

Ўз габыгынын биринчи сәһифәсиндә «В. И. Ленин Совет Һақимия-
тәтини е'лан едир», икинчи сәһифәсиндә «Ғыш сарајына һуқум»,
Фоторепродуксиялар В. Тағыјевиндир.

1970-чи илдән чыгыр.

ИБТИДАИ МӘКТӘБ ВӘ МӘКТӘБӘГӘДӘР ТӘРБИЈӘ

МЕТОДИК МӘЧМУӘ

№ 5 (51)

СЕНТЈАБР—ОКТЈАБР

„АЗӘРБАЈЧАН МӘКТӘБИ“
ЖУРНАЛЫНА ӘЛАВӘ

БАКЫ — 1978.

МҮНДӘРИЧАТ

Совет мұаллимләринин али мәчлисиндә
Мәктәбдә ибтидан тө'лимин тәкмилләшдирилмәси

Фәнләрни тәдриси

- А. Рәһимов—Мүшәһидәләр есасында шәһирдләрин моһоложи ниттин
кишәф етдирмәјин бә'зи мәсәләләр
С. Гулијева—Азәрбајҗан дили дәрсләриндә мүстәғил ишләрин тәһсил
һаггында
Р. Кәримова—Рус дилиндә илк орфографик вәрдишләрин формалары
рылмасы
Н. Садыгов, Ф. Ибраһимов—III синифдә һәндәсә элементләринин өҗрә
мәси
Р. Әһәдов, Ј. Һәсанов—Әјләнчәли мәсәләләр кә ријәзи ојунлар

Тәрбијә мәсәләләри

- А. С. Макаренко—Өмәкдә тәрбијә
К. Һәсанов—Кичик јашлы мәктәбдиләрин әхлақ тәрбијәси

Мәктәбгәдәр тәрбијә

- А. Шустов—Ушаг бағчасы халқ мәарифинин баһлангыч мәрһәләсидир
З. Вәлијева—Ушаг бағчасына кетмәјән ушагларын тәрбијәси һаггында
З. Чавадов—Мәктәбгәдәр тәрбијә мүәссисәләриндә естетик тәрбијә
бә'зи мәсәләләри
Һәјүмәкдә олан нәслин тәрбијәси кешиндә
Н. Күнәшли—Ајы баласы (ушаг бағчаларында кукла театры үчүн)

Бизин иш јолдашларымыз

- Н. Сәлманов—Јарадычылыгпа ишләјәндә

Мәсләһәт

- Ә. Шүкүров, О. Аббасов—Алты јашлы азәрбајҗанлылардан комплекслар
дирилмиш һазырлыг синифләри үчүн рәсм, аппликасија үзрә
материалларынын планлашдырылмасы

Мүәллимләрин шәхси тәһсиси

- А. Сәмәдов—Ибтидан мәктәбләрдә Л. Н. Толстојун өҗрәнилмәси тарихы

Мүләһизәләр, тәклифләр

- Ибтидан синифләрдә апа дили (гирәт) вә Азәрбајҗан дилиндә тө'лим
нүн јүңкүлләшдирилмәси һаггында

Ушаглар үчүн јазылмышдыр

- Л. Н. Толстој—«Шир вә сичин», «Валача Фидип», «Мешәдә туфана
огланын сәһбәти», «Шир вә күчүк», «Гу гушлары»
Р. Шәфәг, З. Вәлизадә—Мусиги әлиф-басы

Редаксија һәј'әти:

Ј. Кәримов (редактор), М. Һәмзәјев, Ә. Гәдимбајева, М. Сәфәрәв, З. Шә
ров, З. Османов, М. Чаббаров.

Техники редактор вә корректор Вәләһ Садыгов.

Чап ишәләнмиш 24/XI-1978-чи ил. Кагыз форматы 70×108/16—25
варәги, 5,0 чап вәрәги, 7,0 шәрти чап вәрәги, 0,5 мүәллиф вәрәги.

ФГ 19310.

Сифарини 5420.

Тираж 1000.

Редаксијанын үнвәны: 370000. Бақы, Низами күчәси, 58, телефон 10000.
Бақы шәһәри, «Коммунист» нәшријатынын мәтбәси.

СОВЕТ МҮАЛЛИМЛЭРИНИИ АЛИ МЭЧЛИСИНДЭ

1978-чи ил ијунун 28-дэн 30-дэк вәтәнимизини пајтахты Москвада Советини Гурултајлар Сарајында мүаллимләрини Үмүмттифаг гурултајында тәнтәнәли шарартда кечирилди. Бу гурултајда мүаллимләрлә јана-јана өлкәмизини һәр тәрәфиндән партија вә совет ишчиләри, сәнајә вә мәдәнијәт тәсәррүфаты мүәссисәләринин рәһбәрләри, елм вә мәдәнијәт халықлары, ичтиманјјәтин нумажандәләри, гардаш социалист елалариндән кәлишди. Сов.ИКП МК вә ССРИ Назирләр Советинини «Үмүмттифаг мәктәпләри шәкирдләринини тәлимини тәрбијәсини вә әмәјә һајатини» даһа да тәкмилләшдирмәк һаггында» гәрәринини һајата ашырмәси сәһәсиндә халг маарифи органлары вә мәктәпләрини вәзифәләндүрүрду.

Мүаллимләрини гурултајында халг маарифинини актуал проблемлә-рә һазәрдән кечирилди. Мүаллимләрини II Үмүмттифаг гурултајында тәһсиллә кечмишди. Һәмни илләр әрзиндә өлкәмиздә кәимләрини үмүмттифаг тәһсиллә кечмәси баша чатмышдыр. 1977—/8-чи дәрәҗәсиндә тәһсиллә мәктәпләринини сәккизинчи синифләрини битирәндәрини тәһсиллә там орта тәһсил алмаг үчүн тәһсиллинни орта үмүмтәһсиллә мәктәпләринини, орта ихтисас вә орта техники-пешә тәһсиллә мәктәплә-рини IX синифләриндә давам етдирди.

Һазырда халг тәсәррүфатында чалышан һәр 1000 нәфәрдән 90 нә-фәр али тәһсилли, 690 нәфәри исә орта вә там олмајан тәһсиллидир.

Бу он ил әрзиндә тәлимини мәзмунунда да әһәмијјәтли дәјишиклик-ләр кәлишди, мәктәблиләрини тәрбијәси јакшылашмышдыр.

Мүаллимләрини сајы әһәмијјәтли дәрәҗәдә артмышдыр. Мәктәб-ләрини мүаллим вә тәрбијәчиләрини үмүмттифаг сајы 3 милјон нәфәрә гадар-ды. Мүаллимләрини, хусусилә синиф мүаллимләринини һазырлаимасы јакшылашмышдыр. Практик олараг бүтүн мүаллимләр педагожи кәлишмәлигә маликдир, о чүмләдән һәр беш нәфәрдән бири али тәһсил-лидир. Али тәһсилли мүаллимләрини сајы хусусилә кәнд јерләриндә артмышдыр. Инди јүздән артыг педагожи институтда педагогика вә тәлим тәһлим методикасы факултәси ачылмышдыр. Мүаллимләри тәкмилләшдирмә институтларынын шәбәкәси кенишләнмиш вә мөһ-кәмләнмишди.

Мүаллимләрини аттестасијасы кечирилмишди. Мүаллимләрини јени тәһсиллә ады—«Бииш мүаллим» вә «Методист мүаллим» мүәјјәнләшди-рилди, «ССРИ халг мүаллими» фәхри ады тәһсиллә едилмишди.

Сәккизинчи вә догузунчу бешилликдә 28 миң мүаллим вә халг маарифинини башга ишчиләри вәтәнимизини орден вә медаллары илә тәһсиллә едилмишди. Он миңләрлә мүаллимә ССРИ вә мүттәфиг рес-публикаларын маариф назирликләринини Маариф алачысы ишанла-ры фәхри ферманлары верилмишди.

Мүаллимләрини I Үмүмттифаг гурултајында кечән илләр әрзиндә маарифини мадди базасы мөһкәмләнмиш, тәдрис кабинетләринини, ема-лиларын техники мөһәтдән тәһсиллә јакшылашдырылмыш, әмәк

тәлими мәркәзи шәбәкәси-тәдрис истейсалат комбинатлары [жаратыл-
мыш, 16 милләт шәкирд јери олан мәктәб биналары тикилмиш, мә-
тәбләр ириләндирилмиш, азкомлектли ибтидан вә сәккизиллик мә-
тәбларин сајы азалмишдыр.

Мүәллимларин III Үмүмтәһсил гурултајында 4,5 милләт мә-
маарифи ишчисиндән 3 миндән чох нүмәјәндә сечилмишдыр. Со-
в.ИКП МК, ССРИ Али Совети Рәјасәт һејәти вә ССРИ Һәҗәт
Советинин мүәллимларин Үмүмтәһсил гурултајына тәбрик ил-
масы гурултајын нүмәјәндәләри вә гонагларына силимәз тәсир бә-
лады.

М. А. Суслов деди:

— Бөјүк мәмнунијәтлә сизә билдирирәм ки, Сов.ИКП МК вә
Совет һәкүмәтинин тәклифи үзрә ССРИ Али Совети Рәјасәт һејәти
1978-чи ил 27 ијун тарихли Фарманы илә шәкирдларин тәлими вә тә-
рбијәси ишиндә бөјүк хидмәтларинә кәрә мәктәблиләрин вә техника мә-
ктәбләринин чох фәргләниш 46 мүәллимнә Ленин ордени вә
вә чәкичә гызыл медалы тәғдим едилмәклә Сосиалист Әмәји Гәһра-
маны ады верилмишдыр.

Ејин заманда ССРИ Али Совети Рәјасәт һејәтинин фарманы
шәкирдларин тәлиминдә вә коммунист тәрбијәсиндә газандыларын
вәффағијәтләрә кәрә үмүмтәһсил мәктәбләринин, техника мә-
тәбләринин вә орта ихтисас мәктәбләринин 10 миң мүәллими Со-
в.ИКП МК, ССРИ Али Совети Рәјасәт һејәтинин ордени вә медаллары
ишлагынын ордени вә медаллары илә тәлтиф едилмишдыр.

Сов.ИКП МК, ССРИ Али Советинин Рәјасәт һејәти, ССРИ
Зирлар Совети вә шәхсән Сов.ИКП МК-нын Баш катиби, ССРИ
Совети Рәјасәт һејәтинин сәдри Л. Н. Брежнев јолдашын
М. А. Суслов Сосиалист Әмәји Гәһраман адына лајинг көрүләр
белә Совет Иттифагынын ордени вә медаллары илә тәлтиф
јолдашлары гызгын вә сәими саламлајыб тәбрик етди, кичик
јүксәк коммунист мәһәбијәти, әмәксевәрлик, сосиалист
һәдсиз мәһәббәт вә сәдағәт руһунда тәрбијә етмәк сәһәсиндә
ишдә оилара јени мүвәффағијәтләр арзулады.

Гурултајда ССРИ маариф назири М. А. Прокофјев мәҗлис

МӘКТӘБДӘ ИБТИДАН ТӘЛИМИН ТӘКМИЛЛӘШДИРИЛМӘСІ

Совет мәктәбинин бүтүн тарихи боју тәһсил инкишафы
мәдәни јүксәлишиндә мүһүм ролу тәлим ибтидан мәһәләсидә
сус олмуш вә мәхсусдыр. Мүасир мәһәләдә орта мәктәбин тарихи
да дуран вәзифәларин һәлиндә ибтидан тәлим инкишафы
Ибтидан синиф мүәллими шәхсијәтин формалашмасынын
дә, башланғычында дурур: о, ушаглар мунтәзәм чалыш-
әмәкдән севинч алмагы, коллективдә јашамагы вә ишләмәји,
ра дигтәтли мүнәсибәт бәсләмәји, сосиалист өлкәмизин вәтәни-
магы өјрәдир, онларда тәлим ишинә вәрдишләр јарадыр, бәл-
китаба марағ тәрбијә едир. Совет үмүмтәһсил мәктәбләринин
јәтләри ибтидан синифләрдә тәдрис-тәрбијә ишләринин
јәтләри илә сых алағәлардыр. Ибтидан тәһсил мәзмунунун
си, тәлим вә тәрбијәнин фәал методларынын кениш тәҗрүбә
кичик јашлы мәктәблиләрин инкишаф сәвијәсинин әһәмијәти
дә јүксәлтмәје, совет мәктәби тарихиндә илк дәфә ибтидан
мүддәтинин ихтисар етмәје имкан верди. Бүтүн тәдрис фәһәр-
бијәви ролу артды; кичик јашлы мәктәблиләрин идеја-нәзәр
ғынын сәвијәси јүксәлди; тәлим просесиндә ушагларын
инкишафы, онларын идеја-сијәси, эхлаг, әмәк, естетик вә физик

...үчүн шәраит јаранды, ибтидан синиф мұаллимләринин педагогикалық ысталығы әһәмийәтди дәрәжәдә артды.

Ибтидан тәһсилди тәкмилләшдирилмәсиндә мұәјјән наһийәтләрди етмәклә Умумиттифағ гурултајынын ибтидан мәктәб бөлмәси синиф мұаллимләринә, халғ маарифи ишчиләринә мұраһмәт едәрәк һәм һәмчә гүввәни тәдрис-тәрбијә просесиндәки чатышмазлығларын гәһәт шәкилдә арадан галдырылмасына јөнәлтмәјә чағырмышдыр.

Табагчыл мұаллим вә мәктәбләрди тәчрүбәсинә, ишди ефективлиг вә методлары саһәсиндә јарадычы ахтарышлара истинади етмәклә шакирдләрди тәрбијәсинди сәвијјәсинди дәнмәдән јүксәлтмәк, һәм арада ардычыл сурәтдә вәтәнә, Совет Иттифағы Коммунист Партијасынын ишди һәдсиз садағат јаратмағ лазымдыр. Вәзифә Сов.ИКП МК һәм ССРИ Назириләр Советинди «Умумтәһсил мәктәбләрди шакирдләрди тәһлиминди, тәрбијәсинди вә әмәјә һазырлығмасыны даһа да тәкмилләшдирирмәк һағгында» гәрарына там ујғун оларағ тәһлим вә тәрбијә вәһдәтинди, едиләрди әсасларынди өјрәнилмәсинди, һәјәтлә, коммунист гуручулуғу практикасы илә сых әләғәсинди тәһмин етмәкдән ибаһәтләр.

Бөлмә төвсијә едир:

1. Кичик мәктәб јашлы шакирдләрди Сов.ИКП МК вә Совет дәвләт тәһсил даһили вә хариҗи сијасәти илә таныш олмалары, коммунист ахтарышлығы, ахлағи дәрәкәш вәрдишләрди тәрбијәси нормаларын иләһи үчүн ибтидан синиф мұаллимләрди педагогикалық ысталығын максимум дәрәжәдә истифада етмәк. Тәдрис әмәји, синифдәнхариҗ ахтарышларди бүтүн нөвләри, октабрјат гуруларынди ишләр, әилә тәрбијәси елә тәшкил олунмалыдыр ки, еркән јашлардан мәктәблиләрди һәм һәмчә фааллығы иһкиһағ етдирилсин, әлбяр шакирд коллективинди јаранмасына көмәк көстәрилсин.

Тәрбијә ишдинди тәшкилиндә «Тәрбијә ишләрди нүмүнәди мәзһәб», «Әхлағ тәрбијәсинди әлифбасы» әсәриндә ирәли сүрүлән төвсијәләрә әсасланмағ лазымдыр.

2. Кичик јашлы мәктәблиләрди идрәк фааллығы вә мүстәғиллијини тәһмин едән тәһлимин мәзмуну, методлары вә тәшкилат формаларынди мүһтәзәм тәкмилләшдирирмәк. Шакирдләрди күчүнә мұвафиғ мұшаһидә вә тәчрүбә, һағуһаујғунлуғларынди ашқара чыхарылмасы, нәтиҗәсинди үмумиләшдирилмәси, јарадычы характерли ишә, мәсәлән идрәк һәмчә әһәмијәтли һәлли, гурашдырма вә с. киһи тәдрис ишди нөвләриндән истифада етмәк. Шакирдләрдән нәтиҗә вә мұһакимәләрди мүстәғиллијини тәләб едән үмумиләшдириҗи дәрәсләрди мәзмуну вә формаларынди јахшылашдырмағ.

3. Кичик јашлы мәктәблиләрди гираәт вә Азәрбајҗан дили үзрә тәдрис ишди вәрдишләрди тәһкидлә тәкмилләшдирирмәк. Китаба марағи һәмчә ашыламағ, дүзкүн охучу зәвғү формалашдырмағ, шифаһи вә әһәмијәтли нитг бачарығы вә вәрдишләрди јаратмағ. Дәрәдә күндәлик фәрәһи, мүстәғил мәһкәләләрди, мұшаһидә, мұгајисә, тутушдырма һәмчә тутулан чалышмалар системинди артырылмасы буһи тәһмин етмәк.

4. Ријазийјат үзрә билик, бачарығ вә вәрдишләрди формалашдырмағи јахшылашдырмағ. Мүстәғил вә јарадычы ишләр, фаал тәқрар, әһәмијәтли материаллар, ојулар вә с. киһи тәһлимин мұхтәлиф методлары вә формаларынди кениш тәтбиғ етмәк. Давамлы вәрдишләр формалашдыран тәһринләрлә јанашы, тез-тез мәһтиғи тәфәккүрү ишә тәһкиф етдирилән, кичик јашлы мәктәблиләрдән бу вә дикәр мұшаһидә һәмчә фактларын тутушдырулмасыны, әмәлијјәтинди әсасландырылмасы, һәмчә мұхтәлиф јолларынди тапылмасыны вә с. тәләб едән чалышмалар илә истифада олунмалыдыр.

5. Ибтидаи синифларда эмək үзрə мəшғəлəлəрин политехник истифадини јуксəлтмəк, онларын тəрбијəлəндиричи ролуну вə эмək тəрбијəсинин ичтимаи-фəјдалы мə'насын кучлəндирмəк. Мəктəблилəр тəрбијə эмək мəдəнијјəти, иш вахтындан эффектли истифада олунмасын тəрбијəлишлəри, ападанлыг вə материалга гəјгыкеш мунасибəт јаратмəг. Эмək адамларынə һəрмəт тəрбијə етмəклə онлары умуми ишин хејринə јетирмəг, фəһлə вə колхозчуларын эмəји илə, јухары синиф шакирдларын колхозларда, тикантитарда, заводларда вə башга мүүссисəларда ишларда эмəји илə əтрафлы таныш етмəк. Конкрет шəраити нəзəрдə ала мағла кичик јашлы мəктəблилəрин кучлəри чатан эмək вə ичтимаи фəјдалијјəтинин ташкилинин мұхтəлиф формаларын тəчрүбəдəн етмəк.

6. Шахсияттин һəртəрафли инкишафы вə тəрбијəsi үчүн мұһим тəсвири ичтисəнəт, нəғмə вə мусиги кими фəнлəрин тəдريس кeјфийəти фəһмијјəтли дəрəcəдə јуксəлтмəк. Бу фəнлəр үзрə синифдəнхəрəк тəдريس лəрин мұхтəлиф формаларын кенишлəндирмəк, радио, телевизия, филмдишлəри, кино, театр, музейлəр, сəркилəрин сон дəрəcə зəңки тəдريس синдəн естетик тəрбијəдə кениш истифада етмəк.

7. Кичик јашлы мəктəблилəрин физики инкишафына, кичик тəлим вə тəрбијə мəсəлəлəринə, кун режиминин кəзлəнилмəсинə вə дəрəс тəрбијəsi вə идман мəшғəлəлəринə, һəбелə тəдريس вə дəрəс лəр мəшғəлəлəр үчүн əлвəришли шəраит јаратмəг; əгли эмəји кичик кижияни гəјдаларын шүүрлу јеринə јетирилмəсинə һəр кун кичик фикир вермəк.

Кичик мəктəб јашлы ушагларын тəлим вə тəрбијəсиндə кичик бачарыг вə вəрдишлəрин мəһкам мəнимсəнилмəсини тə'мин етмəг, мұхтəлиф методлардан кениш истифада етмəк; кижияни тəдбирлəрин шəраитинə јетирилмəsi пријомларынин нұмајиш етдирилмəsi, мұаллим лəр шакирдларын нағылы, бəдин əсəрлəрдəн парчаларын, шe'рлəрин оқуларын вə с.

8. Кичик јашлы мəктəблилəрдə мұстəгил тəдريس ишин вə тəдريس фəалијјəт үзрə мəһкəм вəрдишлəрин формалашмасына хусуси диггəт јетирмəк; дəрс китабы, јаша мұвафиг мə'лумат китаблары вə башга фəалијјəтлə ишлəмəк вəрдишлəри; синифдə вə евдə тəдريس иштинə мəрəли пријомлары үзрə вəрдишлəр формалашдырмаг; тəдريس иштинə иш вə ичтимаи ишлəри дүзкүн ташкил етмəк вə с.

9. Шакирдларын тəлим материаллары илə јуклəнмəлəринə тəдريس хəбəрдəрлыг үзрə дани иш апармаг вə ев тапшырыгларын тəдريس салмаг. Ев тапшырыглары јалиыз билаваситə дəрсдə јакшы иш етмəк муш вə ушаглар тəрəфиндəн мəнимсəнилмиш материалларын мəнимсəнилмəсинə хидмəт етмəлидир. Бүтүн һалларда ев тапшырыглары шакирдларын мұстəгил јеринə јетирмəлəри үчүн мұвафиг олмашмаш һəчмчə нəзəрдə тутулмуш норманы ашмамалыдыр.

10. Шакирдлардə тəбиəтə гəјгыкеш мəһəббəт тəрбијə етмəк. Кичик јашлы мəктəблилəри тəбиəти мұһабизə үзрə кучлəри чатан истифада фəјдалы практик ишə (күтлəви тəдбирлəр, мəктəб мənшəчилијјə, «дани» вə «мави нəзəрəтчи»; мəдəни ландшафтын јарадылмасы вə с.) мұһим гуллуг; надир тəбиəт објектлəринин горунмасы; кəнч зоолог вə башга биологиклар дəрнəјиндə иш; јашыдлары вə јашлылар арасында тəбиəти горунмасы идејасынын јайылмасы вə с.) чəлб етмəк.

11. Бəлмə ибтидаи синиф мұаллимлəринин диггəтини дəрсиндəн истифададини јени системинə кечилмəсинин вачиблијина, кичик вə аилəнин гүввəсинин мəктəб дəрслик фондунун горунуб сəлмашмашына, мəктəблилəрдə китаба гəјгыкеш, мəс'улијјəтли мунасибəт тəрбијə едилмəсинə, китабла мəдəни давраныш вəрдишлəринин јарадылмасына јөнəлдир.

12. Мәктәбәгәдәр тәрбијә мүәссисәләринин тәчрүбәсини нәзәрә алганда үмүмтәһсил мәктәбләринин һазырлыг синифләриндә алты ушагларын мәктәбә һазырланмасыны мүнәзәм тәкмилләшдирә. Алты јашлыларла тәлим-тәрбијә иши үчүн, физики тәрбијә вә спорт, мусиги, нәғмә, рәсм вә јапма, бәдни вә техники моделләшдирә мәшгәләләрн үчүн лаэымы шәраит јаратмаг.

Ушагларын нитги, јаддашы вә тәфәккүрүнүн инкишафына, диггәт-диққәт, мүшаһидәчилик, сәлигәлилик, коллективчилик кими кәјфијјәтләшдирә формалашмасына; кикијеник вәрдишләрин, мәдәни давраныш вәрдишләринин формалашмасына хусуси диггәт јетирмәк.

13. Бөлмә ибтидаи синиф мүәллимләринин диггәтини тәлим-тәрбиә процесиндә мәктәбәгәдәр мүәссисәләр, ибтидаи синифләр, үмүмтәһсил мәктәбләринин орта һәлгәси арасында ардычыл һәртәрәfli вә әдәбијәни зәрурилијинә јөнәлтмәји вәчиб һесаб едир.

14. Халг маарифи органлары ибтидаи синиф мүәллимләринә мүнәзәм һәртәрәfli көмәк кәстәрмәлидирләр. Халг маарифи органлары-ның мүәллимләри тәкмилләшдирмә институтларынын, ибтидаи синиф әдәбијә бирләшмәләринин сәјини мүсбәт тәчрүбәни вә елми төвсијәләри вә бар мүәллимни тәдрис тәрбијә иши сәһәсиндәки тәчрүбәсинә јарашлыла тәтбиғ етмәјә јөнәлтмәк.

Үмүмтиттифаг мүәллимләр гурултајынын ибтидаи тәлим үзрә бөлүмә мөһкәм әмин олдуғуну билдирди ки, Сов.ИКП XXV гурултајы-ның тарихи гәрарларындан руһланан совет мүәллимләри партија вә органларынын рәһбәрлији алтында, мүәссисә, колхоз, совхоз, коллективләри, кениш валидеји ичтиманјјәтинин һәртәрәfli көмәји процесиндә шакирдләрин коммунист тәрбијәси, онларын һәјәта, әмәл-һазырланмасы сәһәсиндә јени мүвәффеғијјәтләрә наил олачаглар.

«Мәктәб шәхсијјәтин һәртәрәfli инкишафыны тә-мин едән әсас пилләдир. Мәктәб оғлан вә гызларда марксизм-ленинизм дүнјакөрүшү, јенилмәз идеја-инамы формалашдырыр: онларда әхлаги паклыг, әмәксевәрлик, совет вәгәнпәрвәрлији вә пролетар бејнәлмиләлчилији, буржуа идеолокијасына вә әх-лагына гаршы барышмазлыг һисси, социалист Вә-тәнимизи мүдафиә етмәјә һазыр олмаг әзин тәрби-јә едир».

(Сов.ИКП МК, ССРИ Али Советинин Рәјасәт һәјәти, ССРИ Назирләр Советинин мүәллимләрин III Үмүмтиттифаг гурултајына мәктубундан).

**МҮШАҢИДЭЛЭР ЭСАСЫНДА ШАКИРДЛӘРИН МОНОЛОЖИ
НИТГИНИ ИНКИШАФ ЕТДИРМӘНИН БӘ'ЗИ МӘСЭЛЭЛӘРИ**

А. РӘХИМОВ

Азәрбајҗан ЕТПЕИ-нин елми ишчиси

Шакирдләрнин шифаһи монологиче нитгинин инкишафында мүшаһидәләр мүһүм рол ойнайр. Мүшаһидә объектив реаллыгы дәркетмә мәктәбидир. Бу просесдә тәфәккүр мүстәгил фаалијјәт көстәрир. Шакирдләр мүшаһидә нәтичәсиндә һәјәтлә, мәишәтдә жүндәлик баш верән дәјишмәләри мүшаһидә едир, онларла фаал мүнәсибәтдә олур, һадисәләри, просесләри изләјир, онлар арасындакы охшар вә фарғла чәһәтләри арашдырыр, мүгајисә едирләр. Тәдричән ушағларын диггәти ирадиләшир, һафизәси итиләшир, мүчәррәд тәфәккүрү фаал гаврајыша чеврилир. Беләликлә, ушағларда дүшүнмә, «тәдгигетмә» тәһлил вә тәркибәтмә, мүгајисә апарма вә тутушдурма, групплашдырма вә үмүмиләшдирмә габилијјәти инкишаф едир. Нәтичәдә шакирдләрнин шифаһи монологиче нитги пиллә-пиллә инкишаф едир, формалашыр. Мүшаһидәләрин бөјүк әһәмијјәтиндән бәһс едән К. Д. Ушински јазырды: «Әкәр мүәллим ушағын ағлынын инкишафындан шикајәтләнирсә, онун мүшаһидә габилијјәтин мәшг етдирмәлидир... Ушағларда дүзкүн мүшаһидә етмәји өјрәтмәк, онларын гәлбини мүмкүн гәдәр там, дүзкүн, ајдын образларла зәнкииләшдирмәк лазымдыр ки, бу образлар сонралар онун фикри просесинин элементләри олур» (К. Д. Ушински. Избранные педагогические сочинение, т. II. Учпедгиз, М., 1939, с. 156).

Шакирдләр һәјәтә шүүрә рәтдә бахмагы өјрәндикдән сөнә мүәјјән әшја, һадисә һағгында дүзкүн фикирләшмәјә, парәкәзә шакирдләри мәнтиги ардычылдыр бирләшдирмәјә, биткни образ ратмаға вә ону олдуғу кимә етмәјә доғру кедирләр. Бу шакирдләр мүшаһидә объектив һеч кимин тәсири олмәдән, кимдән көмәк көзләмәдән, Ушинскинин тәбири илә десәк «үмүмий дилиндән вә ја китаби фәләриндән һазыр чүмләләримсәмәдән» тәсвир едирләр.

I синифдә апардығымыз инкиһидәләр көстәрир ки, ушағлар курсијада көрдүкләрини, мүшаһидә етдикләрини монологиче шифаһидә етмәкдә чәтинлик чәкирир. Белә ки, онларын дүгәт етдикләрини зәнфлији, чүмлә гурмә етдикләрини нөгсанлы етдикләриндәки мәнтиги ардычылдырын көзләнилмәмәси, бә'зи етдикләрин дөнә-дөнә тәкрарланмагы с. кими нөгсанлара јол верир. Буидан башға бә'зи шакирдләр мүшаһидә етдикләриндән чох үмүмиләшдирмә етдикләриндән вә әдәби вәлки биликләриндән чыхып етдикләр. Өз фикирләрини конкрет образларла зәнкииләшдирмәји бә'зымырлар. Чох заман да һеч дүшылмасы лазым кәлмәјән етдикләр үзәриндә дајанарағ артып етдикләр сөјләјирләр. Бүтүн етдикләр фикрини монологиче шәкилдә етдикләр сина мане олур.

1-сифда моноложик нитгин инки-
шаф нөгтеји-нәзәрден ушагларын
үзәриндә мүшәһидәләри мү-
шәһидәти һазырлыг вә диггәт тәләб
бу процесда мүәллим шакирд-
ләри диггәтини лаэыми әшјалар
јөнәлтмәли, әшјаларын ох-
шаш вә фәрғли чәһәтларини мугаји-
ләш тутушдурмаларла онларын
әһәһә чатдырмалы, тәбиәтдә
верән һадисәләрин сәбәб вә
әһәһә алағаларини шакирдләрин
дүшәмәкләри тәрздә ајдын-
дырмалыдыр. Шакирдләр мү-
шәһидәти нәтичәләрини вә сөз-
ләри илә, өз гәлбләри илә ифадә
әһәһә өјрәнмәлидираер.

Бези мүәллимләр шакирдләрә
шәј өјрәтмәк үчүн мүшәһидә
нәтичәдә көрдүкләри һәр шәјә
шәһадәт чохлу суаллар верир, бирини
нәтичәни башгаларына тәкрар ет-
тирир, јерли-јерси изаһатлар ве-
рир. Сәһәри күн нәтичәләр үмуми-
ләшдирир, мүшәһидә объективә
дә әһәһә тәртиб олунур, һекајә гу-
лағлар. Беләликлә, шакирдләр бир
көр-коранә һәрәкәт едир, мүәл-
лим, јолдашларыны тәғлид етмәјә
әһәһәләйрлар.

Республиканын бир чох шәһәр вә
кәнд мәктәпләриндә апардығымыз
мүшәһидәләр вә тәдгигәт көстәрир
1-сифда мүшәһидә әсасында
нәтичәлә һазырлығын белә тәшки-
лә әһәһәлиди. Белә ки, шакирд-
ләр мүәллимни рәһбәрлији илә ејни
объектә бахыр, онун ејни һиссәләри-
ни, ејни фактларын үзәриндә да-
шдырлар. Объект мүәллимни апар-
дығы суал-чаваб процесиндә ачы-
лар. Алынған чаваблар шакирдлә-
ри јадында демәк олар ки, ејнилә
шәһадәт, әзбәрләнир. Бу сәбәбдән
нәтичәликлә, мүстәғиллик минимум
нәтичә енир. Нәтичә етибарилә
нәтичә-әјри шакирдләр тәрәфиндән
нәтичә һекајәләр санки бир гәли-
лә салыныр.

Бу гүсурлары арадан галдырмаг
шакирдләрин моноложик нитги-
ни инкишаф етдирмәк нөгтеји-нәзә-
ридән мүшәһидә әсасында инша-
ларын гурулмасы сәһәсиндә бәзи

дәјишникликләр әһәһәмаг мүмкүн-
дүр. Дәвәчи рајону, Кәндәб кәнд
орта, Гах шәһәр 2 нөмрәли орта,
Абшерон рајону, Сарај кәнд орта
мәктәпләринин 1 сифдәләриндә
1977-чи илги нөјабр әјиндә баға
екскурсия тәшкил олунду. Шакирд-
ләр һаваја, күнәшә, көјүн үзүнә,
ағачларә, колларә, гушларә онларә
көстәрилән гәјәји, инсанларын
әмәјинә бахараг онларын охшар вә
фәрғли чәһәтларини мүәјјәнләшдир-
мәјә чалышдылар. Мүшәһидә мүәл-
лимни суаллары илә јекунлашды-
рылды. Бир-ики шакирд көрдүклә-
рини данышды. Сәһәри күн онларә
мүшәһидәләри хатырладылды вә
көрдүкләри һаггында данышмаг тә-
ләб олунду. Онлар объект көрдүк-
ләри, дүјдуглары кими вермәјә ча-
лышдылар. Онларын ишләтдикләри
сөзләр, чүмләләр, фикирләр мүстә-
ғил мүшәһидәнин, јарадычы тәфәк-
күрүн мәһсулу иди. Иншаны һәрә
бир чүр башламыш, ејни һадисәни
өзү баша дүшдүјү шәкилдә тәсвир
етмишди. Нәтичәдә шакирдләрин
сајы гәдәр орижинал вә маряғли
һекајә алынды. Белә һекајәләрдә
һава, күнәш, көјүн үзү, ағачлар, от-
лар, чичәкләр, һәшәрәтләр, гушлар,
сичовул, дошпан вә башга шәјләр-
дән сәһбәт ачылар. Шакирдләр
ағачлар һаггында «Ағачларын
рәһкбәрәһк јарпағлары вар», «Јар-
пағлар алабәзәк көрүнүр», «Јарпа-
лар саралыб ағачлардан төкүләүр»,
отлар, чичәкләр һаггында «Јашил
отлар саралыб», «Чичәкләр солмуш-
дур», чанлылар һаггында «Балача
гарышгалар, гурдлар ағачларын
габығы алтында кизләниб», «Сәс
ешидән кими горхуб гәчды», «Онун
гулағлары дик дурду», «Бирдән та-
чыб көздән итди» вә с. кими чүм-
ләләр ишләтдиләр. һекајәләрин ән
бөјүјү 60—70, ән кичији исә 30—40
сөздән ибарәт иди.

Фикримизи әсәсләндирмаг үчүн
шакирдләрин тәртиб етдикләри ши-
фәһи иншалардан бир нөчәсинә ди-
гәт јетирәк:

«Дүнән биз баға кетмишдик. Кө-
јүн үзү тәмиз иди. Күнәш адамы аз
гыздырырды. Бағда ағачларын јар-
пағлары саралмышды. Саралмыш

jarпаглар будаглардан гопуб уча-
уча јерә дүшүрдү. Кәзәндә jarпаг-
лар адамын ајаглары алтында хы-
шылдајырды. Отлар саралмага
башлајырды. Чичәкләр солмушду.
Чүмүләр, гурдлар сојугдан горхуб
ағачларын габығы алтында кизлән-
мишдиләр. Сәрчәләр, гарғалар,
ағачдәләнләр ағачдан-ағача учур-
ду. Бирдән колларын арасындан
довшан чыхды. О, тез гачыб көздән
итди».

Башига бир шакирд исә өз фик-
рини белә ифадә етди: «Бага экс-
курсияја кетмишдик. Баг чох кө-
зәл иди. Ағачлар сыра илә әкил-
мишди. Колхозчулар онлара јакшы
бахырлар. һава думанлы иди. Кө-
јүн үзү көрүнмүрдү. Jarпаглардан
шеһ дамчылары салланмышды.
Ағачларда jarпаглар саралмышды.
Бәзиләри дә гызарырды. Ағачлар
рәнкбәрәнк көрүнүрдү. Багдакы от-
лар гурујурду. һәшәрәтлар јерә тө-
күлмүш jarпагларын алтында киз-
ләнибләр. Ағачдәлән ағачлардакы
гурумүш мејваләри димдикләјирди.
Гарғаньын, сәрчәниң сәси ешиди-
лирди. Сичовуллаз бизи көрән ки-
ми гачыб ағачларын коғушунда
кизләнирдиләр».

Тәдгигат вә бу истигамәтдә апа-
рыммыш мүшаһидәләр әсасында
белә гәнаәтә кәлдик ки, I сифидә
мүшаһидә үзрә ишәләрә планьн
тәртиби шакирдләрин «кәл-голуну
бағлајыр», һиссини чиләвләјыр, да-
һа әтрафлы данышмаг, даһа кениш
фикир сөйләмәк еһтирасыны сөн-
дүрүр.

Мүшаһидә әсасында ишә гурду-
раркән мүәллим шакирдләрдә шәһ
әһвали-руһијә, емосија јаранма-
сына чалышмалыдыр. Бир чох һал-
ларда ушаг һадисәниң иштиракчы-
сына чеврилмәлидир. Белә шәра-
итдә онун гәлби ачылыр, итг мо-
тивви јараныр. Бәзән белә әлве-
ришли шәраит экскурсияда тәсадү-
фән јараныр. Ушаглар экскурсия-
да өзләрини даһа сәрбәст вә азад
һисс едирләр. Онлар һәр шеји өј-
рәнмәк истәјир, о тәрәф-бу тәрәфә
гачыр, ағача дырмашыр, јолдашла-
ры илә зарафатлашырлар. Онларда

мүәллим һәвәслә динләмә, екс-
курсия марағы ојаныр.

Гах шәһәр 2 нөмрәли мәктәп
I сифидә јазда мешәјә экс-
курсия тәшкил олуңду. Екскурсияда
мәгсәд јазда мешәниң көрүнүш-
нү, ағачларын нечә дәјишмәсини,
һансы ағачларын тез чичәклә-
сини мүшаһидә етмәк, отлара,
чәкләрә, гушларә, һәшәрәтлар-
бахмаг, әшја дәрси үчүн материал
топламаг вә һаһајәт, көрдүкләр
һаггында сифидә шифаһи
тәртиб етмәкдән ибарәт иди.

Шакирдләр мешәјә чыққанды.
Бир гәдәр динчәлдикдән соңра
мүәллимн тапшырығы илә ушаглар
мүшаһидәјә башладылар. Кәһ
зоғалын сары, алчанын ағ чичәк-
дән дәриб мүәллимә кәстәрләр,
кимиси учушан халлы көпәнәкләр
далынча гачыр, кимиси јенгил
мыш чичәкләрдән дәриб дәстә
зәлдир, кимиси јердәки һәшәрәт-
лар, гурдларә бахыр, кимиси дә-
шәларын шәһ һагмәләринә гулаг
агиды.

Бирдән ушаглардан бирә
чанла гышгырыр: «Ушаглар, бу
кәлин! Бура кәлин! Гуш
тапмышам!» Јолдашлары тә
тәрәф гачдылар. Онлар ағач-
ларьндакы тәләјә галхыб марағла
јувасына тамаша едирдиләр.

Гуру чөр-чөпдән гурулмүш
назик будагларын, галын јар-
ларын арасында күчлә сечиләрә
ваньн ичәрисиндә гуш ләл-
вар иди. Онун ичәрисиндә кәһ
бахта баласы чәтиңликлә кәһ
дү. Онлар бир-биринә бәрә сал-
лыб чивилдәширдиләр. Баг-
боз, сәјрәк түклә өртүләр.
Ушаглар онларын түкләрини
шаглығыны, димдикләрини, бал-
ләрини, ганалларыны, гуру-
чајнагларыны вә с. мүшаһидә
әлләри илә јохлајырдылар. Бә-
ман ана алабахта ушәглар
шынын үстүндә о тәрәф, бу тәрәф
учур, гышгырыр, һәрдәнбәр
каһ жуваја салмаг, каһ да бал-
ларыны хиләс етмәк үчүн ушаглар
һүчүм етмәк истәјир.

Наһажәт ушаглар гуш балаларыны мушаһидә етдикдән сонра тәләби илә жувадан чыгардылар. Бу заман ана алабахта өзүңү балаларының үстүнә ганадлары алтына жыгыр. Бәдәнләри ики-үч дәгигә сонра жувадан бири мұәллимә мұрачи.

— Нә үчүн алабахта жуваны ағачларда?

— Әкәр алабахта жуваны јерда, арасында гурсајды, онун балаларыны, балаларыны һәшәратлар, виланлар, мұхтәлиф чанлыларда еда биләрдиләр.

— Бәс нә үчүн балаларының бәдәнләри түк аздыр?

— Әкәр аналарына охшамыр?

— Аһ, онлар јумуртадан тәзә чықар. Онлар бөјүдүкчә түкләнә, бәдәнләри, ганадлары мөһкәмләшкән, јаваш-јаваш аналарына охшарчаглар. Онлар да аналарына нәрвәзланыб учачаглар.

— Биз бала гушлары алиминә нә үчүн ана гуш о тәрәф, бу тәрәф учуб ғышгырыр?

— Аһ, гушлар да өз нәсилләрини бөјүтмәк, артырмаг истәјирләр. Гуш елә билир ки, биз онларын балаларыны мөһв едәчәјик. Оны көргән белә һәјмән кечирирди.

Беләликлә, шакирдләр билмәләрини мұәллимдән сорушуб, биләрдиләр. Мұәллим исә шакирдләрнү мушаһидәләрини үмумиләшдирди. Бир даһа онлары бу марағат мөһзәрәдән ајырыб әввәлчәдән әдәлдә тутмуш јерә апарды. Чүнәкә ишәз тәртиб етмәк үчүн бу мәнәһә кифәјәт иди.

Сөһәри күн дәрәдә шакирдләрнү етдүкләри јадә салынды. Тәбият (мешәнин, чәмәнликләрин, һејванларын, гушларын вә с.) горунушун һаггында ғыса сөһбәт апарылды. Онларда көрдүкләрини, һиссәләрини данышмаг еһтирасы етдиләр.

Наһажәт, шакирдләр мушаһидәләрин әсасында һекајәләр гурдулар.

«Биз мешәјә кетмишдик. Мешәдә ағачлар, отлар чичәк ачыб. Аһ чичәк дәрдим. Бирдән ағачда жарпагларын арасындан гуш ба-

ласынын сәси ешидилди. Тез ағачын будағына бахдым. Көрдүм ки, жувада ики гуш баласы вар. Јолдашларымы чыгардым. Ушаглар кәлдиләр. Ағача чыхыб жуваны көтүрдүк. Һәлә онлар јахшы түкләнмәмишдиләр. Бәдәнләри јумшаг иди. Ана алабахта башымызын үстүндә учурду. Бизим гушлара јазығымыз кәлди. Жуваны өз јеринә гојдуг».

Көрүндүјү кими, шакирд мушаһидә етдијн һадисәни олдуғу кими вермајә чалышмышдыр. Онун һисси дә, дујғусу да бу ишәдә аз чох өзүңү бүрузә верир. Әлбәттә, синифдәки шакирдләрин һамысы белә орижинал һекајә гура билмәмишди. Бу синифдә ән бөјүк һекајә 60—70, ән кичикләри исә 30—40 сөзлә ифадә олунмушду.

Екскурсија объектиндә шакирдләрин мушаһидәләрини мұәјјән дәрәдәдә конкретләшдирмәк, фәрдиләшдирмәк дә олар: мәсәлә, шакирдләрин колхоз бағына екскурсијасы тәшкил олунур. Шакирдләр һаваја, күнәшә, бағын үмуми көрүнүшүнә, орадакы ағачлара, жарпаглара, отлара, һәшәратлара, гушлара үмуми шәкилдә бахдыгдан сонра мұәллим онлары үч-дөрд група ајырыр. Һәр група иш апармағы тапшырыр. Шакирдләр тапшырыг әсасында мушаһидә апарыр, лазыми фәктлар топлајырлар. Мүшаһидәнин сонунда һәр группадан бир шакирд мушаһидә етдикләринә дәир фикирләрини моноложи шәкилдә ифадә едирләр. Беләликлә, синифдә мұхтәлиф характерли, мұхтәлиф истигамәтли ишәләр алыныр. Фикримизи ајдынлашдырмаг үчүн конкрет бир фәкта диггәт јетирак.

Абшерон рајонундакы Киләзи кәнд орта мәктәбинин I синиф шакирдләри колхозун ишәк фермасына екскурсија тәшкил олунду. Әввәлчә шакирдләр ферма илә үмуми шәкилдә таныш олдулар. Сонра мұәллимин тәләби илә дөрд група бөлүндүләр. Һәр група шакирдләрин диггәтини даһа вачиб мәсәләләрә јөнәлдәчәк үч-дөрд тапшырыг верилди. Биринчиләр ферманын кө-

рүнүшү, малдарларын эмәји və инәкләрә нечә гуллуғ олунмасы, икинчиләр ферма ишчиләринин һарада və нечә јашамасы, үчүнчүләр иса инәк və бузовларын һарада сахланмасы, инәкләрин сағылмасы və с. үзәриндә мүшәһидә апардылар. Шакирдләрин гурдуглары һекајәләр марағлы və рәңкарәңк олды. Онларын диггәти әсасән тапшырығ истигамәтиндә јөнәлдијиндән чаваблары әшја və һадисәләр үзәриндә дөвр етмиши. Биринчиләр ферманын көрүнүшүнү, биначарын сајыны, бөјүк və ишығлығын, сыра илә планлы тикилмәсини, икинчиләр чобанларын инәкләри отлаға апармасыны, малдарларын төвләләри нечә гурутмаларыны, ахурларә јем гојмаларыны, бузовларын јемләмәләрини, онлара нечә су вермәләрини və с. тәсвир едирләр. Үчүнчүләр ферма ишчиләринин бир гәдәр аралыда тәзә биначарда тәмиз, салығәли, раһат евләрдә јашамаларында, дөрдүнчүләр иса сүд сағымы агрегаты, инәјин бу агрегатла (машынала) нечә сағылмасы və башға автомат гурғулардан нечә истифадә олунмасы һағгында баһардығлары шәкилдә данышырлар. Шифаһи иншалар јалныз мәзмуна дејил, формача да фәргләнирди. Бурада дөгиглик, ајдынлығ, конкретлик бар иди. Һәр бир шакирдин

дахили әләми ачылырды. Бүтүн гүввәтли шакирдләр өз фикирләрини 50—60, инсбатән әһәләр 30—40 сөзлә ифадә етдиләр.

Мүәллим шакирдләрин мүстәғил фикир сөјләмәләрини тәмиз етмәк үчүн даим онларын дүшүндүрмәләрини арашдырмаға, мугајисәләр етмәк вәдәр едәи, истигамәтләрини суал вә тапшырығларә алырды. Тутағ ки, шакирдләр «Дирријә» екскурсияја кәһилләр. Мүәллим мүшәһидә просесиндә, онлара садәчә оларағ «Дирријин көрүнүшү нечәдир?», «Бүтүн һансы тәрәвәз биткиләри әккәли?», «Тәрәвәзләрини рәңкинә, формача фикир верин», «Онларын дүшүни ядыныза салын», «Онларын бир-бириндән фәргини ким дејәри?», «Колхозчуларын һансы кәһилләри көрмәләринә фикир верин», «Дирријәдә сәнин хошуна нә кәһилләр бар?», с. кими суал вә тапшырығлар етдир.

Проблем шәрант јарадан суалларын гојулушу шакирдләрини тәфәккүрүнә тәсир едир, онларын дүшүнмәк, ахтармағ, арашдырмағ, мугајисә етмәк вә һәр суалға аңағлы чаваб вермәк вәзијәти яратышылашдырыр. Бүтүн буналар шакирдләрин шифаһи монологларын элементләри олур.

АЗӘРБАЈҶАН ДИЛИ ДӘРСЛӘРИНДӘ МҮСТӘГИЛ ИШЛӘРИН ТӘШКИЛИ ҺАҒГЫНДА

С. ГУЛИЈЕВА

В. И. Ленин адына АПИ-нин досенти

Мәктәбдә тәлим ишнини һәјәтлә сых әләгәдә апарылмасы, бүтүн тәлим вә тәрбијә иши шакирдләрдә шүүрлулүғ, фәаллығ мүстәғиллик вә тәшәббускарлығын һәр вәситә илә кенишләндирилмәсинә јөнәлдилмәлидир. Бу мөгсәдлә тәлим просесиндә шакирдләрин фәаллығын икишәфына, онларын һәр бир дәрәдә мүстәғил дүшүнә билмәләринә, һәр һансы тап-

шырығы мүәллимин раһбарлығы биләвәситә нәзарәти алынды. Мүстәғил јеринә јетирмәләринә шәрант јарадылмалыдыр.

Шакирдләрин мүстәғиллик икишәф етдирмәк мөгсәдлә ишләр синиф мүәллимләри тәһсил иш көрмүш вә мүәјјән тәһсилдә етмишләр. Ләкин һәлә бу тәһсилдә бәзи нөгсанлар давам етмәкдәдир. Башлыча чатырланмағ

[illegible]

Мүшәһидәләр көстәрир ки, је-
дәрсини билаваситә мүүәллим тә-
рғиндән шәрһи, дәрсликдән па-
раграфын охунмасы вә јени мә'лу-
маттын суал-чавабла јекунлашды-
рмасы һеч дә верилмиш мә'лу-
маттын долғун, шүүрлу мәнимсә-
һәмәсини тә'мин етмир. Мүстәғил
шәһәрин дүзкүн тәшкили мүүәлли-
м суалларына шәкирдләрин
мүстәғил чаваб тапмаларына, чә-
һәмәтјин өһдәсиндән кәлмәк әзини-
шә јүрәләнмәләринә шәраит јара-

Безон мұаллимләр билаваситә
сырадак шифаһи ичра едир, сон
иһә шакирдләрә дежиләвләри
мүстәгил јазмағы тапшырыр. Белә
мүстәгил иһи һесаб етмәк ол-
ма. Мүстәгил иһи белә тәшкил
мүаллимләр шакирдләрә һеч
вермир. Белә изаһатдан сонра
шакирдләр артыг сәј көстәрмә-
нә, зәһни фәалијјәт сәрф етмәдән
јеринә јетирирләр.

Б. П. Јесипов јазыр: «Шакирд-
зини тәлиминдәки мүстәгил иши
— бир ишдир ки, жүәллимин би-

лаваситә иштиракы олмадан, ла-
кин ояун тапшырыгы үзә бунч
үчүн верилмиш хусуси вахтда је-
ринә јетирлир. һәм дә бу заман
шакирдләр тапшырыгдакы мәгә-
дә һаһа олмага шуурау сурәтдә
чалышыр, өз сә'ләрини тәзаһүр
етдирир вә өзләриниң зейһи, јаху
физики (ја да бунларын һәр ики-
си бирликдә) фәал јәтләриниң
нәтичәләрини бу вә ја дикәр фор-
мада ифадә едирләр» (Самостоја-
телнаја работа учащиххеја на
уроках, М., Учпедгиз, 1961, сәһ. 15).

Беләликлә дә, демәк олар ки, нбтидан синиф шакирдләринин мүстәгил иши тәлим просесинә дахил олмага мөәллимни билаваситә рәһбәрлији илә јеривә јетирилир. Бу заман шакирдләр гаршыја гојулмуш мәсәдә чатмага шүүрләу чәһд кәстәрилләр. Мүстәгил ишин тәшкили вә кечирилмәсиндә мөәллимни рәһбәр ролу исә зәңфләмир, азалмыр, әксинә, кетдикчә даһа да мүрәккәбләшир. Мүстәгил ишин мүвәфғәгҗјәтлә кечмәси, сәмәрәли нәтичә вермәси мөәллимни фәалијәтиндән чоһ асылыдыр. Бу ишдә мөәллимдән педагожи усталыг, кәркин зәһмәт тәләб едилир.

Тәлим процесиндә тәшкил едилән мүстәгил ишләр ашағыдакы таләбләрә җаваб вермәлидир:

1) Мүстәгил иш шакирдләрнин әгли фәалијәтләринин вә јарадычылығ габилјәтләринин инкишафына хидмәт етмәлидир.

2) Чалышмаларын сечилмәсиндә ардыңчыллыг көзләннлмәлидир.

3) Синифдэн-синфа кечдикчө мустәгил ишләрин мазмуну мурәк-кәбләшдирилмәли, садәдән мурәк-кәбә, асаңдан чәтинә принципи әсас кәтүрүлмәлидир.

4) Мүстәгил ишләр һәм форма, һәм дә мәзмунча мұхтәлиф олмадыр.

Мүстәгил иш һәр бир дәрсин үз-
ви бир һиссәси олмага дәрсин
мүхтәлиф мәрһәләләриндә (јени
билијин верилмәси, мөһкәмләнди-
рилмәси, јекунлашдырылмасы,
тәкрар вә јохланылмасында) өзү-
нә јер тапмалыдыр.

Мүстәгил ишин тәшкилиндә әләби парчалар үзәриндә мұшаһидә методундан истифадә бәјүк әһәмијјәтә маликдир. Дәрсликдә бу вә ја дикәр мөвзу, јахуд јарым мөвзунун өјрәнилмәсинә мұвафиг мәтн үзәриндә мұшаһидәдән башланыр: мұәллим јепи мөвзу илә әләгәдар һәмин материал үзәриндә шакирдләрни мұшаһидәсини тәшкил едир, шакирдләр бундан өз күчләринә кәрә нәтичә чыхарырлар. Шүбһәсиз, әсил елми, дегиг нәтичәни шакирдләр ја дәрсликдән, ја да мұәллимдән өјрәнирләр.

Мұшаһидәләр кәстәрир ки, шакирдләр тез-тез **нечә? нә чүр?** суалларына чаваб олан зәрфләр сифәтлә гарышдырырлар. Мүстәгил иш заманы мұәллим бу чәһәти нәзәрә алмалы, мұгајисә характерли чүмләләр вермәклә сифәтлә зәрфин фәргини практик јолла шакирдләрни өзләринә тапдырмалыдыр:

1. Балача Лејла бағда отурмушду.
2. Гатар сүр'әтлә кедирди.
3. Шәһәрләки дәр күчәләр, алчаг евләр сөкүлүр, онларын јерләриндә көзәл биһалар, кениш күчәләр салынар.
4. Ушаг севинә-севинә данышырды.
5. Совет ушагләры шән, хошбәхт јашајырлар.

Чалышманын шәрти беләдир:

- 1) Верилмиш чүмләләрдә **нечә? нә чүр?** суалларына чаваб олан сөзләрни алтындан хәтт чәкин вә һансы нитг һиссәси олдуғуну дејин.
- 2) һәмин сөзләрни чүмләдә һансы сөзә анд олдуғуну мұәјјәнләшдириб јанашы јазын. (балача Лејла, сүр'әтлә кедирди, дәр күчәләр, алчаг евләр, көзәл биһалар, кениш күчәләр, шән, хошбәхт јашајырлар).

Иши бу гајда илә апардыгдан сонра шакирдләр балача, дәр, алчаг, көзәл, кениш сөзләрини сифәт олдуғуну кәстәрирләр, чүнки онлар **нечә? нә чүр?** суалларына чаваб олур, өзү дә исмә андир, сүр'әтлә, ағлаја-ағлаја, шән, хошбәхт сөзләрни исә **нечә?** суалына чаваб олмагла фәлә андир.

Дәрсликдә һәр бир мөвзунун шәчилмәси илә әләгәдар мұшаһидә материалы верилмишдир. Мүстәгил бунларын үзәриндә мұстәгил иши лазыми гајдала тәшкил етсә, шакирдләр мұстәгил фәргә јәт кәстәрәр вә өјрәндикләри материалы шүүрлу сурәтдә мәтн сәјә биләрләр.

III синифдә нитг һиссәләри онларын турулушча нөвү һиссәдә мәлүматын өјрәнилмәси илә әләгәдар шакирдләрә белә мұстәгил ишләр вермәк олар:

- 1) бағ, көз, јағ сөзләрини чүмлә ичәрисиндә ишләдин, онларын һансы суала чаваб вердијини вә һансы нитг һиссәси олдуғуну дејин.
- 2) һәмин сөзләрә -ла, -лә шәкилчиләриндән ујғун кәләнини артырыб, онларын һансы суала чаваб вердијини вә һансы нитг һиссәсинә анд олдуғуну мұәјјәнләшдириб дејин.
- 3) көзәл вә бағла сөзләрини чүмлә ичәрисиндә ишләдин, онларын лазыми шәкилчиләр артырмагла мәсдәр дүзәлдин вә сөзләр чүмлә ичәрисиндә ишләдин.

Јахуд:

- 1) ағыр, јахшы, исти, пис сөзләрнә суал вермәклә онларын һансы нитг һиссәси олдуғуну дејин.
- 2) һәмин сөзләрни сонун шәкилчиләриндән артырыб, онларын һансы суала чаваб вердијини вә һансы нитг һиссәсинә анд олдуғуну дејин.
- 3) писләнди, јахшылашыр сөзләрни чүмлә ичәрисиндә ишләдин вә заманы мұәјјән един.

Бу заман шакирдләр верилмиш сөзләрлә чүмләләр турур, онларын суалларыны вә һансы нитг һиссәсинә анд олдуғуну сөјләјир, һансы исә һәмин сөзләрә —ла, -лә, -лаш, -ләш, -дан, -лән шәкилчиләрини ујғун кәләнини артырыб чүмлә ишләдир, дүзәлтдикләри сөзләр һансы суала чаваб вердијини вә һансы нитг һиссәсинә анд олдуғуну дејирләр. Бу заман шакирдләр сөзләрни мұгајисә едир, јағ, бағ сөзләрини **нә?** суалына, пис, ағыр сөзләрини **нечә?** суалына чаваб вердијини, шәкилчи артырырлар.

сонра жағла, бағла, пислән, жахшылаш сөзләринин нә ет? суалына җавап олдуғуну; жағ, бағ сөзүнүн исим, пис, жахшы сөзүнүн сифәт; жағла, бағла, жахшылаш, пислән сөзләринин, көмәји илә исим вә сифәтдән әдәлән әмәлә кәлдијини билдирир. Чох вахт шакирдләр әләмәт, һәккәт, табиәт вә ичтимә һадисә әдәбияны билдирәп исимләри башга нитг һиссәләри илә гарышдырдылар үчүн нитг һиссәләринин өјәтирилмәсиндән сонра тәкрар хәтәтерли чалышмаларын верилмәк чох әһәмијјәтлидир:

1) Исимләрин сон һәрфини дәјишкәлә фе'лләр дүзәлдиб јазын:

Бахыш (бахыр), вуруш (вурур), кедир (кејир), кедиш (кедир), көрүш (көрүр), кәлиш (кәлир) вә с.

2) Исимләрә мө'таризәдә верилмиш сифәтләрин мә'налары ара-һәккәләкә фәргә сөјләјин:

Көзәллик (көзәл), јашыллык (јашыл), горху (горхунч), икидлик (икид) вә с.

3) Верилмиш сөзләрә әкс мә'налы сөзләр сечиб јазын:

Кедиш—..., јакшылык—..., чох-... дәринлик—..., вә с.

4) Ашағыла верилмиш сөзләри әјјүн: кедир, гар, јатыр, гырмыш, гачыш, атырыг, јункүл, гышгырыг, ағыллы, көдәк, һүндүр, күн, бахырлар.

Һәр бир сөзә суал вермәклә онун мәја, әшјанын әләмати вә ја һарәкәтили билдирдијини мүәјјәнләшдирин.

Күзүрәм, гышгырыг, бахырлар сөзләрини көк вә шәкилчидә ајырмакка шәкилчиләри мүәјјәнләшдирин.

Верилмиш биликләрин мөһкәмләмәси, тәкрар вә дәринләшмәккә грамматик тәһлилин дә бөјүк әһәмијјәти вардыр. Тә'лим ишинин әдәти мәрһәләләриндә грамматик тәһлил синфин сәмарәли вә фәјдалы иш көрмәсинә имкан верир. Бу мәсәланин схем үзрә, мүнғәзәм шәкилдә апарыламасы

онун еффе́ктелилијини даһа да артыра биләр.

Фонетик тәһлилин ала дили дәреләриндә I синифдә лап илк күнләрдән, јә'ни «Сәс вә һәрф» мөвзусунун кечирилмәси илә әләгәдар апармаг мүмкүндүр. Програм материалы кечилдикчә шакирдләрә мүстәгил ишләмәк үчүн хусуси тапшырыглар вермәк олар: «Верилмиш сөзләрдә сәнтләрин алтындән хәтт чәкин»; «Ичәрисиндә ејин типли сәнт вә сәмит олән сөзләр тапын»; «Бир һечалы вә ики һечалы сөзләрин һәр биринә анд ики мисал сөјләјин» вә с.

Белә фонетик тәһлилин III синифдә дә там шәкилдә апармаг олар.

Грамматик мә'луматы, орфографик вә нитг вәрлишләринин о заман дәрк олунмуш сәјмаг олар ки, шакирдләр јазылы вә шифаһи нитгдә онлардан мүстәгил истифадә едә билсинлар. Буна көрә дә мүстәгил иш процесиндә чүмлә тәртиб етмәк, суаллар васитәсилә онлары кенишләндирмәк вә суаллара әтрафлы чаваб вермәк үзрә дә иш апарылмалыдыр. Бу заман сүжетли шәкилләр үзрә ишә кениш јер верилмәлидир.

Сүжетли шәкилләрдә иш заманы шакирдләрин шифаһи нитгилин икиншәфи үзрә дә иш апарыла биләр:

а) Суаллара там чаваб вермәклә чүмлә тәртибн. Суаллар шакирдләрә дүзкүн сөз сечмәк, чүмләдә онлары дүзкүн сыраландырмаг вә әләгәләндирмәкдә көмәк едир.

Мүәллимин суалы вә шакирдләрин чавабы тәдричән мүрәккәбләшдирилмәлидир.

б) Нағыл етмә үзрә иш. Шәкилләр үзрә шифаһи нағыл етмәјә I синифдән башланыр вә јухары синифләрдә мүрәккәбләшдириләрәк истифадә олунур. Бу заман әввәлчә ушаглар шәклә бахыб

орадакы әшјалары вә һәрәкәтләри дејирләр. Сонра суаллара там ча-
ваб верир, шәкилдә көрдүкләрини
ардычыя данышырлар. Беләликлә,
рабитәли мәтн алынмыш олур.

в) Шәкилләрә ад верил-
мәсн. Мүәллимин тәләби илә
ушаглар шәклә мүхтәлиф адлар
верир, буиларын ичәрисиндә маз-
муна даһа чох ујғун оланыны се-
чирләр.

Шакирдләрин тәдричән
ишә һазырланмасы үчүн са-
дығымыз бүтүн бу иш һәлләри
бәттә, әввәлләр мүәллимин
бәрлији алтында кетмәлидир. Бу
тәғил иш үчүн, әсәсән, матери-
ушара дәрслик верир, ләкин
лим буунла кифәјәтләндир-
әзү дә мүстәғил иш үчүн
материал тәтбиг етмәк, һазыр-
лағ гәјғәсына галмалыдыр.

РУС ДИЛИНДӘН ИЛК ОРФОГРАФИК ВӘРДИШЛӘРИН ФОРМАЛАШДЫРЫЛМАСЫ

Р. КӘРИМОВА

Азәрбајҗанлы шакирдләрлә рус
дили тәлими системини башлан-
ғыч мәрһаләси хүсуси әһәмийјәт
кәсб едир. Белә ки, бу мәрһаләдә
дил үзрә биликләрин әсасы гоју-
лур, сонракы мәрһаләләрдә исә
мәктәбдиләрин нитг һазырлығы-
нын зәрури сәвијәсини тәмин едән
бачарығ вә вәрдишләр формалаш-
дырылыр.

Сон илләрдә бу сәһәдә газаныл-
мыш мүәјјән мүвәфғәийәтләрә
бахмәјарағ, һазырда азәрбајҗан-
лы шакирдләрлә рус дили тәлими
системини кәјфијәтли һесаб етмәк
олмаз. I—III синифләрдә ашағы сә-
вијәдә олан шакирдләрә тез-тез
раст кәлирик. Бу, рус орфографи-
јасынын бәзи бөлмәләрини өјрә-
дилмәси методикасынын аз тәғиг
олунмасы, тәлимни практикасы-
нын педагоғи вә методик нәзәријә-
дән кери галмасы илә изаһ олун-
малыдыр.

Рус дили тәлими үзрә јени маз-
муна кечилдији индики дөврдә
програғ, дәрсликләр вә тәлимни
методик системини тәкмилләш-
дирилмәси, хүсусән илк орфогра-
фик вәрдишләрин формалашды-
рылмасы үчүн нәзәри чәһәтдән
әсәсләндирилмыш тәклифләрин
һазырланмасы вачибдир.

Педагоғи елми тәлимни
тәлиф методлары олдуғуну
рир. Олары шәрти оларағ
на бөлмәк олар: шакирдләр
јән һәчмдә билик, бачарығ
дишләрлә таныш едән
һәмин билик, бачарығ вә
ләрдән истифадә етмәклә
фәалијәтә тәһрик едән

Биринчи група изаһ,
бә, нағыл, иллүстрасија,
трасија, экскурсија вә с.
Оларын мәғсәди шакирдләр
вә ја дикәр материаллар
етмәк, мүәјјән фәалијәт
мәк үчүн нүмунә кәтир-
заман шакирдләр динләјән
шәһидәчи кими гәјғә-
лар.

Иккинчи група шифаһи
тапшырығлар, практик иш-
дахилдир. Буиларын мәғсәди
мүәјјән билик еһтијатна
мәк вә әлдә едилмиш
ликләри тәһрүбәјә тәтбиг
бачарығы јаратмағдан

Мәктәб тәһрүбәсиндә
група дахил олан методлар
јер тутур. Чалышмадан
биликләрин верилмәсиндә,
кечилмиш материалын тәһ-
мәһкәмләндирилмәсиндә

Элбәттә, илк орфографик вәрдишләр, о чүмләдән, үмуми-
рус дили үзрә вәрдиш вә ба-
шлылары формалашдыран ча-
гымәтләндирмәмәк
Орфографик бачарыг вә
шәһәрләрн формалашдырмаг
методлардан системли, мәгсәд-
ли истифада етмәк лазымдыр.
Бир систем ваһид мәгсәди һә-
ләт кәчирмәли, чалышмалар чид-
ләртәдә бир-бирилә алагәләнди-
рилә, шәртләnmәлидир. Бунун
емприк тәсәввүрләр јох,
психоложи-педагожи нә-
зәри вә ја концепсија тәшкил ет-
мәкдир. Психоложи вә педагожи
әмәлијәтларда шакирдләрн әгли
фәалијәти һаггында мүхтәлиф нә-
зәри вә бахышларә раст кәли-

мәлардан 1950-чи илләрдә
Галперин тәрәфиндән һазыр-
ланмыш вә онун шакирдләрн тәрә-
пәдән инкишаф етдирилмиш мәр-
һәлә тәлим нәзәријјәси даһа чох
фәалијјәтли, бөјүк тәтбиг
мәһәсинә малик олан лазыми тә-
дә әффәктли нәзәријјәдир.

Бу нәзәријјә мұвафиг олараг
тәлим просеси мәрһәләләр үзрә
структур вә она көрә дә мәрһәләли
әдланыр. Биринчи мәрһәлә-
дә фәалијјәтн мәгсәди, объекти,
системи, истигамәти һаггында ла-
зими изаһат апарылыр. Бу мәрһә-
ләдә фәалијјәтлә, онун ичра шәрт-
ләри илә илк танышлыг нәзәрдә
тутурур вә мәрһәлә фәалијјәтн
истигамәтләндиричи әсасыны тәш-
кил едир.

Фәалијјәти формалашдыран
иккинчи мәрһәләдә шакирдләр ар-
хы фәалијјәти јеринә јетириләр.
Түүнчү мәрһәләдә харичи нитг
һәрәкәти ичра олунур. Бүтүн һә-
рәкәт элементләрн харичи нитг
шәһәрлидә реаллашыр.

Дүрдүнчү мәрһәлә фәалијјәтн
формалашмасы мәрһәләсидир. Бу
заман һәрәкәт әввәлкиләрдән
фәргләнир вә нитг сәссиз јеринә
јетирилир. Илк бахышда бу мәр-
һәлә өзүндән әввәлкиләрдән һеч
дә фәргләнмир, лакин әгли форма
бу етмәклә һәрәкәт чох тез ав-
томатлашыр вә фәалијјәт формулу

тәһаны алыр. Бу заман һәрәкәт да-
хили нитги формалашдыран бе-
шинчи мәрһәләјә кечир.

Чалышмалар системинин струк-
туру беләдир ки, чалышмаларн
ардычыл шәһилдә бу беш мәрһәлә-
дә јеринә јетирилмәси шакирдләр-
дә орфографик вәрдишләрн фор-
малашмасы илә нәтичәләнир.

Инчә вә галын саитләрн јазы-
лышы үзрә фрагментләр көстәр-
мәклә чалышмалар системини нә-
зәрдән кечирәк.

Н. Ф. Талызина јазыр ки, елми
анализин вәзифәси фәалијјәтн
мүәјјәнләшдирилмәси илә башла-
ныр.

Бу идејаны әсас көтүрәрәк ша-
кирдләрн фәалијјәтнн мүәјјән-
ләшдирмәк вә сонра исә һәрәкәт-
ләрн функционал чәһәтини вә
структур анализини вермәк лазым-
дыр.

Галын вә инчә саитләрн јазы-
лышы үзрә шакирдләрн фәалиј-
јәтнн нәзәрдән кечирәк:

Шакирдләр јазылышына көрә
самитләрн галын вә инчә олдуғу-
ну билмәли вә онлары «сәссиз»
мүәјјәнләшдирмәлидирләр. Бу мә-
һәлада ашағыдакы әмәлијјәт нүму-
нәсини тәғдим едирик:

- а) самитләрн мәһасыны мүәјјән-
ләшдирмәк;
- б) сөздәки тутдуғу јери мүәјјән-
ләшдирмәк;
- в) самит һәрфләри инчә вә галын-
лыгына көрә тәсниф етмәк.

Самитләрн мәһасыны структур
вә функционал тәһлил етмәк про-
сесини ашағыдакы блок-схем шәк-
линдә вермәк олар. Бу схемин һәр
блоку һәрәкәт әмәлә кәтирән ајрыча
әмәлијјәтдан ибарәтдир. Бир нечә
инчә вә галын самитдән ибарәт һә-
рәкәтн өкси белә бир ардычыллыг-
ла тәсәввүр олунур:

1) «Фонемләр «ч», «щ», «ц», «ш»
самитләрннн һәр биринә ујғун кә-
лирми? Әкәр ујғун кәлирсә, һәмин
һәрфләрин һечаларла јазылышы
гајдасына әсасланмаг, әкс һалда
ашағыдакы маддәни ичра етмәк
лазымдыр.

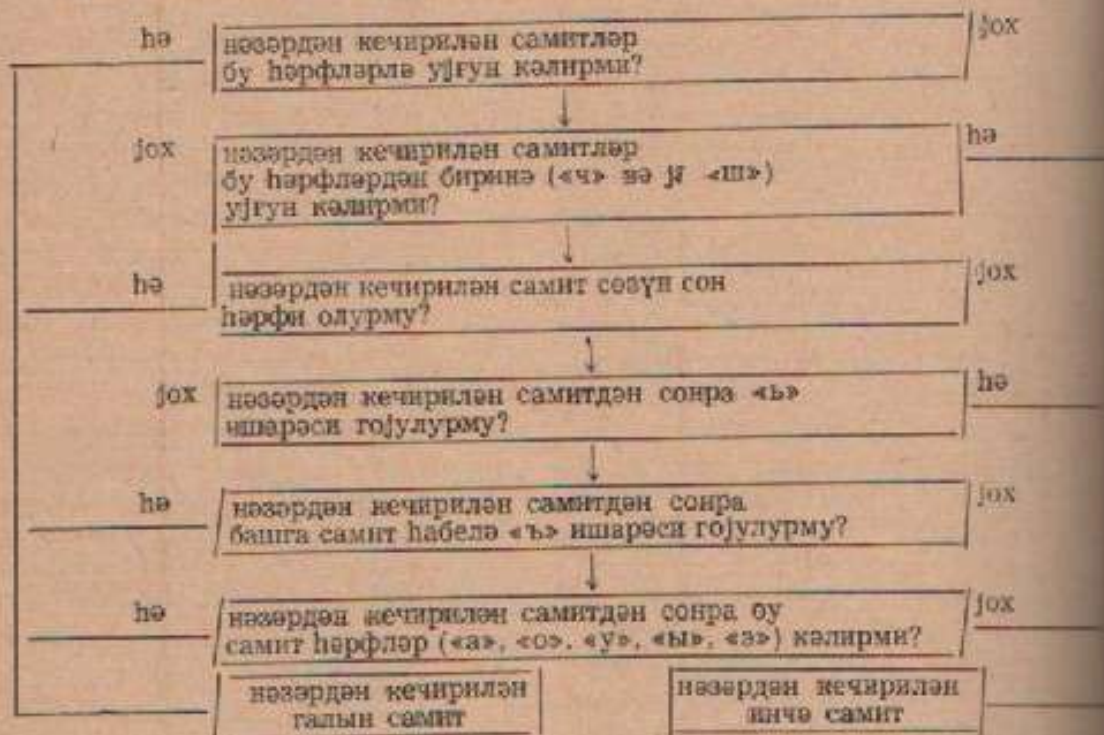
2) Фонемин сөздәки тутдугу јери мүүјјәнләшдирмәк; әкәр фонем сөзүн ахырындадырса, мұвафиг һәрф сөзүн ахырында јазылмалы, әкс һалда ашағыдакы кими һәрәкәт едилмәлидир.

3) Бу сәсдән сонра јенә дә самит кәлдијини мүүјјәнләшдирмәк, әкәр кәлирсә, буларын арасында мјәг-киј знак гојмаг лазым кәлир, әкәр инчә фонем кәлирсә, бу заман ашағыдакы јолдан истифада едил-

мәлидир.

4) Һазыркы вәзијјәтдә нәзәрден кечирилән фонемдән сонра сәс фонем кәлир, әкәр самит фонем инчәдирсә, бу заман «я», «е», «и», «э», һәрфләриндән бирини әкәр галындырса, «а», «о», «ы», «э» вә ја твјорды знакын јазылыш гәјдасыны рәһбәр тутарат «е», «ю», «и», һәрфләриндән бирини јазмаг лазымдыр.

Сөздә самитин инчә вә галынлығыны мүүјјән едән процесин блок-схемә

Структурун вә нәзәрдән кечирилән фәалијјәтин әмәлијјат тәркибини биләрәк инчә вә галын самитләрини јазылышыны формалашдырмаг үчүн истигамәтләнмиш чалышмалар системинин тәркибинә башламаг олар.

Инчә вә галын самитләрини јазылышыны формалашдырмаг үчүн чалышма нүмунәләри:

Чалышма 1. Учадан охујун галын самитлә гуртаран сөзләри биринчи, инчә самитлә гуртаранлары икинчи сүтунда јазын.

Сад, день, есть, связь, ест, жизнь; ель, ел, июль, ужин, хлеб, дождь,

берег, сапог.

Чалышма 2. Учадан охујун вә инчә сөзләр јазын:

Брат-братъ, ряд-тетрадь, дверь, соль-пол, день-сын, конь, постель-шел, алфавит-буква.
Чалышма 3. Охујун вә метәрдәки сөзләрдән истифада сөзләр чүмләләри тамамлајын.

В саду росла... (ель, ел).

Заяц..., морковку (есть, ест).

Трактор..., на ремонт (сталь).

Чалышма 4. Охујун вә инчә сөзләр һәмшә инчә самит кими

самитлэрин алтындан бир,
галын самит кими чыхыш
лэрин алтындан ики хэтт чэ-

Азербайджанец, бежать, вешем,
взять, выучить, дедушка, жен-
щина, игрушка, изучать, конец,
ложка, чашка, чернилница,
ящик.

Чалышма 5. Охујун вэ сону инчэ
самитлэ гуртаран, сонра исэ эв-
лэти вэ ортада инчэ самитлэ олан
мәтәри јазын.

Дать, деревня, ждать, журнал,
клуб, котенок, есть, место,
поезд, среда, футбол.

Чалышма 6. Охујун вэ көчүрүн.
Алтындан хэтт чәкилмиш сөзләр
бирләшмәсә един. Хансы сөзләрдә
и сәси галын, хансы сөзләрдә
и тәләффүз едилір.

Анна и Маша пошли в лес.

Анна учится хорошо.

Маша мыла посуду.

Чалышма 7. Шәкилдә көрдүјүнүз
мәтәләрүн алаарыны јазын. Бу
мәтәрдә галын вэ инчә самитләр
мәтәрин. (шәкилдә чәкмә,
тук, газ, китаб, палто, балыг,
телефон, оглан).

Чалышма 8: Верилмиш сөзләрдән
мәтәләрүн сонунда мјагкиј знак
ишарәси гојмаг олар, хансында
ишарәси? нә үчүн?

Берег..., глаз..., нога...,
сол..., язык...,

Чалышма 9. Бурахылмыш һәрф-
ләр јеринә јазын.

Сашу с...одня д...турист,

Завтра мы пойд...м в к...но,

П...онер—всем дет...м прим...р.

Чалышма 10. Чүмләләрн охујун.
Мјагкиј знаклы сөзләрн көчүрүн,
онлары һечаларына көрә белүн.
Галын самитләрн алтындан хэтт
чәкин.

Осенний дождь бил по деревьям.
Ленка решил задачу правильно.
Школьники любили заниматься
пришкольном участке.

Чалышма 11. Охујун вэ сөз бир-
ләшмәләрнн көчүрүн. Галын вэ
инчә самитләрнн јазылышыны
изаһ един.

Большое озеро. Красное платье.
Смелый школьник. Контрольная
работа. Маленькая Сима села на
стульчик. Расим решил задачу
правильно.

Мәлумдур ки, тәтбиг олуна
чалышмаларын сајы конкрет
шәртлә, шакирдләрн фәрди-пси-
холожи хусусијјәтләрн илә мүү-
јән едилір. Мүәллимин вәзифәси
исә бу сәһәдә чалышмаларын ич-
расына нәзарәт етмәкдән гаршыја
чыхан чәтинликләрн вахтында ара-
дан галдырмагдан ибарәт олмалы-
дыр. Әкс һалда бу иш системи ис-
тәнилән нәтичәни вермәз.

Тәклиф етдијимиз чалышмалар
республиканын ибтидаи мәктәбләр-
риндә експериментал јолла сынаг-
дан кечирилмиш вә өз сәмәрәли
нәтичәсини вермишдир.

II СИНІФДӘ ҺӘНДӘСӘ ЕЛЕМЕНТЛӘРИНИН ӨЈРӘДИЛМӘСИ

Н. САДЫГОВ

В. И. Ленин адына АПИ-нин профессору,

Ф. ИБРАҺИМОВ

Шәки рајону, Балталы кәнд мәктәбинин мүәллими

III сиффин ријазиијат курсуна
олан һәндәсә материалы II
сифдәкинә нисбәтән даһа кениш
дәриндир. Бу, бир тәрәфдән ша-
кирдләрн фәза тәсәввүрләрнн да-
һа кениш инкишаф етдирир, ди-
кәр тәрәфдән, тәлим просесиндә ола-

рын фәаллашдырылмасына имкан
верир.

III сиффин ријазиијат курсунун
«Чохрәгәмли әдәдләр» мөвзусу да-
хилиндә верилән һәндәсә элемент-
ләрнн өјрәдилмәси әсасән үч ис-
тигамәтдә апарылыр:

1) садэ һэндэси фигурлар, онларын хассэлэри, чертѳожлары (образлары) вэ онлар арасындакы мунасибэтлэр һаггында шакирдлэрин малик олдуглары тэсэввүрлэри инкишаф етдирмэк;

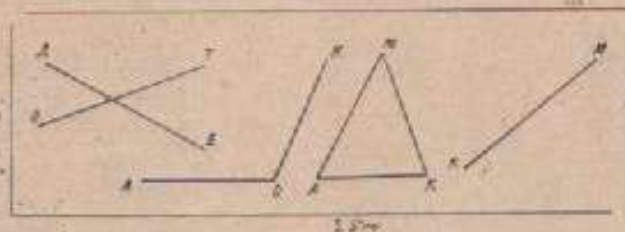
2) шакирдлэрин һэндэси өлчүлэр һаггындакы анлајышларыны инкишаф етдирмэк, онлара элементар вәрдишлэр ашыламаг;

3) садэ гурмалара анд билик, бачарыг вэ вәрдишлэри даһа да инкишаф етдирмэк, онлара чертѳож алэтлэриндэн истифаде гайдаларыны өјрәтмэк.

Бу истигамәтләр үзрә апарылан тәдрис иши шакирдлэрин фаза тэсэввүрлэринин инкишафына көмәк едир, миғдар хисбәтлэринин, көмиј-

јәтләр арасындакы мунасибәтлэрин зәнкин вэ даһа габарыг шәкилдә ортаја чыхарылмасына ишәк верир.

Һәмин истигамәтләр үзрә һәндәсә материалынын нечә вэ һансы ардычылыглар өјрәдилмәсинин ыргәлиф вариантлары мөвчуддур. Онлардан бири үзәриндә дајанаг. III синифдә ријәзијјатдан илк дәрәҗәдә I вэ II синифләрдә әлдә еткән һәндәсә элементларинә анд бәһәсләрин тәкрары мәгсәдәүјәун һәндәсә едилир. III синфин дәрәҗилигиндә 17 нөмрәли чалышманы нәзәрәк кечирәк: «Шакилдәки нөгтәләр, парчалары вэ башга фигурлар көстәр». (шәкил 1).

Шәкил 1.

Белә чалышмалар үзәриндә апарылан иш III синифдә нәзәрдә тутулмуш материалын өјрәнилмәсинә һазырлыг олур. Белә һазырлыг процесиндә «Геометрија в III класс» дидактикминдән истифаде олунмасы фәјдалыдыр.

Бундан сонра шакирдләрә чохбучагынын периметринин тапылмасына анд чалышмалар (чалышма 24, 32) верилир. Шакирдләр бир даһа парчаларын өлчүлмәси мәсәләсинә гәјытмагла узунлуг өлчү вәһидлэри, онлар арасында олан әлағәлэри, адлы әдәдләр үзәриндә әмәл (топлама, чыхма) гәјдаларыны тәкрар етмиш олурлар.

Шакирдләрә өлчмә вә һесаблама тәләб едән чалышмаларла јанашы, узунлугу мәлүм олан парчанын гурулмасыны, узунлугу верилмиш парчанын узунлуғундан тәләб олунан гәдәр ғыса вэ ја узун олан парчаларын гурулмасыны, верилмиш парчаларын (мәсалән, $AB = 2$ см, $BC = 4$ см) узунлуғлары чәминә бәрәбәр (AC) парчанын гурулма-

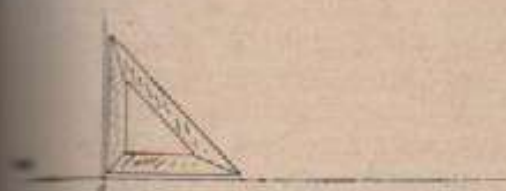
сыны тәләб едән чалышмалар верилмәлидир.

Фигурларын тапылмасына, тапландырылмасына, онларын кәһәләринин даһа дәриндән өјрәнилмәсинә анд нә гәдәр чох чалышма вериләрсә, шакирдлэрин һәндәсә тэсэввүрлэри бир о гәдәр чың инкишаф етмиш олар.

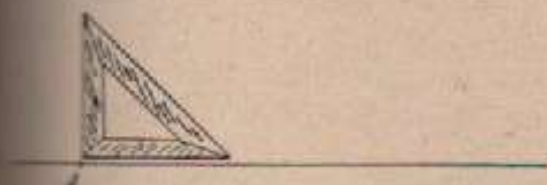
«Чохрәгәмли әдәдлэрин тапылмасы вэ чыхылмасы» мәсәләсиндә чертѳож үчкүнч вэ хәткеш кәһәлә силә хәтләнмиш кәһәлә үзәриндә дүзбучаг вэ дүзбучагынын гурулмасы мәсәләсинә бахылыр. Дидактикдә 287 нөмрәли чалышманы верилмәсиндән мәгсәд үчкүнчә әмәји илә дүз бучағын гурулмасына шакирдләрә өјрәтмәклир.

Дүз бучағын гурулмасы гәјдаларын шакирдләрә ашагыдакы кәһәләләрлә өјрәтмәк олар: а) бир кәһәлә бир дүз хәтт чәкиб онун үзәриндә А нөгтәсинин гәјд едилмәси. Бу хәтт тәләб олунан бучағын башга рәфи, А нәсә тәләси олур (шәкил 2).

төрттөж үчкүнчүнүн дүз бучаг
төдөсүнн А төгдөсүнн, төрөфи-
төдө чөкдннмиз дүз хөтнн үзө-
төдөгүрүг (шөжил 3).

карандашла А нөгтәсиндән
тәҗарак үчкүнчүн дикәр тәрә-
бојунча бучағын дикәр тәрәфи-
тәкирик (шәкил 4).

Ауула элагәдар шакирдләре белем алышмалар вермәк олар:

Сэртлож үчкүнчүн көмөји илэ
маталыф вэзијјәтләрдә дөрд дүз
гүрүн.

Бир тәрәфи 5 см вә бир бучагы
олан үчбұчаг гүрүн.

Бир тәрәфи 2 см, о бири тәрәфи
олан 4 см бөјүк олан ва бучагла-
лан бири дүз олан үчбучаг гу-

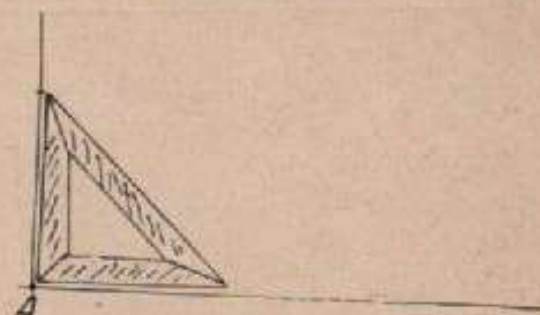
Белә чалышмалар шәкирдләри
бу чагылынын гурулмасына аид
тамамилә һазырламагга, онла
гурма мәсәләләринә даир би
вә вәрдишләрини дәринләшди

Дүзбучаглынын гурулмасы дүз
чагын гурулмасы мәсәләсинин
хәрәкәтләр тәрәфиндән нечә мәним-
ләмәсиндән чох асылдыр.

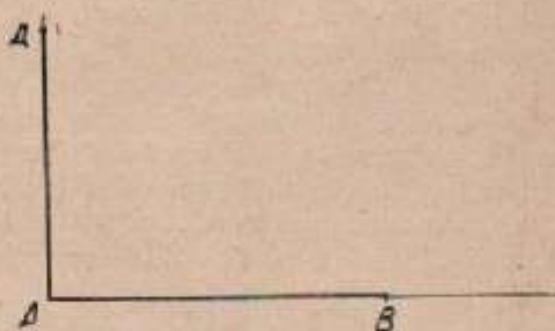
Иди нса дүзбучагынын гурул-
сы мәселәси үзәриндә дајанап,
таг ки, хәтләнмиш кағыз үзәрин-
дә **АВСД** дүзбучагысынын үчкүнч

АВ тэрафи 5 см, АД тэрафи нса
4 см олсун.

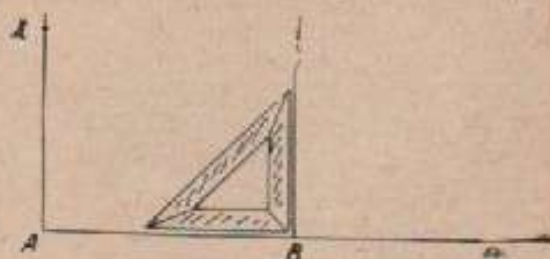
а) тәпәси А олан бир дүз бучаг гуруруг (шәкил 5).

б) хэткешлэ дүз бучагы тэрэфлэри үзэриндэ $AB = 5$ см, $AD = 4$ см парчаларыны аярырыг (шакил 6).

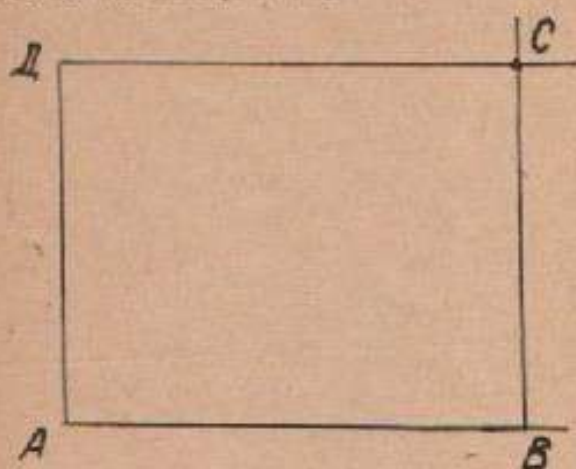

в) тәпәси В нөгтәсиндә олан дүз бучаг гуруруг (һәмши дүз бучағын бир тәрәфи ВА олур, о бири тәрәфи исә таләб олунан дүзбучаглынын дикәр тәрәфи үзәриндә олмалыдыр). Бурада үчкүнч мүхтәлиф вәзијјәтләрдә јерләшдирилә биләр вә мәсәләнин һәлли чәтинләшмиш олар. Одур ки, бу мәрһәләдә диггәтли олмаг лазымдыр (шәкил 7).

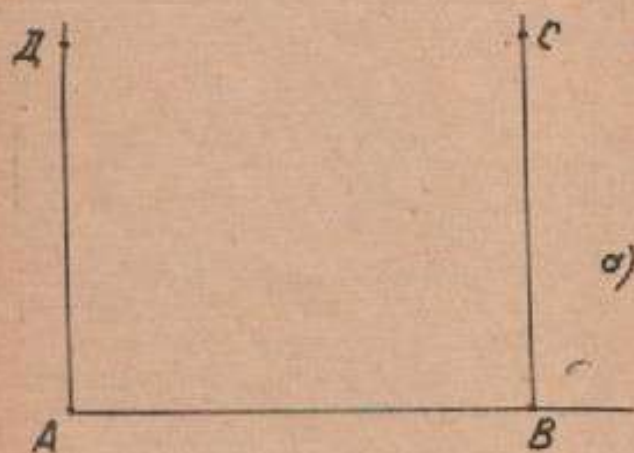
Шәкыл 7.

г) төпәси Д нөгтәсиндә олан бир дүз бучаг гуруруг (һәмнин дүз бучагынын тәрәфләриндән бири ДА олур, о бири тәрәфи исә В дүз бучагынын тәрәфини кәсмәлидир). Адландырылмамыш бир бучаг алыныр, ону да С илә ишарә едирик (шәкил 8).

Шәкил 8.

4-чү мәрһәләдә башга чүр һәрәкәт етмәк олар. Хәткешлә төпәси В нөгтәсиндә олан дүз бучагынын тәрәфиндән (В нөгтәсиндән башлаја-раг) 4 см узунлуғунда нарча аярыб ону ВС илә ишарә едәрик. АД вә ВС нарчаларынын Д вә С үч нөгтәләрини бирләшдирмәклә ABCD дөрdbучагыны аймаг олар (шәкил 9).

Шәкил 9.

Алынган дөрdbучагынын дүзбучагы олдуғунун јохланмасы ики јолла анарыла биләр.

1) Үчкүнчлә тәјин едилир ки, $\angle C$ дүзбучагыдыр.

Шакирдләрә мә'лумдур ки, дөрdbучагынын бүтүн бучаглары дүз

оларса, о, дүзбучагы алланыр. Мәли, $\angle BCD$ дүз бучаг оларса, гурулмуш ABCD дөрdbучагыны тәрәфләри 5 см вә 4 см олан дүзбучагыдыр.

2) ВС тәрәфи АД-ја барабәр, С илә ВА-ја барабәр олмалыдыр.

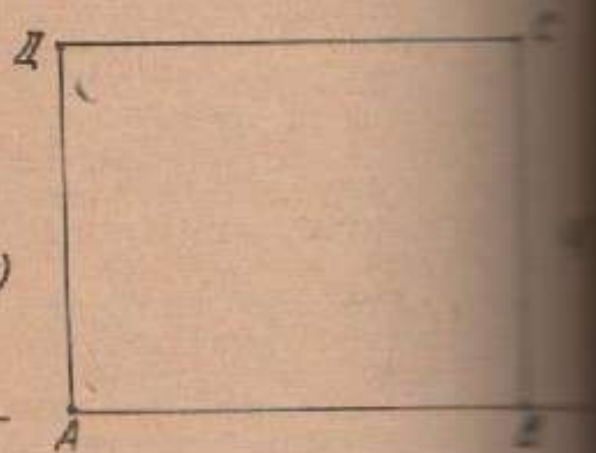
Хәткеш (вә ја пәркар) васитәлә гаршы тәрәфләрин узунлуғларын тутушдурулур. Јахшы олар ки, шакирдләр ABCD дөрdbучагыны дүзбучагы олдуғуну һәр ики јолла кәстәрә билсинләр. Һәр бир шакирд дүзбучагынын гејд етдијимиз јолла гурулмасыны мүтләг билмәлидир.

288 нөмрәли чалышманын 2-нөмрәли мүстәғил синифдә јеринә јетирмәк, 2(б) бәндини исә есә ташырмаг олар.

Сонракы дәрәсләрдә дүзбучагынын гурулмасына анд мүхтәсәс чалышмалар (сәһ. 64, чалышма 31) јермәк мәсләһәтдир. Белә оларса, шакирдләр һәм гурманы мәсләһәтләрдә, һәм дә чертјож алатлардан истифадә вәрдишләринә јеткәләләр.

Бир нечә чалышма нүмунәсәләр:

1. Тәрәфләри 6 см вә 3 см олан дүзбучагы гурун. Ону нечә јолла

дүзбучагы үчбучага ајырмаг олар. Нечә һал мүмкүндүр?

2. Тәрәфләри 8 см вә 6 см олан дүзбучагы гурун, һәр бир тәрәфин ортасыны нөгтә илә гејд еткәләләр, онлары бирләшдирин. Алланыр

чагылыны дүзбучагы адлан-
ганы олармы?

Бир бир тәрәфи 4 см олан дүз-
бучагы гурун. Тәрәфләринин орта-
сына нәгдә илә гејд един. һәмни
һәмни бирләшдирин. Алынан
дүзбучагыны дүзбучагы адлан-
ганы олармы?

Синифдә шакирдләр ејни һән-
дәсә (саһә) илә таныш олур-
лар. Програмда фигурларын саһәси
һәмни һесапланмасына 10 саат
һәмни ириләр. Она көрә дә палетин
һәмни илә ихтијари фигурун саһә-
си тапмагы вә дүзбучагынын
(һәмни заманда квадратын) саһәси-
һәмни дүстурла һесабламагы һәр бир
һәмни ибтидан тәһсилни баша
һәмни һәмни өјрәнмәјә имкан тапмыш
һәмни.

Шакирдләрә ајдын олмалыдыр
һәмни фигурларын саһәсини мугајисә
һәмни вә топламаг мүмкүндүр.

«Дүзбучагынын саһәси» мөвзу-
һәмни тәдриси просеси үч мәрһәлә-
һәмни һәмни јетирилик. «Һазырлыг
һәмни» адланан биринчи мәр-
һәмни зшагыдакылар шакирдләрә
һәмни етдирилик:

Фигурларын барабәрлији һаг-
һәмни тәсәввүрләр (көнишлән-
һәмни) дәринләшдирилик.

Фигурларын һиссәләринә бөл-
һәмни һәмни һиссәләрдән јени фи-
һәмни әрәлтмәк, фигуру тәләб олуан
һәмни (тәләб олуан сајда дүз
һәмни вәрчаларынын көмәји илә)
һәмни бөлмәк гајдалары тәкрар
һәмни.

Дүзбучагы (һәмчинини квад-
һәмни онун һәссәси тәкрар олунур.
һәмни етдикләримизни тәкрары
һәмни һәмни «Чохроғамли әдәд-

ләрин топланмасы вә чыхылмасы»
мөвзусунун тәркибиндә аз да олса
чалышмалар верилмишдир.

Икинчи мәрһәләдә шакирдләрдә
һәмни фигурун саһәси һаггында
илк тәсәввүр јарадылып, онлар саһә
өлчү ваһиди илә таныш олур, саһә-
һәмни һесабламаг үчүн истифада олу-
һәмни дүстур өјрәнирләр.

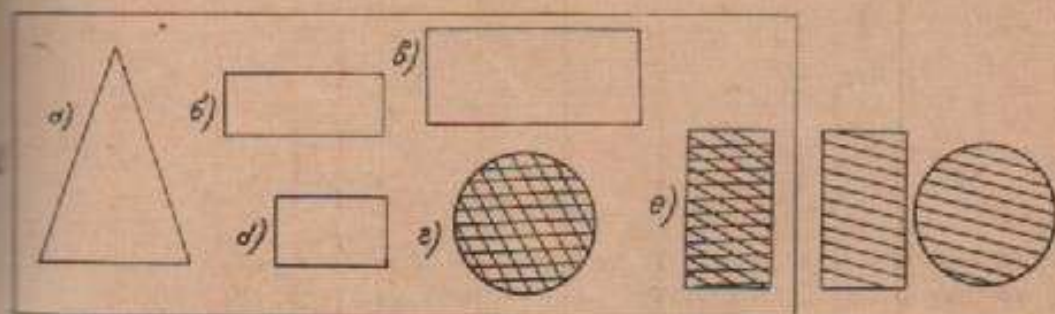
Дүзбучагынын саһә дүстурунун
тәтбигинә аид исә ики нөв чалыш-
һәмни нәзәрдән кечирилир:

1) өлчүләри мә'лум олан дүзбу-
чагынын саһәсини тапымасыны
тәләб едән чалышмалар;

2) саһәси вә өлчүләриндән бири
мә'лум олан дүзбучагынын дикәр
өлчүсүнүн тапымасыны тәләб едән
чалышмалар.

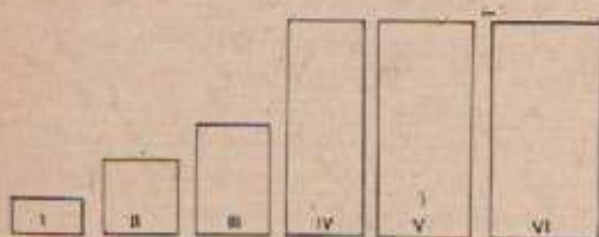
Үчүнчү мәрһәләдә мүхтәлиф ад-
һәмни саһә ваһидләри (кв см, кв дм,
кв м) вә онлар арасында әлағә (би-
һәмни дикәри илә ифада олупмасы)
өјрәнилик вә бу билик, бачарыг вә
вәрдишләр чалышмалар һәлли ва-
һәмни ситәсилә формалашдырылып.

«Чохбучагынын саһәси» мөвзу-
һәмни сунун тәдрисиндә илк вә мүһүм мә-
һәмни сәлә саһә һаггында шакирдләрдә
тәсәввүрләр јаратмагдыр. Бунун
үчүн мүхтәлиф јоллар мөвчуддур:
мәсәлә, әввәлчәдән картондан бир
даирә вә бир дүзбучагы һазырла-
һәмни синифә көтирилир. Јазы тахта-
һәмни да мүхтәлиф өлчүлү дүзбуча-
һәмни лылар, үчбучагылар, даирәләр чә-
һәмни килик. Јахшы олар кн, чәкилимиш
дүзбучагыларынын ичәрисиндә кар-
һәмни тондан һазырланмиш дүзбучагы-
һәмни ја барабәр дүзбучагы да олсун
(шәкил 10). Шәкилдәки штрихлән-
һәмни миш дүзбучагы картондан һазыр-
һәмни ләниш дүзбучагыја барабәрдир.

Шәкил 10.

Картондан hazırладығымыз фигурлардан бири а фигурунун үзәринә гојулур. hazırладығымыз даирә үчбучағын дахилиндә тамамилә јерләшдирилсә, демәли, үчбучағын саһәси даирәнин саһәсиндән бөјүкдүр. Бу гајда илә hazırладығымыз фигурларла јазы тахтасында чертјожлары чәкилмиш фигурлар мугајисә едилир. Бундан сонра 11-чи шәкил үзәриндә иш апарылыр.

Шәкил 11.

I—IV дүзбучагларын узунлуғу мұхтәлиф, ени бәрабәр, IV—VI дүзбучагларын узунлуғу бәрабәр, ени исә мұхтәлифдир.

Шакирдләр чәтинлик чәкмәдән I дүзбучаглынын саһәсиндән икинчинин саһәсинин бөјүк олдуғуну вә IV дүзбучаглынын саһәсинин VI дүзбучаглынын саһәсиндән кичик олдуғуну сөјләјирләр вә с.

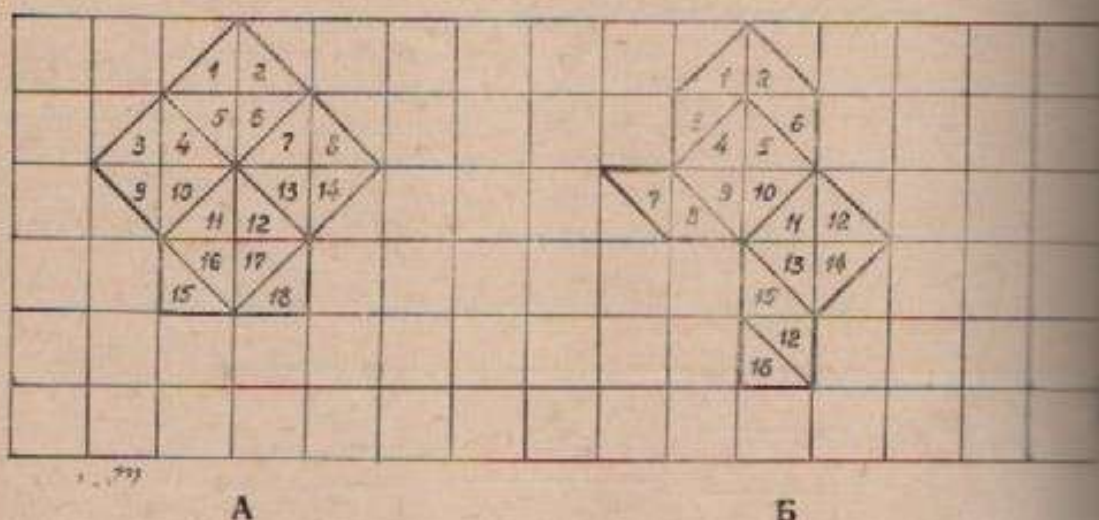
Бу дүзбучаглыларын елчүләр бәрабәр олмадығындан шакирдләр чәтинлик чәкирдләр. Мүәллим чәтинлији арадан галдырмаг үчүн верилмиш фигурлары бәрабәр квадратлара ајырмаг лазым олдуғуну баша салыр. Шакирдләр өјрәнирләр ки, фигурун тәркибиндә квадрат даһа чох јерләширсә, саһәси бөјүк олур.

Бундан сонра фигурларын мугајисәсиндә дамалы карыздан истифадә олунур. Дәрсликдәки 274-сә нөмрәли чалышмалар јеринә јериләркән јухарыда көстәрилән шәкилдә үзрә фигурларын саһәләрини мугајисәси тәләб олунур.

Шакирдләр фигурлары бәрабәр квадратлара ајырма јолу илә мугајисә етмәк тәсәввүрләринә ийә олмагла јанашы, онлары башга бәрабәр һиссәләрә (мәсәлән, үчбучалара) ајырма јолу илә мугајисә етмәји дә өјрәнирләр. Бу мугајисә мұхтәлиф чалышмалар вермиш күндүр: мәсәлән, 12-чи шәкилдә фигурлардан һансынын саһәси бөјүкдүр?

А фигурунда 18 үчбучаг, В фигурунда 17 үчбучаг јерләшдирилән. А фигурунун саһәси В фигурунун саһәсиндән бөјүкдүр.

Верилмиш фигуру һиссәләрә ајырма

Шәкил 12.

Белә hazırлыгдан сонра мүәллим синиф отағындакы ики фигурун саһәсинин мугајисәсини тәләб едир: мәсәлән, гапынын, јохса јазы тахтасынын саһәси бөјүкдүр?

рыб, башга јолла бирләшдирәләр јени фигурун алынмасына ийә чалышмалар саһә аңлајышын тәрәзиндән мәнимсәнилмәсини тәләб едир. Бу, шакирдләр и бир тәрә

терийн тэрхиблилик илэ мүадиллик
хүндэхи алагэжэ, дикэр тэрэф-
и бээн хэндэси фигурларын кэлэ-
саһа дүстурларынын чыха-
хасына һазырлајыр.

Саһалэрин өлчүлмэсинин мүһүм
хүндэлэриндөн бири дэ шакирд-
и саһа ваһиди илэ таныш етмэк-
дир.

Саһа ваһиди кими тэрэфин узун-
лугу 1 см олан квадрат көтүрүлдүр.
Бул квадратын саһэси бир квадрат
сантиметр олур. Тэрэфинин узунлу-
гу 1 дм олан квадратын саһэси бир
квадрат десиметр, тэрэфинин узун-
лугу 1 м олан квадратын саһэси
один квадрат метр һесабу олунур.

Өлчү ваһиди кими тэрэфинин
узунлугу ихтијари олан квадрат кө-
түрүлэ билэр: мәсэлэн, дәфтерин
и дамаһы вэ с.

Шакирдлэрин сантиметр илэ
квадрат сантиметрин фэргини дэрк
хүндэлэри үчүн биринин узунлуг, ди-
кэринин нсэ саһа олдуһуну изаһ ет-
мэк һазымдыр. Саһа өлчү ваһидлэ-
рини гыса јазылышы шакирдлэрэ
хүндэрилмэлidir.

Палетдэн истифада етмэклә ихти-
и фигурларын саһэсинин тапыл-
масы вэ дүстур татбиг етмэклә дүз-
бучаглынын саһэсинин һесабула-
масы мәсэлэлэринэ бахдыгдан сон-
и квадрат десиметр вэ квадрат
метр саһа өлчү ваһидлэри өјрөди-
лэр. Синиф отагынын, мәктэб һәјә-
тинин, идман мејданчасынын саһа-
синин тапылмасы кими мәсэлэлэри
и јарыја гојмагла бу ваһидлэрдэн
истифадаһини зэрурилијини шакирд-
лэрэ баша салмаг һазымдыр.

«Дүзбучаглыларын саһэси» мөв-
дэһунун тэдрисиндэ мүһүм мәсэлэ-
лэрдэн бири дэ дүзбучаглынын са-
һэсинин һесабулаһмасыны шакирдлэ-
р өјрөтмөкдир. Шакирдлэри дүзбу-
чаглынын саһэсинин тапылмасы илэ
таныш етмэк мәгсәдилэ дүзбучаглы
квадрат сантиметрлэрэ бөлүнүр вэ
квадратлар сајылыр. Чалышмалар
и јетирилэрэк шакирдлэрэ ај-
аһ олур ки, саһэсин бөлүндүјү
квадрат сантиметрлэрин сајыны
дүзбучаглынын енинин вэ узунлу-
гунун сантиметрлэрдэ өлчүлмэсини

дэн алынһан эдәдлэри бир-биринэ
вурмагла да тапмаг олар. Бу иш еј-
ни дүзбучаглы үзәриндэ апарыл-
дыгда шакирдлэр һәмин һәгигәтә
даһа тез инанырлар.

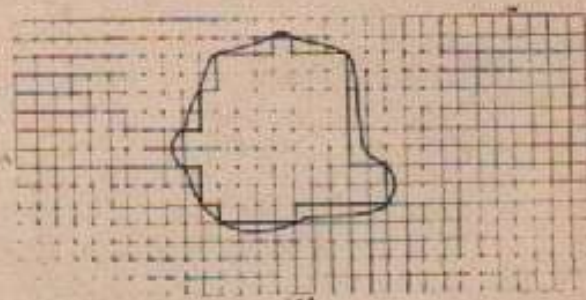
Демәли, дүзбучаглынын саһэсини
тапмаг үчүн дүзбучаглынын енини
вэ узунлугуну билмэк кифајәтдир.

Дүзбучаглынын саһэси аһлајы-
шынын даһа дәриндән мәнимсәнил-
мәси үчүн ики нөв чалышмалар је-
ринэ јетирилмәлидир: 1) өлчүлэри
мәлүм дүзбучаглыларын саһэси-
нин тапылмасы; 2) өлчүлэриндән
бири вэ саһэси мәлүм дүзбучаглы-
нын дикэр өлчүсүнүн тапылмасы.

Палетдән истифада етмәклә фи-
гурларын саһэсинин тапылмасыны
шакирдлэрэ өјрөтмөк дэ програма
дахил едилмишдир.

Шакирдлэрэ баша салмаг олар ки,
хәткеш васитәсилә верилмиш узун-
лугу өлчмәк мүмкүн олдуру кими,
саһэни дэ аләт васитәси илэ өлчмәк
олар. Белә аләти биз һазырлаја би-
ләрик. Бунун үчүн бир гәдәр бөјүк
өлчүдә кағыз вәрәги хәтләр васитә-
силә квадрат сантиметрлэрэ бө-
лүнүр. Беләликлә, саһа өлчү аләти—
палет һазыр олур.

Саһэсин тапылмасы тәләб олу-
һан фигур илэ палет үст-үстә гоју-
лур. Әввәлчә фигура јерләшәп там
квадратлар, сонра натамам квад-
ратлар сајылыр вэ јарыја бөлүнүб
там квадратларын сајына әлава
олунур. Беләликлә, фигурун саһэси
тапылыр (шәкил 13).

Шәкил 13.

Бурада 73 там квадрат јерләшир.
Натамам квадратларын сајы исә
 34 дүр. $34 : 2 = 17$ сајда там квад-
рат һесабу едиб $x = 72 + 17 = 90$
кв. ваһид алырыг.

Саһа ваһидлэри арасындакы эла-
гәни шакирдләр билмәлидирләр.
Квадрат сантиметр арасындакы
элагә дә шакирдләрә өйрәдиләр.

Чалышма 721. Квадрат десимет-
ри сантиметрләрә аҗыр. 1 кв. дм-дә
нечә квадрат сантиметр бар?

Чалышма 725. 1) 2 кв. дм-дә не-
чә сантиметр бар? 5 кв. дм-дә, 10
кв. дм-дә, 12 кв. дм-дә нечә квадрат
сантиметр бар?

2) 300 кв. см нечә квадрат десиметр-
дир? 60 кв. см, 800 кв. см нечә
квадрат десиметр-дир? 3) Квадрат
десиметр вә квадрат сантиметрлә
ифалә ет: 360 кв. см, 975 кв. см,
12800 кв. см вә с. Белә чалышмала-
рын көмәји илә өйрәнилмиш саһә өл-
чү ваһидлэри вә квадрат метр ара-
сында элагә дә чалышма васитәсилә
өйрәдиләр.

Беләликлә, шакирдләр

1 кв см = 100 кв мм
1 кв м = 100 кв дм
1 кв дм = 100 кв см
1 кв м = 10000 кв см

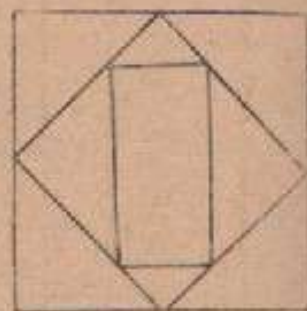
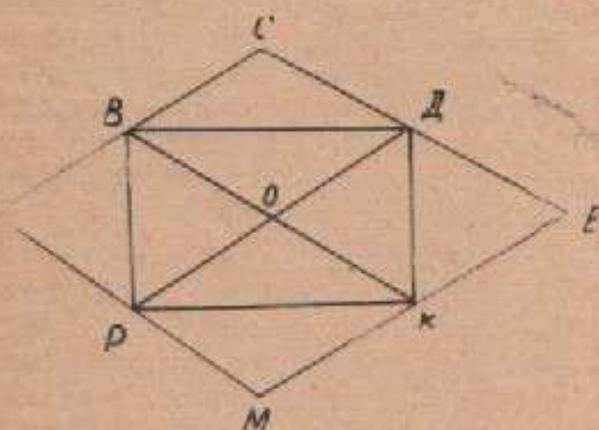
олдугуну өйрәниләр.

III синуфдә шакирдләр фигуралар-
ын саһәси вә саһәләрин һесабы
масы тајдалары илә таныш ол-
дан сонра да онларын фәза тәҗри-
бүрләринин инкишаф етдирилмәсә,
һәндәсә элементләринә даир бәлгә
бачарыг вә вәрдишләрин формалаш-
масы мәгсәдилә бир чох чалыш-
малар нәзәрән кечирилир.

Чалышма 797.

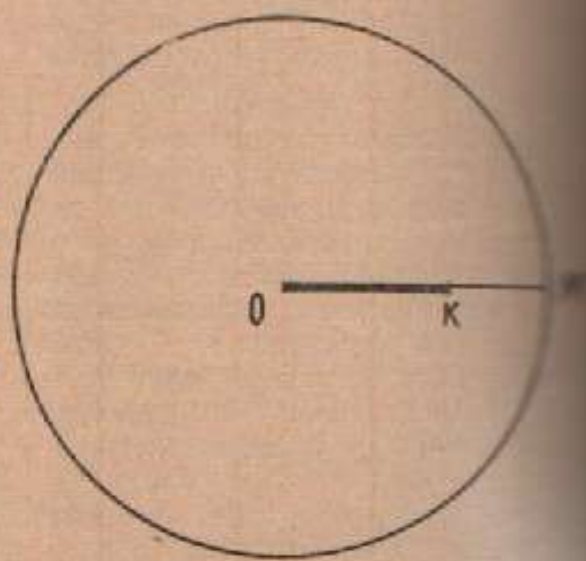
а) 12 үчбучарын адыны
(АВР, ВСД, ДСК, КОМ, ВОР, ВОД,
ДОК, ҚОР, ВРК, ВДК, ВРД,
РКД).

б) Нечә сары үчбучаг вә квадрат
бар? (8 үчбучаг, 2 квадрат)

Шәкил 14.

Чалышма 48 (сәһ. 145). $OK = 4$ см
парчасыны чәк. Маркази О нөгтә-
синдә олан елә чеврә чәк ки, ОК
парчасыны кәсмәсин. Бу чеврәнин
радиусунун узунлуғу һаггында нә
демәк олар? (шәкил 15).

Шәкил 15.

изерини радиусунун узунлу-
гунан бөжүк олмалыдыр.

Мисалы 983. Ики парча чөк. Би-
ринчиги узунлугу 5 см 6 мм, о биринчи-
нине иккинчиге 1 см 4 мм олсун. Би-
ринчи парчанын узунлугу иккинчи-
нине узунлугундан нече дөфө
көбүрөөк?

карла CD-ни АВ үзөрүндө аягы-
рыг) вә ја:

$$\text{II. } 5 \text{ см } 6 \text{ мм} = 56 \text{ мм}$$

$$1 \text{ см } 4 \text{ мм} = 14 \text{ мм}$$

56 мм-ин ичәрисиндә 14 мм 4 дө-
фә јерләшир. Демәли, биринчи пар-
ча иккинчидән 4 дөфә бөжүкдүр.

Вериялмыш вә буларга охшар ча-
лышмалар (859, 871, 879, 897, 941,
984, 1024, 1051, 1052, 1090, 1091) ва-
ситәсилә шакирдләрин һәндәсә эле-
ментләринә даир биликләри үмуми-
ләшдирилир, бир-бири илә әләгә-
ләндирилир. Олар фигурлары бир-
бириндән ајырмагы, синифләргә бөл-
мәји, тәләб олунан хәтти өлчүләрн
өлчәмәји, периметрләри вә саһәлә-
ри һесабламагы, гурмагы, черт-
тож чөкмәји даһа дәриндән өјрәнир-
ләр.

Шәкил 16.

Мисалдә көрүнүр ки, биринчи
парчанын узунлугу иккинчинин узун-
лугунан 4 дөфә бөжүкдүр. (Пәр-

ӘҖЛӘНЧӘЛИ МӘСӘЛӘЛӘР ВӘ РИҖАЗИ ОҖУНЛАР

Р. ӘҖӘДОВ, Ј. ҺӘСӘНОВ

Һ. Зәрдаби адына КДПИ-нин мүәллимләри

Мәктәп синифләрдә риҖазийјата
көңүл вә тапшырыгларын әј-
ләшәлији илә артырылыр. Әјлән-
чәли дедикдә, биз ушаглары
һәзәрәтләргә әјләндирмәји
һәм чидди риҖазий мәсәләләрин
мәзмунда верилмәсини
һәм әјләнчәли «дон кејинди-
ләсини» һәзәрәтә тутуруг.

Мәктәп чәһәтдән әсасланды-
рылган әјләнчәли мәсәлә ушаг-
ларның интәһәти чәлб етмәкдән, он-
лар тәфәккүр вә дүшүнчә габил-
ләрини фәаллашдырмагдан
һәмдир.

Әјләнчәли олдуглары үчүн бир
мәсәләләр («Сеһрли квад-
рат һаггында, чајдан кечмә һаг-
гында вә с.) ән көзәл һәмәсәнәт
һәм илә бир сырада һәсилдән-
һәм кечмишир: мәсәлә, чана-
һәм ичә вә кәләмин чајын бир са-
һәм о бири саһилинә кечирил-
һәм һаггында мәсәл мин илдир ки,
һәм габилитетләрини форма-

лашмасы үчүн кениш тәтбиг олунур.

XVIII әсрин мәшһур франсыз али-
ми Блез Паскал демишир: «РиҖа-
зийјат фәнни о гәдәр чиддидир ки,
ону әјләнчәли етмәк үчүн ән кичик
һәмканы белә әлдән вермәк олмас».

РиҖазийјатын әјләнчәлији ону
мәзмунунда јүнкүлвари вә ағыллы
јуморун олмасы, һәлленин көзлә-
нилмәзликләргә долу олмасы илә
характеризә едилир. Јүнкүлвари
јумор атмосфери мәсәләләрин си-
туасийасына мәсәлә-һағылларын,
һағыл гәһрәманларының һәјатын-
дан епизодлар дахил едилмәси, мә-
сәлә һәлли просесиһә ојун вә шәһ
јарыш характери верилмәси илә ја-
радылыр.

РиҖазий ојунлар

РиҖазийјатын өјрәнилмәси просе-
синдә, һусусән дәрсдәнкәнар ишлә-
рә риҖазий ојунлар мүһүм јер ту-
тур. Булар, ја бәзи әгли әмәлиј-
јатларын һикишафына тәһан верән,
ја да һесаблама үсүлларының мә-

нимсәнилмәсинә, сүр'әтлә һесаблама вәрдишләринин ашыланмасына шәраит җарадан оҗунлардыр. Н. К. Крупская деминдир: «Үмүмијјәтлә, һбтидан мәктәбдә оҗунлар даһа чох диггәт вермәк лазымдыр. Унутмаг олмаз ки, оҗун ушаглар үчүн әсил тәһсилдир» (Крупская Н. К., Пед. соч. Т. 3., М., 1959, стр. 680).

Ријазии оҗунлар кичик јашлы мәктәбиләрә јүксәк әхлағи кејфијјәтләр — доғручулуг, гочағлыг, јолдашлыг, һазырчаваблыг, чәлд фикрләшмәк вә с. ашылајыр.

Мүәллим өзү мүәјјән дәрәчәдә оҗунда иштирак етмәлидир. Әкс һалда, онун оҗуна рәһбәрлији вә тәсир кифәјәт гәдәр тәбии олмачағдыр. Ушаг оҗунларында иштирак етмәк бачарыгы педагожи усталығын әсас кәстәричиләриндән биридир.

Бир чох оҗунларла тәкчә ушаглар дејил, јашлылар, һәтта алим-ријазиијјатчылар да марагланырлар. Әсримизин 40-чы илләриндә ријазиијјатын оҗунлар нәзәријјәси адлы сәрбәст елм саһәси мејдана кәлмишдир. Әввәлләр шахмат, дама вә с. кими оҗунларын ријазии нәгтеји-нәзәрдән өјрәнилмәси илә әлағәдар јаранмыш бу мүрәккәб нәзәријјә инди игтисади, стратеги, һәрби вә с. характерли мүһүм практик мәсәләләрлә мәшғул олур. Гејд едәк ки, бәзи әјләнчәли ушаг оҗунларында мүрәккәб оҗунларын сәдә элементләринә тәсадүф олунур.

Мәнтиги мәсәләләр

Мәнтиги мәсәләләр ушагларда дүзкүн тәфәккүрүн формалашмасына көмәк едән вәситәләрдән биридир. Мәнтиги мәсәләләр мәнтигин җајда вә җанунарынның нәзәри әсасларына малик олмадан һәјат түчрүбәсинә әсасән дүзкүн мүһакимә гурмаға имкан верир. Мәнтиги мәсәләләрин һәлли просесиндә ушаглар ријазии объектләри мүҗәјсә етмәк, сәдә шәкилдә анализ вә синтез етмәк, чинс вә нөв аңлајышлары арасында әлағә јаратмаг вәрдишләринин элементләринә јијәләнирләр. Ашағы синиф шакирдләри үчүн тәклиф олуан мәнтиги мәсәләләр, бир җајда ола-

раг, һесаблама тәләб етмәјиб, ушаглар дүзкүн мүһакимә јүрүткән вә сәдә исбатлар јеринә јетиркән һазырлајыр.

Ријазии тапмачалар

Тапмачалар һәмишә дүзкүнчә үчүн чәзбедичи материал ола вә олмагдадыр. Тапмачаларда җајда олараг, әшјанын мүәјјән мәтләри верилир вә бу аламәтлә әсасән әшјанын өзүнү тапмаг тәләб олунур. Демәли, тапмачалар икән аламәтләринә көрә әшјанын мүәјјәнләшдирилмәси үчүн өзүнә мәнтиги мәсәләдир. Аламәтләр мәтәлиф ола биләр. Онлар әшјанын һәм кејфијјәт, һәм дә кәмијјәт һәтчә характеризә едир. Ријазии тапмачаларда, әшјанын әсасән кәмијјәт аламәтләринә көрә мүәјјәнләшдирилмәси тәләб едилир.

Ашағы синифләрдә әшјанын олунмаг үчүн мүхтәлиф әјләнчә мәсәләләр, ријазии оҗунлар, тапмачалар вә мәнтиги мәсәләләр тәклиф едирик:

Әјләнчәли мәсәләләр

1. Ән кичик икирәғәмли әшјанын бөјүк биррәғәмли әдәди чәдәдә нечә алынар? (Җаваб: $10 - 5 = 5$).
2. Икинчи мәртәбәнин 3 вәһиди илә ифадә олунан әдәддән биринчи мәртәбәнин 5 вәһиди илә ифадә олунан әдәди чыхдыгда нечә алынар? (Җаваб: $30 - 5 = 25$).
3. Аббас балыг тутмаға кәтәнди. Онун гутусунда 5 сохулчан иди. 3 сохулчанла о, 3 балыг тутар. Аббас галан сохулчанларла нечә балыг тутар? (Мәсәләнин җавабы јохдур).
4. (Ше'р—мәсәлә)

Бөјүк аиләмиз вар,
Дәчәллик едир Никар.
Вәфа күлүр, ағлајыр,
Севинч дәрс һазырлајыр.
Биздә Рөвшән вә Илгар,
Шәһла, Фәрман, Вүгар вар.

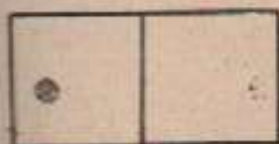
Кедәндә күчәләз бил,
Узун олур дәстәмиз.
Бачарырсан һесабла,
Тап, нечә нәфәрик бил.

Анам чај һазырлајыб,
Ики-ики пајлајыр.

...вэ гардашларым
...жэрэк, ојнајыр.

Чај ичмишик дојунча,
Бошалды самовар да.
Нечэ финчан чај вармыш
Әвәлчә самоварда?

...7 ејни чүр чөпдән ики квадрат
... (Һәлли шәкил 1-дә верилмиш-
...).

Шәкил 1.

Шәкил 2-дә верилмиш квадра-
... баш ханәләриндә 2, 2, 3, 3, 3
... әр сәтриндә, һәр сүтунунда,
... бучағындан дикәр бучағына
... әдәлләри топладыгда 6 алын-
... (Һәлли шәкил 3-дә верилмиш-
...).

	I	
I	2	
		I

Шәкил 2.

3	I	2
I	2	3
2	3	I

Шәкил 3.

...Ән бөјүк биррәгәмли әдәд, ән
... икирәгәмли әдәддән нә гәдәр
... дир? (Чаваб: $99 - 9 = 90$).

...7 ејни чөпдән 3 үчбучаг дүзәл-
... (Чаваб шәкил 4-дә верилмиш-
...).

Шәкил 4.

9. 6 метр узунлуғунда шалбаны
мишарла һәр биринин узунлуғу 1
метр олан һиссәләрә бөлмәк ләзим-
дыр. Бир һиссәнин мишарлаңмасы-
на 2 дәгигә вахт сәрф олунар. Аға-
чы нечә дәгигәјә мишарламағ олар?
(Чаваб: 10 дәгигәјә).

10. Ики сәбәтнин һәр бириндә ејни
миғдарда алма варды. Биринчи сә-
бәтдән 10 алма көтүрүб икинчијә
гөјдугда, икинчи сәбәтдә биринчи-
дән нечә алма артығ олду?

11. Хоруз тәрәзиндә ики ајағы үс-
тә дурдугда 4 кг олду. Бир ајағы
үстә дурсајды чәкиси нә гәдәр олар-
ды?

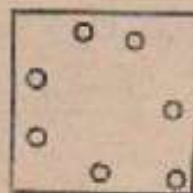
12. Мән нәвәмкилдә кечән һәфтә-
нин I, II, III вә IV күнләрини, ба-
чым исә һәмин һәфтәнин III, IV, V
вә VI күнләрини гонағ галдығ. Биз
нәвәмкилдә нечә күн гонағ галмыш-
шығ? (Чаваб: 6 күн).

13. Ким өз ад күнүнү дөрд илдән
бир гејд едир? (Чаваб: Февралын
29-да анадан олан адам).

14. Инди күндүз саат 11-дир. Ја-
ғыш јағыр. Бу саатдан башлајарағ,
кичик (саат көстөрән) әгрәб 5 там
дөвр етдикдән сонра күнашли һава
көзләмәк олармы? (Чаваб: Јох,
чүнки о заман кечә саат 11 олачағ-
дыр).

15. Тәклик рәгәмләри онлуғ рә-
гәмләриндән 3 дәфә аз олан бүтүн
икирәгәмли әдәлләри јазын. (Ча-
ваб: 31, 62, 93).

16. 7 стулу отагда елә јарләшди-
рин ки, һәр дивар бојунча 2 стул
дурсун. (Һәлли шәкил 5-дә верил-
мишдир).

Шәкил 5.

17. 10 ејни чүр чөпдөн 3 квадрат дүзэлдин. (Нөллү шәкил 6-да верилмишдир).

Шәкил 6.

18. Бир ријазийат мұаллими һесабламышдыр ки, онун дәрс дедији гәсәбәдә һәр 20 нәфәрдән биринин ады Әһмәд, һәр 10 нәфәрдән биринин ады Мәммәддир. Нәмин гәсәбәдә Әһмәд оғлу Мәммәдләр, јохса Мәммәд оғлу Әһмәдләр чох олар? (Чаваб: Ејни сәјда).

19. Бир јолдашым ад күнүнү чох дәгигликлә гејд едир. 1972-чи илин феврал ајынын 29-да о дөрдүнчү дәфә ад күнү кечирмишдир. 1972-чи илдә јолдашымын нечә јашы тамам олмушдур? (Чаваб: 16 јашы).

20. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 әдәдләрини квадрат шәклиндә елә дүзүн ки, истәнилән истигамәтдә дүз хәтт бөјунча дүзәлмиш үч әдәдин чәми 15-ә бәрәбәр олсун. (Нөллү шәкил 7-дә верилмишдир).

2	9	4
7	5	3
6	1	8

Шәкил 7.

21. 4, 6, 8, 10, 12, 14, 16, 18, 20 әдәдләрини квадрат шәклиндә елә дүзүн ки, истәнилән истигамәтдә дүз хәтт бөјунча дүзәлмиш үч әдәдин чәми 36-ја бәрәбәр олсун. (Нөллү шәкил 8-дә верилмишдир).

10	20	6
8	12	16
18	4	14

Шәкил 8.

Мәнтиги мәсәләләр

1. Биринчи гутуда 12 карандаш, икинчи гутуда биринчидә олан гутадәр, үчүнчү гутуда исә икинчидә олан гадәр карандаш вардыр. Төртүнчү гутуда нечә карандаш вардыр? (Чаваб: 12 карандаш).

2. Көлүн ортасында битмәш иккинчын үстүндә дуран хоруз јумуртласа, онун јумуртасы һара дүзүр? (Чаваб: Хоруз јумуртламаз).

3. Чәфәр әми ичәрисиндә 5 бәрәбәр олан гәфәси әлиндә апарырды. 3 заман 5 ушаг она јахынлашып, һәр бәрәбәр гәфәсә бир бөлбөл верди. Чәфәр әминин чох севдији Сәһабәдә варды. Чәфәр әми ушаглардан һәр биринә бир бөлбөл верди. Сәһабәдә бир бөлбөл галды. Бу бөлбөл чәфәр әминин чох севдији Сәһабәдә олду? (Чаваб: Чәфәр әми Сәһабәдә бир бөлбөл гәфәслә биркә бәрәбәр бөлбөл верди).

4. Ики нәфәр кетдиләр. Беш кебәләк тапдылар. Үч нәфәр кетсәјдиләр. Чохлуму тапардылар?

5. Чајын бир саһилиндә 10 кәләм, бир саһилиндә чанавар, кечи вә кәләм кечирмәк лазымдыр. Гајыга 10 кәләм, 10 чанавары, 10 кечини, 10 кәләм кечирмәк јерләшдирмәк олар. Әкәр таңга чанавары гојсаг, кечи кәләм кечирмәк јер, кәләми әввәлчә гајыга таңга чанавар кечини јејәр. Чанавар кечи вә кәләми о бири саһилдә кечирмәк олар?

6. Ләтиф ағачда олан 10 сәккизиндән бирини түфәнклә вурду. Бирини нечә сәрчә галды?

7. Нанлә бешинчи мәртәбәдә 10 малә исә сәккизинчи мәртәбәдә 10 шајыр. Пәри вә Камил Камил ашағыда, Наиләдән исә јуғула јашајырлар. Пәри Камилдән јуғула јашајыр. Пәри вә Камилдән јуғула сәккизиндә јашајырлар?

8. Камил Раһилдән 5 јаш, Раһилдән исә 2 јаш бөјүкдүр. Раһилдән 10 јүкдүр, јохса Күләр?

9. Сифимизин бүтүн шәклиндири үзмәји бачарыр. Мәнтәкә бәшартада отуран Севинч үзмәји бачарырмы? Нәдән билдин?

Зәһра бир ведрә сују чәтин-
 апарырды. Онун архасын-
 Гадир, Раһил вә Сәмәди
 апарды. Ева чатмаға аз галмыш,
 ведрәни јерә гојуб, ева көмәк
 апармаға гачды. Бу заман оғлан-
 аны бири су долу ведрәни кәти-
 рилди. Оларын гапысына гојду. Зәһ-
 ра кәтирмәк онлары көрдү вә ведрә-
 ни кәтирмәк тәрәфиндән кәтирилдијини
 апарды.

Зәһра деди:

— Ведрәни мән кәтирмишәм.

Раһил деди:

— Ведрәни мән кәтирмәмишәм.

Зәһра вә баша дүшмәјән Зәһра, һа-
 ләтә дәһрү данышан Сәмәдә мұра-
 тә етди.

— Ведрәни мән кәтирмәмишәм.

Зәһра вә Раһил јалан данышырлар.

Зәһра ведрәни ким тәрәфиндән
 кәтирилдијини мүәјјән етди вә она
 кәтирмәкүрүнү билдирди.

Зәһра ведрәни ким кәтирмишди?

Зәһрачалар

Отуранда ајаг үстә дурдугун-
 а дурдур олан нәдир?

(Ит)

Долдурдугда јүнкүлләшән нә-

(Шар)

Бәр ајаг вә бир башдан ибарәт
 нәдир, ону көрән һәр кәс баш
 нәдир. Бу нәдир?

(Көбәләк)

Биз гардашлар кими,
 Тәһм чүт кәзирик биз.
 Маһарда стол алты
 Кечә чарпајы алты
 Олар бизим јеримиз.

(Ајаггабылар)

Тәх ајағы вар онун.
 Ишнин елә гурур,
 Бүтүн күнүн әрзиндә
 Бү күнәшә дурур.

(Күнәбахан)

Көмәк јемир, су ичмир,
 Тамчы, чубуг истәмир.

Јер шумлајыр, јүјүрүр,

Једди котан сүрүјүр.

(Трактор)

7. 12 гардашдылар,

Һәрәнин өз јери вар.

Гачсалар бирини

Кечә билмәз о бири.

(Ајлар)

8. Јемәјим көмүр вә су,

Чох сүрәтлә гачырам.

Јүз тәкәрли јүк чәкир,

... .. алланырам.

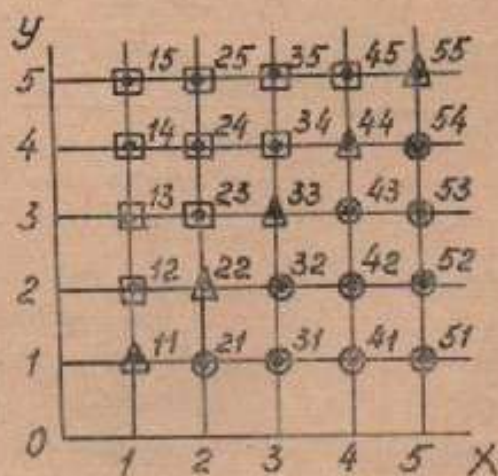
(Паровоз)

Ријази вә мәнтиги ојунлар

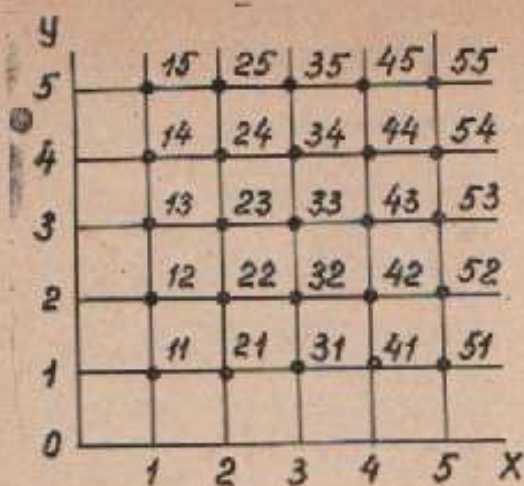
1. «Бөјүкдүр, кичикдир, бәрабәр-
 дир».

Ојунун шәрһи. Танә нөггәләри
 икирәгәмли әдәдләрлә (тәклик рә-
 гәмләри үфиғи ОУ оху үзрә, онлуг
 рәгәмләри исә шагули ОУ оху үзрә
 көтүрүлмүшдүр) нөмрәләниш хә-
 нәләр верилир (шәкил 9). Онлуг
 рәгәмләри тәклик рәгәмләриндән
 бөјүк олан нөггәләри даирәләрә,
 онлуг рәгәмләри тәклик рәгәмләри-
 нә бәрабәр олан нөггәләри үчбучаг-
 лара, онлуг рәгәмләри тәклик рә-
 гәмләриндән кичик олан рәгәмләри
 квадратлара алын.

Ојунда ики вә даһа чох шакирд
 иштирак едә биләр. Дүзкүн чаваб
 верә билән ојунчу галиб кәлир.

Шәкил 9.

Шәкил 10.

2. «Шән сајма ојуну»
Ики ејни чәдвәл верилир.

14	8	12	4
10	13	1	15
3	17	20	7
19	6	9	11
5	2	16	18

Шәкил 11.

14	8	12	4
10	13	1	15
3	17	20	7
19	6	9	11
5	2	16	18

Шәкил 12.

Бу чәдвәлләрә әдәдләр ардычыл дејил, ихтијари гәјдә илә сәпәләнмишдир. Синиф ики командаја бөлүнүр вә һәр ики командадан бир ушаг чыхыб, һәр кәс өз чәдвәлиндә кәстәричи ағачла әввәлчә 1, сонра 2, ..., 20-јә кими әдәдләри ардычыл

кәстәрир. Тез вә дүзкүн кәстәришәкирд бајраг алыр. Сонра командаларын башга үзвләри нөвбәтләре кәстәришәрир. Ән чох бајраг јетән команда галиб кәлир.

3. «Фикриндә әдәд тут»

Апарычы ушаглара фикриндә әдәдиндән бөјүк олмајан әдәд тутуры тәклиф едир.

— Фикриндәдә тутдуғунуз 8 алава един. Тәранә, сәндә нә алынды?

— 15.

— Сән фикриндә 7 әдәдини тутмушдун. Илһам, бәс сәндә нә алынды?

— 18.

— Сән фикриндә 10 тутмушдун.

Бундан сонра апарычы әдәдләри нәчә тапдығыны ушагларадан сорушур.

4. «Дәсмалы ким кәтүрүб»

Бу мәнтиги ојун үчүн столун үстүнә чиб дәсмалы (вә ја башга нә јә) гојулур. Үч шакирд столун ашағында дурур. Оилардан бири, мәсәлән, үчүнчү һәмишә доғру нәтижәни кәтүрүб биләрир. Гәлән шакирдләрдән исә истәдији кими — доғру вә јалан даныша биләр.

Апарычы (доғручу) синифдан сорушур. Үч шакирддән бири дәсмалы кәтүрүб киәләдир.

Апарычы синифа гәјдыб сорушур:

— Дәсмалы ким кәтүрүб?

Чаваблар мүхтәлиф олмақ мөмкүн. Үч һал мүмкүндүр. Оилардан бирини нәзәрдән кечирәк.

Биринчи һал. Апарычының сорушына ашағыдакы чаваблар кәтүрүшәди:

Биринчи шакирд:

Дәсмалы мән кәтүрмәним.

Икинчи шакирд:

— Дәсмалы мән кәтүрмүшәм.

Үчүнчү (доғручу) шакирд:

— Оилардан бири доғру, икисә јалан данышыр.

Апарычы дәсмалының үчүнчү шакирд тәрефиндән кәтүрүлүшүн дејир.

ЭМӘКДӘ ТӘРБИЈӘ

А. С. МАКАРЕНКО

Дүзкүн совет тәрбијәсини әмәк тәрбијәси олмадан тәсәввүр етмәк мүмкүн дејилдир. Әмәк һәмишә инсан һәјатынын әсасы олмуш, онун мадди рифаһ һалыны јахшылашдырмагын вә мәдәнијјәт јаратмагын әсасында дурмушдур. Бизим өлкәмиздә әмәк истисмар вәситәси дејил, намус, шәрәф, шан-шөһрәт вә гәһрәманлыг иши олмушдур. Дөвләтимиз зәһмәткешләр дөвләтидир, бизим Конститусијада «Ишләмәјәндишләмәз» сөzlәри јазылмышдыр. Одур ки, тәрбијә ишиндә дә әмәк ән әсас амилләрдән бириси олмалыдыр.

Аиләдә әмәк тәрбијәсинин мә'на вә әһәмијјәтнин әтрафлы тәһлил етмәјә чалышаг: әввәлән, валидејн јадда сахламалыдыр ки, өвләди әмәк үзәриндә гурулмуш чәмијјәтнин үзвү олачагдыр. Демәли, онун бу чәмијјәтдәки әһәмијјәти, бир вәтәндаш кими гүјмәти јалныз ичтиман әмәкдә нечә иштирак едә билмәсиндән вә бу әмәјә нә дәрәмәдә һазыр олмасындан асылы олачагдыр. Онун мадди һәјәт сәвијјәси вә рифаһ һәјәти да бундан асылы олачагдыр, чүнки, бизим Конститусијамызда белә јазылыбдыр: «Һәр кәсдән габилијјәтинә көрә, һәр кәсә әмәјинә көрә».

Биз јахшы билирик ки, табиятән инсанлар тәхминән бәрәбәр әмәк imkanларына маликдирләр, ләкин һәјәтда онлардан бә'зиләри јахшы, башгалары пис ишләјир, бә'зиләри лап садә, башгалары даһа мүрәккәб вә демәли даһа гүјмәтли әмәјә табил олурлар. Бу мүхтәлиф әмәк кәјфијјәтләри инсана фитрәтән верилмир. Онлар адамда һәјәти боју,

хүсусилә кәнчлик дөврүндә тәрбиә олунур.

Демәли, әввәлән, һазырлыг ишә сәндә әмәк кәјфијјәтләрини тәрбијә етмәк, тәкчә кәләчәјин јакшы јахуд пис вәтәндашыны һазырламаг вә тәрбијә етмәк дејил, әлбәттә онун кәләчәк мадди һәјәт сәвијјәсини, хош күзәрәнини тәмин етмәкдир.

Икинчиси: еһтијач вә һәјәти шәрәт үзәриндә ишләмәк олар. Бизим тарихиндә әксәр һәллә әмәк белә бир ағыр, ичбары иш олмушдур, инсан чох вахт әмәк етмәк үчүн ишләмәјә мәجبур олмушдур. Ләкин һалә гәдим заманлардан белә инсанлар јалныз ишләгүввәси олмадан кифәјәтләрини јарадычы бир гүввә кими да гүјлијјәт кәстәрмәјә чалышмышлар. Анчаг синфи бәрәбәрсизлик вә истисмар шәрәитиндә инсанлар чох вахт наил ола билмәшкә. Совет өлкәсиндә һәр бир әмәк јарадычы әмәк олмалыдыр, чүнки бүтүнлүкдә зәһмәткешләр әмәкнин ичтиман сәрвәтинин вә мәдәнијјәтнин јаратмаг ишинә сәрф олурлар. Ушаглары јарадычы әмәјә алашдырмаг— тәрбијәчинин әһәми вәзифәсидир.

Јарадычы әмәк јалныз о әмәк мүмкүндүр ки, инсан өз ишә кәһбәтлә јанашсын, бу ишә кәһбәтлү сурәтдә севинсин, әмәк ишә дасыны вә зәрури олдугуну биләдүшсүн, әмәк онун үчүн өз ишә кәһбәтлү вә ис'тедадыны тәһсил едирмәјин әсас формасы олсун. Бизин инсан әмәк сә'јинә мәдәнијјәт етдикдә, аз-чох мә'насы олсун.

ишә хор бахмадыгда әмәјә белә
мүнасибәт јарана биләр.

Адәтән, сә'ј кәстәрмәкдән, нечә
дәрләр, алын тәри акытмагдан
адаһ, аддымбаши алиндәки иши
дәртәһәр тез гуртармаг вә тәзә бир
ишә јапышмаг һаггында дүшүнән,
ишә тәзә ишдән јапышап кими
ишә өзүндән дә хошланмајан
ишәләр јарадычы әмәклә гәтијјән
ишәләр ола билмәзләр.

Түрүнчүсү: әмәк просесиндә инсан
ишә кәрмәк үчүн тәрбијә
олунур, ејни заманда јахшы бир
ишә кими дә тәрбијә олунур. Ја'
ишә башга адамлара дүзкүн мү'
насибәт тәрбијә олунур. Артыг бу
ишә һазырлыгдыр. Аддымбаши
ишә јахасыны гуртармага чалы'
ишә башгаларынын нечә ишләмә'
ишә сојутганлылыгга тамаша едән,
ишә әмәјинин бәһрәсиндән ис'
ишә едән адам— совет чәмијјә'
ишә ән әхлагсыз адамдыр. Әксинә,
ишә биркә әмәк сә'јни, коллектив
ишәсиндә ишләмәк, бир-биринә
ишә дүзкүн мүнасибәт тәрбијә едир. Бу
ишә дүзкүн мүнасибәт јалныз ондан иба'
ишә дејилдир ки, һәмийн адам өз кү'
ишә чәмијјәтин мәнәфејинә сәрф'
ишә, һәм дә бундадыр ки, о башга'
ишә ејни шејләри тәләб едир
ишә јанында мүфтәхор адамын ја'
ишә ишәсинә дөзмәк истәмир. Јалныз
ишә коллектив әмәкдә иштирак етмәк
ишә адамлара әхлаглы јанашма'
ишә әмәкдә тәрбијә етмәк үчүн инса'
ишә имкан верир: коллектив әмәкдә
ишә иштирак етмәк сәјәсиндә инсан һәр
ишә әмәккешин өз доғма вә јахын
ишә кими севир, онунла дост
ишә, әмәклән бојун гачыран адам'
ишә, тәнбалләрә исә нифрәт етмә'
ишә ерәнир.

Түрүнчүсү: әмәк тәрбијәсиндә
ишә әзәләләрин, јахуд харичи
ишә үзәләринин инкишаф етдијини
ишә әмәк дүзкүн олмазды. Әлбәттә,
ишә тәрбијәсинин мүһүм, сон дә'
ишә зәрури елементи олан физики
ишә инкишаф бахымындан әмәјин әһә'
ишә ти вардыр. Лакин әмәјин әсас
ишә ишәсы, инсанын руһи-мә'нәви чә'
ишә тәрбијә инкишаф етдирилмәсиндә'
ишә. Синифсыз чәмијјәтин вәтәнда'
ишә синифи чәмијјәтин вәтәнда'
ишә инкишаф фәргләндирән бу мә'нә

ви инкишаф мәһз аһәнкдар әмәк
сәјәсиндә јараныр.

Бешинчиси: тәәссуфлә гејд ет'
мәк лазымдыр ки, биздә бир мәсә'
ләјә лазыми әһәмијјәт вермирләр;
әмәк јалныз ичтиман-истеһсалат
әһәмијјәтинә малик олмајыб, һәм
дә инсанын шәхси һәјатында бө'
јүк әһәмијјәтә маликдир. Биз јах'
ишә билirik ки, чох шејләр бача'
ран, һәр ишә өһдәсиндән тез вә
усталыгга кәлән, һеч бир чәтня'
лик гаршысында өзләринин итирмә'
јән, шејләрдән истифада етмәји вә
онлары истәдикләри кими дәјиш'
дирмәји бачаран адамлар шән вә
хошбәхт јашајырлар. Бунун әкси'
нә, һәр бир бош шеј гаршысында
ачиз галан, һәмишә, өзләринә дә
гуллуғ етмәји бачармајан, һәми'
шә дәјәнин, јахуд јолдашының хидмә'
тинә еһтијач һисс едән, һеч кәс јар'
дым етмәдикдә исә нараһат шәрант'
дә, пинти, чиркин, дағының бир һә'
јәт сүрән адамлара бизим јазығы'
мыз кәлир.

Валидејиләр бу кәстәрдијимиз
мәсәләләрин һәр бири һаггында
јахшыча дүшүнмәлидирләр. Онлар
өз һәјатларында вә өз танышлары'
нын һәјатында һәр аддымда әмәк
тәрбијәсинин чох бөјүк әһәмијјәти'
ни тәсдиғ едән һадисә вә фактлара
раст кәлә биләрләр. Она кәрә вали'
дејиләр өз ушағларыны тәрбијә
едәркән әмәк принципини јаддан
чыхармамалыдырлар.

Әлбәттә, аилә чәрчивәсиндә уша'
ға мүәјјән ихтисас сәчијјәли әмәк
тәрбијәси вермәк чәтиндир. Аилә
јахшы хүсуси ихтисас вермәк үчүн
лазым олан имкан вә шәрантә ма'
лик дејилдир. Оғлан, јахуд гыз мү'
әјјән ихтисасы мүхтәлиф ичтиман
тәшкилатларда— мәктәбдә, завод'
да, мүәссисаләрдә, курсларда өј'
рәнә биләр. Аилә гәтијјән бу вә ја
башга сәнәт сәһәсиндә ушаға их'
тисас вермәјә чалышмамалыдыр.
Белә вәзијјәт кечмишдә ола биләр'
ди. Адәтән, көрүрдүн ки, ата пинәчи'
дирсә, өз оғлуну да бу пешәјә өјрә'
дир, һәркаһ о дүлкәрдирсә, онун оғ'
лу да дүлкәрлик ишәни өјрәнмәјә
башлајыр. Гызлар исә, мә'лум ол'
дуғу кими, һәмишә евдар гадын их'
тисасы алырдылар, онлар бундан

артыг бир пәшәја үмид бәслаја бия-мирдиләр. Совет дөврүндә кәләчәк вәтәндашларын ихтисасы гәҗеҗысына дәвләт өзү галыр, онун сәрәнчамында бөјүк вә јахшы тәһһиз олунмуш чохлу институтлар вардыр.

Лакин валидејиләр һеч дә белә дүшүнмәмәлидирләр ки, аилә тәрбијәсинин ихтисас алмаг ишинә һеч бир дәхли јохдур. Инсанын кәләчәк ихтисасы үчүн мәһиз аиләдәки әмәк һазырлығынын чох бөјүк әһәмијјәти вардыр. Дүзкүн аилә тәрбијәси аямыш ушаг кәләчәкдә өз хусуси һазырлығыны да бөјүк мүвәффеҗијјәтлә баша чатдыра билмәкдир. Аиләдә һеч бир әмәк тәчрүбәси газана билмәмиш ушаглар исә сонралар јахшы ихтисаса јијәләнә билмәјәчәкләр, мүхталиф мүвәффеҗијјәтсизлијә уғрајачаглар, дәвләт мүәссисәләринин бүтүн сәјјинә вә јардымына бахмајараг пис ишчи олачаглар.

Валидејиләр һәмчинин белә дүшүнмәмәлидирләр ки, әмәк дедикдә, куја биз јалныз физики әмәји, әзәлә ишини нәзәрдә тутуруг. Машын истеһсалаты инкишаф етдикчә физики әмәк инсанын ичтиман һәјәтындакы өз кечмиш әһәмијјәтини итирир. Совет дәвләти ағыр физики әмәји јүикүлләшдирмәјә чалышыр. Биз артыг көрүрүк ки, сәв иншаатында кәрпичи машынлар дашыјыр, бизим гуручулуг ишимиздә хәрәкләрин әһәмијјәти күндән-күнә азалыр... Инсан кетдикчә даһа бөјүк мүтәшәккил механики гүввәләрин истәдији кими идарә етмәјә башлајыр. Инди ондан кетдикчә даһа чох физики гүввә дејил, зейни гүввә тәләб олунур: ондан јахшы идарә етмәк, диггәт вермәк, һесаба алмаг, иһтира етмәк, фәрәсәт ишләтмәк, һәр бир вәзијјәтдән дүзкүн чыхыш јолу тапмаг тәләб олунур. Өлкәмизин тарихиндә көзәл һадисәләрдән бириси олан стаханов һәрәкәти һеч дә фәһлә синфинин физики гүввәләринин сәфәрбәрлијә алмагдан ибарәт дејил, мәһиз фәһлә синфинин бөјүк социалист нигилабы тәрәфиндән азад едилмиш мәһнәви гүввәләрин јарадычы сурәтдә сәфәрбәрлијә алынмасыдыр. Һәгиги стахановчу өз әзәләләринә һәр шеј-

дән өз үмид бағлајыр, о, әләтәһә, материалы ишләтмәјин јени үс-ларыны тәтбиғ едир, јени вәситәлә, јени иш үсуллары ишләдир вә јошла өз мүвәффеҗијјәтини тәһһиз едир. Валидејиләр буну да һәм-јадда сахламалыдырлар. Онлар аиләләриндә кобуд фәһлә гүввә дејил, стахановчулар, социалист наилијјәтләри әлдә етмәјә галы олан социалист әмәји аиләләр тәрбијә етмәлидирләр.

Она көрә биз һеч вахт белә дүшүнмәмәлијик ки, совет тәрбијәсиндә физики әмәклә зейни әмәк арасында кәскин фәрг вардыр. Бә әмәк нөвләринин һәр икисиндә мәнһум чәһәт, һәр шејдән әввәл, әмәк-синин тәшкилидир, әмәјин инки-хас олан чәһәтидир. Һәркәһ баш-лана, јахуд гыза һәмишә ејнәк тапшырсаг, јалныз әзәлә енерҗия-ни сәрф етмәји тәләб едән ејнәк физики иш тапшырсаг белә әмәк тәрбијәви әһәмијјәти сон дәр-мәһдуд олачагдыр. Доғрудур, һәр әмәјин тәмамилә фәјдәсыз олу-ну демәк олмаз, лакин онун әһә-мјәти сон дәрәчә мәһдуд олачак-дыр. Белә ки, ушаг әмәк сәјји кәс-тәрәјә адәт едәчәк, ичтиман әмәк-тирак едәчәк, башга адамлар-ла рабәр әмәк шәраитиндә әмәк тәр-бијә алачагдыр, лакин, бүтүн дү-лара бахмајараг, биз әмәк мүһ-сәләринә марағлы тәшкилати вә фәләр әлава етмәсәк бу тәрби-јәги стахановчу әмәк тәрбијәси-мајачагдыр.

Әмәк тәрбијәсинин үсулуны һа-ғыдакы чәһәт чох мүнһүмдур: әмә-ғын гаршысына мүәјјән бир вәзи-ғәјулмалыдыр. Һәмни вәзиғә ол-малыдыр ки, ушаг бу вәзиғә-га бир әмәк вәситәсини тәһһиз е-тмәклә ону јеринә јетирә биләк. Вәзиғәнин гыса мүддәт—бир јә-иһи күнлүк вахт тәләб етмәк—бу-бури дејилдир. О, ајлар вә йыл-давам едән узунмүддәтли вәзиғә-дә дә ола биләр. Әсәс мәқсәд—ки, ушаға һәмни вәзиғәни вәзи-ғә мәқдә вәситәләри сечмәк үчүн вә-јән сәрбәстлик верилмәлидир—и-шинин һәјәта кечирилмәси, әмә-јәти үчүн мүәјјән мәс’улијјәт вә-малыдыр. Әкәр сиз ушаға

—сүпүркөнү көтүр, бу отары сү-
—бурадан башла вэ филан чүр
—десэниз, бунун фајдасы аз
—мачгыр.

Ишши олар ки, сиз бир
—тэмизлијэ бахмағы узун
—үчүн ушага тапшырасыныз.
—бу иши нечэ көрөчөјини өзү
—етсин вэ көрдүјү иш үчүн өзү
—бөдөһ олсун. Биринчи һалда сиз
—гаршысына јалпыз эзэлэ
—јетилэ алагөдар олан вэзифэ
—сунуз. Бу сонунчу даһа јүксэк
—фајдалы тапшырыгдыр. Де-
—эмэк тапшырығы, вэзифеси на
—мүрөккөб олса вэ на гөдөр
—мүстәгиллик тәләб етсә педаго-
—гикәтдөн о гөдөр јахшы олар.
—чох валидејиләр бу чәһәти нә-
—алмырлар. Онлар ушаглара
—јахуод башга бир иши көрмәји
—тапшырлар, лакин бу тапшырыг-
—һалдиндән артыг хырда эмэк
—фәләри шәклиндә верярлар. Он-
—еланы вэ јахуод гызы мүәјјән
—шеј алмаг үчүн мағазая көн-
—һалбуки һәмни ушағын
—һәмни бир шејин гајғысына да-
—галмаг кими вэзифә гојсалар,
—јасә едилмәз дәрәчәдә јахшы
—алдә едәрләр: мәсәлән, гој
—һәмнишә аиләдә сабунун, ја-
—диш тозунун олмасы гајғысы-
—галсын.

Ушагларын өз әмәкләри илә ан-
—һәјәтында иштирак етмәләри
—еркән јашдан башланмалыдыр.
—көстәриш верилмәлидир ки,
—ојунчагларын саламат сахлан-
—ына, гырылмаасына, ојунчаг-
—сахланылан јерин вэ ојун је-
—тәмизлији нә гајдада олма-
—чавабдөһидир. Бу иши ушага
—үмуми шәкилдә тапшырмаг ла-
—дыр: һәр шеј тәмиз олмалы-
—ојунчаглар ора-бура атылма-
—дыр, јерә шеј төкмәк олмаз,
—ојунчагларын үстүнә тоз отурма-
—дыр. Әлбәттә, сәлигә јарат-
—һәјәти бәзи үсулларыны ушага
—көстәрмәк дә мүмкүндүр, лакин
—олар ки, ушаг өзү тоз сил-
—үчүн тәмиз әски лазым олду-
—фикирләшиб тагсын, бу әскини
—һәјәти өзү һәһиш еднб алсын,
—мүәјјән сәһијә тәләбләри
—һәһиш јанаһсын, јахшы әс-

ки тәләб етсин вэ и. а. Сынмыш ојун-
—чагларын тәмир олунмасы да, бу-
—нун кими, ушағын өз өһдәсинә го-
—јулмалыдыр, лакин валидеји бу за-
—ман ушағын гүввәсини нәзәрә ал-
—малы вэ онун сәрәнчамына тәмир
—үчүн лазым олан материал вермәди-
—дир.

Һәр бир аилә өзүндә аз ја чох
—дәрәчәдә мараглы олан, ушағын
—күчү сәһијәсиндә бир чох белә
—ишләр тапа биләр. Әлбәттә, ушағы
—һалдиндән артыг ишлә јүкләмәк ол-
—маз, лакин һәр һалда валидејиләрин
—чәкдикләри зәһмәтлә ушагларын
—зәһмәти арасында кәскин фәрг олду-
—гу дәрһал нәзәрә чарпмалыдыр. Һәр-
—каһ ата вэ ја ана аилә тәсәррүфаты-
—ны идәрә етмәкдә чәтинлик чәкир-
—ләрсә, ушаглар онлара көмәк етмәк
—үчүн чәлб олунмалыдырлар. Бәзән
—башга чүр олур: аиләдә ев гуллуг-
—чусу олдугда ушаглар һәмнишә онун
—әмәјинә үмид бағламаға адәт
—едирләр, һәттә өзләринә хидмәт
—көстәрмәји дә ев гуллугчусунун
—бојнуна гојурлар. Валидејиләр бу
—мәсәләни чидди јохламалыдырлар
—вә наил олмалыдырлар ки, ев гул-
—лугчусу ушагларын көрә билдик-
—ләри вэ көрмәли олдуғлары ишлә-
—ри мүмкүн гөдәр өзү көрмәсин.

Бу заман һәмнишә јадда сахла-
—маг лазымдыр ки, ушаглар мәк-
—тәбдә охујаркән мәктәб чох вахт
—хәјли ев тапшырығлары верир, әл-
—бәттә, бу иш илк нөвбәдә көрүләси
—олан ән әсас иш һесаб олунмалы-
—дыр. Ушаглар јахшы баша дүшмә-
—лидирләр ки, мәктәбин тапшырығ-
—ларыны јеринә јетирмәклә онлар
—јалпыз шәхси вэзифәләрини дејил,
—ичтиман вэзифәләрини дә јеринә
—јетириләр. Ушаглар баша дүш-
—мәлидирләр ки, мәктәб ишинин
—мүвәффәғијјәтлә јеринә јетирил-
—мәси үчүн онлар валидејиләр гаршы-
—сында дејил, дөвләт гаршысында
—да чәвабдөһидирләр. О бири тәрәф-
—дән ушағын анчаг мәктәб ишинә
—диггәт вериб бүтүн башга әмәк
—вэзифәләрини рәдл етмәси дә дүз-
—күн дејилдир. Мәктәб ишинин
—башга саһәләриндән бу чүр тәч-
—рид олунмасы олдуғча тәһлүқали-
—дир. Чүнки, бу заман ушагларда
—өз аилә коллективинин һәјәтына

вә ишнә гаршы там е'тинасызлыг әмәлә кәлир. Аиләдә һәмшә коллектив руһу һисс олунмалыдыр, айләнин үзвләри мүмкүн гәдәр тез-тез бир-биринә ярдым кәстәр-мәлидирләр.

Суал едилир: ушагда бу, јахуд башга бир әмәк сә'јини һансы үсулларла јаратмаг мүмкүндүр вә лазымдыр? Бу үсуллар чох мүх-тәлиф ола биләр. Илк ушаглыг дөврүндә, әлбәттә, бир чох ишләри ушаға баша салмаг вә кәстәрмәк лазымдыр. Лакин үмумијјәтлә ән јахшысы одур ки, ушаг өзү анасы-нын һәмни иши көрмәјә вахт тапма-дығыны баша дүшсүн вә өз тәшәб-бүсү илә өз аилә коллективинә яр-дым кәстәрсин. Әмәјә бу чүр һазыр-лыг, өз коллективинин еһтијачлары-на бу чүр гајғы вә дигтәт тәрбијә ет-мәк һәгиги совет вәтәндашы тәрбијә етмәк демәкдир.

Чох вахт ушаг өз тәчрүбәсизли-јиндән, һадисәләрдән јахшы баш чыхара билмәдијиндән бу вә јахуд башга бир ишин тәләб олундугуну өзбашына һисс едә билмир. Белә һалларда валидејиләр еһтијатла ушаға нә етмәк лазым олдугуну кәстәрмәли, гаршыда дуран вәзи-фәјә өз мүнәсибәтини ајдынлаш-дырмагда вә һәмни ишин көрүлмә-синдә иштирак етмәкдә она яр-дым етмәлидирләр. Буну чох вахт ушагда ишә садәчә техники мараг ојатмаг вәсәтәсилә етмәк даһа јахшыдыр. Лакин һәмни үсулдан сун-истиғадә етмәк олмаз. Ушаг онда хүсуси бир һәвәс ојат-мајан, илк вахтларда дарыхдырычы көрүнән ишләри дә ичра етмәји бачармалыдыр. Үмумијјәтлә, ушаг елә тәрбијә олунмалыдыр ки, ишин мараглы олуб-олмамасы де-јил, фәјдалы вә зәрури олмасы онун әмәк сә'јиндә һәлледиһи амил олсун.

Валидејиләр өз ушагларында хо-ша кәлмәјән ишләри сәбирлә вә аһу-зар етмәдән көрмәк габилијја-ти тәрбијә етмәлидирләр. Соңра-лар ушаг инкишаф етдикчә, әкәр ишин ичтиман әһәмијјәти ушаг үчүн ајдынлашса, һәтта ән хоша кәлмәјән иш белә ону севиндира-чәкдир.

Иши көрмәк үчүн зәруријјәт, ја-худ мараг кифәјәт етмәкдә ушагда зәһмәт чәкмәк арзусу ја-ратмаг мәғсәдилә хаһиш үсуллар тәтбиг етмәк мүмкүндүр. Хаһиш ет-мәк мурачиәтин башга шәһиди-риндән онула фәргләнир ки, ушаға мурәјјән гәрәра кәлмәк үчүн там сәрбәстлик верир. Хаһиш мәһиз белә олмалыдыр. Хаһиш ет-мәк лазымдыр ки, ушаг бу ишә иңи-нүллү сурәтдә ичра етдијинә ишә-син. Белә демәк лазымдыр:

— Сәндән бир хаһишим ет- Сәнин онсуз да башга ишләри-вар, анчаг...

Хаһиш мурачиәтин ән јахшы нә-јумшаг үсулудур, лакин хаһиш сун-истиғадә етмәк дә лазым нә-јилдир. Хаһиш формасында иш-рын тапшырығынызы мәмнуна-ла јеринә јетирәчәјинә әмин ет-гунуз заман истиғадә етсәңиз да-һа јахшы олар. Һәркаһ сиз бә-азачыг шүбһә едирсинизсә, сиз тәмкинли, инамлы, ишкүзар тапшы-рыг формасындан истиғадә ет-сәңиз. Әкәр сиз ушағыныз кичик јаш-да олан вахтдан башлајарыг ха-һиш вә тапшырыг формасында и-риндә вә дүзкүн истиғадә етсәңиз, хүсусилә ушағын шәхси тәшәб-бүс карлығыны ојатсаныз, һәр-ушағы мурәјјән бир иши ичра ет-мәјин зәрури олдугуну көрмәк вә өз тәшәббүсү илә ону јеринә е-тирмәјә өјрәтсәңиз, сизин һәк-иш тапшырығыныз һәјата кечә-риниш галмаз.

Валидејн тәрбијә ишини еһти-шынә бурахдыгда ишә бә'зән етмәкдән истиғадә олунур. Белә етмәк мүхтәлиф шәкилдә ола-лар: буну верилән тапшырыг-дәчә тәкрат етмәкдән та кәһинә тәләбкар сурәтдә тәкрат етмәк-ми чатдырмаг олар. Чүнәк, һәк-мәчбуријјәт фәјда вермир, уша-да әмәк вәзифәсинә нифрәт ола-дыр.

Валидејиләри ән чох чәтнәк-салан бир мәсәлә дә тәнбал-нан ушагларла нечә рафтар ет-мәк мәсәләсидир. Бурада тејд ет-мәк лазымдыр ки, тәнбаллык үчүн әмәк сә'јн кәстәрмәјә нифрәт ет-мәк јалныз тәк-тәк һалларда сә-һиләс олмасы илә, физики зәһи-я...

руһла изай олуна биләр. Белә
ларда, әлбәттә, ән јахшы тәдбир
мүрачәтәт етмәкдир. Лакин
вахт ушағда тәнбәллик дүзкүн
олунамамаг нәтижәсіндә ин-
едир: ја'ни бә'зи валидејиләр
һәлә ән кичик јашлардан
тәрбијә етмир, ону манијәл-
тадан галдырмаға өјрәтмир, он-
тәсәррүфатына, әмәк вәрди-
әмәјин һәмишә вәрдији зәг-
араг тәрбијә етмирләр.

Тәнбәллик әлејһинә мүбаризәнин
бир үсулу вардыр: ушағы тәд-
әмәк саһәсинә чәлб етмәк, он-
һәвәс ојатмаг. Лакин тән-
мүбаризә едәркән уша-
башға гүсурлары илә дә мүба-
лармаг олар. Бә'зи ушағлар
һансы бир иши чан-башла јери-
етирләр, лакин бу иши һәвәс-
арагсыз, дүшүнчәсиз, севинч-
көрүрләр. Олар апчаг вали-
наразылыгындан, мәзәммә-
вә с.-дән јахаларыны гур-
үчүн ишләјирләр... Бу чүр-
лар өз әмәкләринә нәзарәт ет-
табилијјәтини бүтүнләкә ити-
вәләр вә әмәкләринә гејри-тәнги-
јашамаға адәт едирләр. Олар
һәмишә, бүтүн һәјатлары
анчаг һамыја хидмәт кәстәрән,
һәтта һеч бир иш көрмәјән-
дә көмәк едән адамлара чев-
ләр. Совет дәвләтиндә белә
аранә мүтилик тәрбијә етмәк
лә, чүнки белә мүти адамлар нә
иләрина, нә дә башға адамла-
иләринә мә'нәви тәләбләр вәр-
ләр.

Дәрудур, бизим дәвләтимиздә
истеһсалда инсан тәрәфин-
истисмар олунамасы мүмкүн де-
ләр, лакин ев шәраитиндә, мәи-
лә, әнләдә өзкәсинин әмәјиндән
истифадә етмәк истәјән һәлә чохдур.

Бизим ушағларымыз елә тәрбијә
олмалыдырлар ки, чәмијјәтимиз-
истисмар үчүн һазыр объектләр
тапмасын, һәтта әнлә шәраитин-
дә һеч кәсдә истисмар мејли ин-
аф едә билмәсин. Она көрә ва-
јиләр хүсуси диггәт јетирмәли-
ләр ки, бөјүк гардашлар кичик

гардашларын әмәјиндән башға чүр
дејил, јалныз гаршылыгы јардым
тәригилә истифадә етсинләр, әнләдә
һеч бир әмәк бәрабәрсизлији өзүнә
јер тапмасын.

Нәһәјәт, әмәјин кејфијјәти һаг-
гында да бир нечә сөз дејәк. Әмәјин
кејфијјәти ән һәлледиңи әһәмијјәтә
мәлик олмалыдыр, ишдә һәмишә вә
чох чидди сурәтдә јүксәк кејфијјәт
тәләб етмәк ләзимдыр. Әлбәттә,
ушағ һәлә тәчрүбәсиздир, чох вахт
о, ишин һәр чәһәтдән јахшы јеринә
јетирмәји физики олараг бачармыр.
Ушағдан күчү чатан, онун гүввәсинә
вә аңлағына мүвафиг кәлән иш
кејфијјәти тәләб едилмәлидир.

Иши пис көрдүјү үчүн ушағы сөј-
мәк, данламаг, утандырмаг ләзим
дејилдир. Сакит һалда вә садәчә
олараг демәк ләзимдыр ки, иш јах-
шы көрүлмәмишдир, ону дүзәлтмәк,
јахуд тәзәдән јеринә јетирмәк ла-
зимдыр. Өзү дә һеч вахт ушаға тап-
шырдығлары иши валидејиләр көр-
мәмәлидир, јалныз тәк-тәк һаллар-
да ишин ушағ үчүн чох ағыр олан
һиссәсини валидеји өзү көрә биләр.
Бу заман о, ишин дүзкүн тә'јин
едилмәсиндә бурахдығы сәһви ис-
ләһ едир.

Биз әмәк саһәсиндә һәр һансы
һәвәсләндирмә, јахуд чәзаландыр-
ма өлчүсү тәтбиг етмәји гәт'и сурәт-
дә мәсләһәт көрмүрүк. Әмәк вәзи-
фәси вә онун ичрасы өз-өзлүјүндә
ушаға елә һәзз вермәлидир ки, о
бундан севинсин. Ушағын көрдүјү
иши јахшы гијмәтләндирмәк онун
әмәји үчүн верилән ән јахшы мүка-
фат олмалыдыр. Онун ихтирачылы-
ғыны, һәр һансы вәзијјәтдән дүзкүн
чыхыш јолу тапмасыны, иш үсулла-
рыны бәјәнмәјиниз дә ушағ үчүн
белә јүксәк мүкафат олмалыдыр.
Лакин, һәтта сөзлә тәгдир етмәјин
өзүндән белә сун-истифадә етмәк
ләзим дејилдир, хүсусилә өз таныш-
ларынызын вә достларынызын ја-
нында ушағы көрдүјү иш үчүн тә-
рифләмәјин.

Иши пис көрдүјү үчүн вә јахуд
һеч көрмәдији үчүн ушағы чәзалан-
дырмаға да јол верилмәмәлидир.

КИЧИК ЈАШЛЫ МЭКТЭБЛИЛЭРИН АХЛАГ ТЭРБИЈАСИ

К. ҺӘСӘНОВ

педагожи елмләр намизәди, әмәкдар мұәллим

Шәхсијјәтин формалашмасында әхлаг тәрбијәсинин ролу социализм чәмијјәтиндә хусуси әһәмијјәт кәсб етмишдир. Сов.ИКП XXV гурултајындакы мә'рузәсиндә Л. И. Брежнев јолдаш демишдир: «Шәхсијјәти ән чох јүксәлдән онун һәјәтдә фәал мөһгә тутмасыдыр. Бу заман онун сөзү илә ишнинин бир-биринә ујғун кәлмәси күндәлик давраныш нормасы олур».

Әхлаг тәрбијәсинин мәгсәди бу мөһгәдә дуран адамлар һазырламагдан ибарәтдир. Тәрбијә ишнин елә гурмаг лазымдыр ки, чәмијјәт үчүн зәрури олан вичдан, вәтән гаршысында борч, коллектив гаршысында мәс'улијјәт һисси, шәхси ләјагәт кими әхлаг нормалар шакирдин дахили тәләбатына, мөһкәм инамына чеврилсин.

Әхлаг тәрбијә ушағын шәхсијјәтинин формалашмасыны вә инкишафыны тәмин етмәјә јөнәлдилмиш бүтөв бир просес олуб, онда Вәтәнә, чәмијјәтә, коллективә, әмәк адамларына, өзүнүн вәзифәләринә вә өзүнә мүнәсибәти бәргәрар едир. Мәктәбдә вәтәнпәрварлик вә бейнәлмиләлчилик, јолдашлык, коллективчилик, шүүрлу давраныш интизамы, варлыға фәал мүнәсибәт, әмәксевәрлик вә әмәк адамларына дәрнә һөрмәт тәрбијә олунур. Коммунист әхлагы нәинки, бу әхлаг нормаларынын јеринә јетирилмәсини, һәмчинин фәрдијјәтчилијә, ловғалыға, вар-

ланмаға, хусусијјәтчилијә, эгоизм сизлијә вә башға мәнфи һаллар гаршы фәал мүбаризә етмәјә вә зәрдә тутур.

Белә һаллары төрәдән сәбибәдан бизи дүшүндүрмүш вә дүшүндүрүр. Мүшаһидәләр вә тәҗрибә иллик тәҗрүбә кәстәрир ки, шакирдләрин әхлагындакы гүсрәләр бир чох һалларда ибтидан мәнфи вә әхлаг тәрбијәсинин мәктәбдә, тәшкилиндә вә методларда мөвчуд олан чатышмаларын нәтичәсидир. Мә'лумдур ки, һәр јашын өз тәҗрибәләрини вә хусусијјәтләри вә тәрбијә методларын мөвчуддур. Инсанын әхлаг мәктәбјәтинин әсасы кичик јашлардан башлајулур.

Адәтән белә һесаб едирлар ки, кичик јашлы мәктәблиләр сәһил олуб, әхлаг нормаларынын формалашмасына јол вермирләр, сәһил арасында «чәтин тәрбијә олунур» ушаглар јохдур. Әз ишкә һәм мүнәсибәт бәсләјән ибтидан сәһил мұәллимләринин јетирмәләри арасында сонракы синифләрдә кәһишә «чәтин тәрбијә олунан шакирдләр» раст кәлмәк мүмкүндүр.

Мә'лумдур ки, I—III синифләрдә давранышдан гејри-кағи вә мәт алаң, тез-тез директоруна вә на чарырылаң, өзүнүндә кәһишәләриндә, педагожи шурада кәһишә кәһишә һәдәфинә чеврилән шакирдләр олмур. IV—V синифләрдә вә һәмни «сакит» оғлаң вә ғиләри

мәктәпкәри од-алова чеврилир, мү-
мәктәпләрин, валидејиләрин тәәч-
сәбәб олурлар.

Бүрүбә көстәрир ки, нбтидан
мәктәпләрдә шакирдләрин әхлаги
сәлиһиндәки гүсүрлар ачыг
мәктәпдә өзүнү бүрүзә вермир.
Мүәллимләрин бөјүк нүфузу
күнаһларыны өрт-басдыр
Хүсусилә валидејиләрин үрә-
жәл тапмыш, онлар васитәси-
лә мәктәбәгәдәрки јашда
мәктәпләрин мөһкәм нүфузуну га-
мәһәшшә мүәллимләрин синифлә-
рәдә коллективин фикри көлкәдә
аңгылыр, ајры-ајры шакирдлә-
рә верилән гијмәтдә коллективин
һесәба алынмыш.

Бәјир I—III синифләрдә оху-
мәктәп өзүнүн ләјагәтсиз һәрәкәт-
мәктәп бүрүзә вермирди, шакирд
коллективин она һәгиги мүнәсибәт
мәктәп билмир, ондакы ејбә-
мәктәпләри көрмүр, башга сөзлә
гүсүрлар һәләлиқ үзә чыхмыр.
IV синифә кечәндән сонра вә-
мәктәп дәјишир. Мүәллим нүфузу
мәктәп 8 фәһн мүәллими, директор,
мәктәп һиссә мүдирин, пионер баш
мәктәп рәйбәри арасында бөлүндү,
мәктәп заманма механизми аңифләди.
Мәктәп ахлагында гүсүрлар баш
мәктәпләрдә. О, јолашларыны инчи-
мәктәп, онлара әзијјәт верир, кобуд-
мәктәп едир, налајиг сөзләр ишләдир,
мәктәп һәтта јумругларыны ишә
мәктәп, кетдикчә дәрсләрдә кери-
мәктәп вә нәһәјәт, 1974-1975-чи
мәктәп илиндә синифдә сахланылыр.
Мәктәп авранышында чатыш-
мәктәпләр I—III синифләрдә
мәктәп көчүд олмуш вә тәдричән јә-
мәктәп ишир. Лакин мүәллимин нү-
мәктәп онларын баш галдырмасына
мәктәп вермәмишир. О, сакит орта
мәктәпдә охујан шакирдләрдән
мәктәп кими мүәллимин диггәтини
мәктәп чәлб етмәмиш, мүәллим
мәктәпдә хүсуси иш апармамышдыр.
III синифдә исә вәзијјәт дәјишиди-
мәктәп. Үзејирин мә'нәви алаһи
мәктәп ишир. Инди мәктәб аңлә
мәктәпдә онунла әсаслы иш апар-
мәктәп олмушдыр. Әхлаги тәрбијә-
мәктәп мүвәффәгијјәти јалныз мүәл-
мәктәпдән дејил, шакирдн мәвгејин-
мәктәп онун бу просесдә фәал ишти-

ракындан да асылыдыр. Көјчәј
шәһәр 3 нөмрәли мәктәбдә дирек-
тор ишләдијим илләр шакирдләр-
лә чохла рәнкарәнк тәдбирләрин
кечирилмәсини планлашдырыр,
онларын јеринә јетирилмәсинә наил
олурдум. Бир һәфтәни белә бурах-
маздым, бир тәдбир о бири тәдби-
ри үстәләјәрди. Бир нөв «Сүр'әтли
тәрбијә» иши һәјәтә кечирилирди. О
заман мән һесаб едирдим ки, әх-
лаг тәрбијәсинин сәмәрәлилији вә
нәтичәлилији, әсасән, кечирилән
тәрбијәви тәдбирләрин мигдарын-
дан асылыдыр. Лакин көзләнилән
нәтичәни ала билмирдик. Сонра-
лар мүәјјән етдик ки, кечирилән
тәрбијәви тәдбирләрин мәвзусуну
диггәтлә сечилдикдә, она чидди
һазырлыг апарылдыгда, һәр бир
шакирдн тәдбирдә фәал ишти-
рақына наил олдугда, тәдбир ша-
кирдә билаваситә тәсир етдикдә,
онда һиссә, һәјәчән доғурдугда,
онун мә'нәви алаһиндә өзүнә мү-
әјјән јер тутдугда, ону дүшүн-
дүрдүкдә лазыми нәтичә әлдә еди-
лир.

Әхлагын формалашмасында һәр
бир дәрсин ролу бөјүкдүр. Тә'ли-
мин мәзмуну, методлары вә тәш-
кили, мүәллимин шәхсијјәти, били-
ји, әгидәси, дәрсдәки әһвал-руһиј-
јәси, мүәллим вә шакирдләр ара-
сындакы гаршылыгы мүнәсибәти
тәрбијә едир. Көјчәј шәһәр 2 нөм-
рәли орта мәктәбин синиф мүәл-
лимләриндән Х. Гасымова, М.
Әзимова, Ф. Мәммәдова кичик јаш-
лы мәктәблиләрин тәһсилдәки мү-
вәффәгијјәтләринә хүсуси диггәт
верирләр. Чүнки онлар һағлы ола-
раг һесаб едирләр ки, ушаг өзүнү
коллективин ләјагәтли, бәлкә дә
әвәзедилмәз үзвү олдуғуну һиссә
етмәлидир. Онун коллективдәки
мәвгеји исә, һәр шәјдән әввәл, тәһ-
силдәки мүвәффәгијјәтиндән асы-
лыдыр. Онлар синифләриндә оху-
јан шакирдләрин тәдрис имканла-
рыны дәрс илинин илк күнләрин-
дән дүзкүн тә'јин едир, дәрсдә ке-
риләмә һаалларына јол вермирләр.
Шакирдләрин фәрди габилитјәти-
ни вә мејлләрини мүәллимләр һе-
саба алыр вә артырырлар.

I—III синифләрдә ана дили

дәрселәриндә ушаглар өлкәмиз, онун итисадијјаты, әһалиси тарихи барәдә биликләр алырлар. II синиф үчүн «Ана дили» дәрслијинин белмәләриндә верилмиш һекајә вә ше'рләрдә Вәтәнә мәһәббәт, доғручулуг, бөјүкләрә һөрмәт, валидејиләрә гајгы, достлуг, әмәјә севки, коллективчилик, мулајимлик, намуслулуг, тәвәзәкарлыг, чәсарәтчилик, коммунизм идејалары уғрунда мубаризәдә фәал олмаг кими әхлаги әнләјишларын маһијјәти изаһ едилмәклә нүмунәләр дә верилмишдир.

Мүәллимләр ушагларда әхлаги тәсәввүрләрин формалашмасында јалпыз һекајә вә ше'рләрин мәзмунуну дејил, һәм дә китабда верилмиш суаллар вә тапшырыглар үзәриндә шакирдләрин ишләдилмәсини, онлары дүшүндүрән суалларын гојулмасынын маһијјәтини гијмәтләндирир вә мәтнләр үзрә әхлаги сөһбәтләр тәшкил едирләр.

«Һәсәнин сәһви» һекајәсини охујуб тәһлил етдирәркән, Мүнәввәр мүәллим Һәсәнин атасынын оғlundан наразы галдығыны көстөрән сәтирләри ушаглара чатдырыр, охудур, сонра онлара суалла мүрачиәт едир: «Һәсәнин атасы нә үчүн ондан наразы галды?» Шакирдләр суала китабын сәтирләрини охумагла вә өз сөзләри илә чаваб верирдиләр. Хәдичә вә Мүнәввәр мүәллим бунула кифәјәтләнимиләр. Онлар шакирдләри данышдырыр, һәр һәфтәнин алтынчы күнү синиф отағыны нечә силиб-сүпүрдүкләриндән, чичәкләрә гуллуғ етмәләриндән сөһбәт ачмаларына наил олурлар. II а синфиндә Рәшид өзүнәхидмәт әмәјиндән гачмаға мејл көстәрир. Мүәллим бу барәдә данышыр, онун һәрәкәтләринин дүзкүн олмадығыны көстәрир. Сонра Рәшиди данышдырыр, өз һәрәкәтләрини Һәсәнин һәрәкәтләри илә мугајисә етдирир. Беләликлә, ушаглара ајдын олур ки, Һәсәнин имәчилијә кетмәк истәмәмәси илә Рәшидин синфин јығындырылмасында иштирак етмәк истәмәмәси арасында охшар чәһәт вардыр. Һәсән шәклини столун үстүнә гојмағ үчүн

она тахтадан чәрчивә дүзәтмәк истәјирди. Рәшид исе евә тәзә иди, гошшулугда јашајан Бәтән Вәтән муһарибәси әлилине кетмәк истәјирди. Мәсәлә синфин үчүн ајдын олду. Музакирә чәсиндә Рәшидә ики нәфәр дәрмәкчи ајрылды. Һәфтәнин алтынчы күнү Рәшид һамилик етдијә ајдын јанына көмәкчиләри илә иди. Тәдричән һамилик иши тәдричән Рәшидин дејил, синфин, коллективин иши олду, о исе өзүнәхидмәт ишләриндә иштирак етмәклә коллективин ләјагәтли үзвү олду, һисс етди. Демәли, ушаглара һәр рәкәт төрәдән сәбәбләр үзәриндә вә онун нәтичәси арасындағы фәрқкәб гаршылыглы әлағә үзәриндә дүшүнмәјә вадар етмәк ләзими дур. «Јаланчы чобан» һекајәсини өјрәнәркән Хәдичә мүәллимә чобанын биринчи вә икинчи дефә јалан демәсинин нәтичәсини шакирдләрин дигтәтини чәлб етмәсини сонунчу абзасы үзәриндә јаданыр.

«Бир дефә доғрудан да сүрәт бир нечә чанавар сохулду. Чанавар күчү илә гышгырды. Адамлары көмәјә чағырды. Онун сәтисини ешидәнләр өз-өзләрини дејдиләр: «Јаландыр!» һеч кәс көмәјә кетмәди. Чанаварлар гојунлары парча парча етди. Чобан күчлә чанавар чаныны гуртарды». Ушаглар парчаны охујуб, дүшүнүр вә парча чан кечирирләр.

«Милисионар» һекајәсини охујуб кән Хәдичә ушагларын дигтәтини Елшад евләринин, бөјүк парча парчанын көрүб таныдыгда белә милиционерин ону евләриндә дәр апармасына чәлб едәркән, гајгыкеш, өз вәзифәсинә мөсүләркән јанашан адам олмасыны ушагларын аңламасына чалышыр.

Демәли, мүәллим шакирдләрин дигтәтини биринчи һалда һәсәнин һәрәкәтинин сәбәбини, икинчи һалда чобанын јалан демәсинин нәтичәсинә, үчүнчү һалда исе милиционерин әхлаги кејфијјәтинә нә јөнәлдир. Көрүндүјү ки, әхлаг тәрбијәсинин гаршысында һәр рәкәт вәзифәләр бирдән-бирә һекајә, мәтн үзәриндә дејил, мәтн

системиндә һәјата кечирилир. Шакирдларыны көстәрдижим мұәллимләр I—III синфин ана дили әмәјиндән елә истифада етмәјә ашырылар ки, онун тапшырыгы әмәјиндә шакирдләр биркә әмәјинләр, бир-биринә мұрачиәт әмәјинләр. Һава, тәбиәт, әтраф мұәллим совет адамларынын бөјүк гуруш әмәјиндә ишләри үзәриндә коллектив мұшаһидәләр, мәктәбјаны саатларда бир-ики саатлыг ишини әхлаги әлағәларлә чарназ әмәјини вәзијјәтиндә тәшкил едир. Шакирдләр биркә иш үслубуна ујғун әхлаг таршылыгы жардым, көмәк, әмәјинлиг, јолдашын фикрини әмәјинлә өзүнүн дүзкүн мөвгәлә мұдафиә етмәк бачарығы, әмәјинлиг, өзүнүн мұвәффәқиәт әмәјинлигнә дүзкүн мұнасибәт әмәјинлә фонуна да ушаглар әмәјинист әхлагы нормаларыны әмәјинлә, габагчыл мұәллимлә әмәјинлә хас олан хусусијјәтләр. Бу мұәллимләр бүтүн имәјини вәсикәләрдән истифада едә әмәјинлиг шакирдларын тәдрис фәалијјәтлә коллектив фәалијјәтә чевирир. Олар мұшаһидәларын тәшкил әмәјини, мәтиләрин охунмасында, мәдәни әмәјини һәллиндә; мұзакирәјә, әмәјинлиг бир шакирдин өз фикрини де әмәјини кениш јол верирләр. Ушаглар јолдашларыны динләмәјә, өз әмәјини башгаларынын фикри илә әмәјинлиг етмәјә вә бу әсасда бир әмәјинлиг тәкмилләшдирмәјә, әмәјинлиг әмәјинлиг алышырлар. Тәдрис әмәјинист әмәјинлиг просесиндә коллектив фәалијјәт белә һәјата кечирилир.

Шакирдларын коллектив фәалијјәтлә әмәјини тәшкилиндә әмәјинлиг дәрслә әмәјинлиг бөјүк имканлары вардыр. Шакирдләр коллектив әмәјинлиг бәһрәсини, нәтичәсини әјани әмәјиндә көрүр вә анлајырлар. I—III синфләрдә програмын бу имканлардан вә тәләбләриндән Мүнәввәр мұәллим кениш истифада едир, әмәјинлиг әмәјинлиг материаллардан биркә әмәјинлиг етмәјин шакирдләрә өјрә әмәјинлиг. Шакирд фәалијјәтлә әмәјинлиг белә әмәјинлиг коллективини тәләбини өн әмәјинлиг чәкир вә фәрдин бу тәләбә мұәјинлиг әмәјинлиг коллектив тәрәфиндән гиј-

мәтләндирилир. Һәр һансы әшјаны һазырлајаркән шакирдләр гаршылыгыла әлағәјә кирир, коллективдә ишләмәк әмәјинлигләри газанырлар. Беләликлә, мұәллим шакирдләрә мәсулијјәт һисси тәрбијә етмәк, јолдашларә дүзкүн мұнасибәт әмәјинлигләри ашыламаг, үмуми план үзрә, үмуми әһәңкә ишләмәк бачарығы, керн галамларә көмәк көстәрмәк кими әхлаги кејфијјәтләрини шакирдләрлә формалашмасы үчүн имкан әлдә едир. Коллектив әмәјини нәтичәси онун әјри-әјри үзләрини фәалијјәтлә әмәјинлиг асылы олдугу кими, һазырланан әшјанын кејфијјәти, көрүлә әмәјинлиг сәмәрәлилиги дә онларын ишини илә әлағәлардыр. Әкәр бир нәфәр әшјанын һәр һансы бир һиссәсини ләнк һазырлајырса, ди-кәр үзләрини ишини ләнкијир, әшјанын вахтында мұәллимә тәһвил верилмәсини кечикдирир, бир нәфәрини кејфијјәтсиз ишини коллектив әмәјини бәһрәси олан әшјанын көзәлилиги, јарашығыны позур. Ишини кедишиндә ушаглар вәзијјәти көрүб анлајыр, коллективини бүтүн үзләрини тәләбкарлыгы артырырлар. Мұәллимин нәфәи коллективдә ишә шүүрлу мұнасибәт јаранмасы просесини күчләнди-рир.

Габагчыл мұәллимләр шакирдларын коллектив фәалијјәтлә әмәјинлиг тәшкиллини мұхтәлиф формаларындан истифада едирләр. Һәр октябрјат улдузчуғунун әһәтә етди-ги ушаглар мұәјјән бир тапшыры-гы ичрә едирләр. Бир нечә октя-брјат улдузчуғуна, даһа сонра исә бүтөв синфә иш тапшырылыр. Тәчрүбә көстәрир ки, группун бир-кә әмәјиндән, группарын, синфин коллектив әмәјини тәләб едән иш-ләр сәвијјәсинә галхмаг, әхлаг тәрбијәсиндә мұһүм шәртдир. Чүн-ки мұәјјән бир әшјанын һазыр-ланмасында шакирдларын мара-ғына көрә јарадылмыш октябр-јат группарында фәалијјәтлә тәш-кили заманы тәрбијә үчүн әл-вериниш мұнасибәтләр баш че-рир. Лакин даими коллектив фәа-лијјәти кичик группарда тәшкил етдикдә шакирдларын синиф вә

мәктәб коллективи, даһа сонра, кәнд, шәһәр, район, республика, өлкә мөвгејинә галхмалары, жүк-сәлмәләри дәнкијир, һәтта бә'зән мүмкүн олмур. Бизә исә дар, кичик групп мөвгејиндә, Вәтәнин үмүми мәгсәди олан коммунизм гуручулуғундан ирәли кәлән вәзифәләр сәвијјәсинә жүксәлә билән адамлар лазымдыр. Белә адамларын тәрбијәси коллектив әмәјин мүхтәлиф формаларындан истифадә етдикдә вә тәрбијәни комплекс шәкилдә апардыгда мүмкүн олур.

Һәр бир дәрәдә шакирдларин гаршылыгы мүнәсибәтләри баш верир. Белә мүнәсибәтларин јаранмасына тә'сир едән амилләрдән бири рәғбәтләндирмә вә чәзәландирма системиндән мүәллимин истифадә етмәк мөһарәтидир. Дәрәдә, бу, шакирдларин биликләрә јијәләnmәләринә верилән гијмәтдир. Габагчыл мүәллимләр шакирдин билијинә верилән гијмәти изаһ едиб ајдынлашдырдыгдан сонра верирләр: Хәдицә мүәллим: «Бир гәдәр сә'ј кәстәр», «Даһа сәлигәли ишлә», «Бу күн јахшы ишләјирсән» вә башга бу кими сөzlәри илә ушага нәји јахшы мәнимсәдијини, нәјин үзәриндә вә нечә ишләмәли олачагыны, чәтинликләри дәф етмәк үчүн даһа сә'јлә чалышмаг лазым кәлдијини кәстәрир, онун ирадәсини тәрбијә етмәјә чалышыр.

Мәктәблиләрин I—III синифләриндә гијмәт хатиринә охујан, чалышан, гијмәт алмајанда тапшырығы башдансовду ичра едән шакирдләрә тез-тез раст кәлирик. Белә һалын јаранмасынын күнаһы анлә вә мәктәбдир. Елә аиләләр вар ки, јахшы гијмәтләр үчүн өвладына бәхшејишләр алып, пул верир. Нәтичәдә ушаг тәһсилә өзүнүн борчу, вәзифәси дејил, мукәфата көрә фәалијјәт кәстәрмәк кими бахыр.

Һәлә I синифдә охујаркән Кәмәләнин јахшы гијмәтләр алмаған атдыгыны, «4», «5» гијмәт алмајанда мә'јус олдуғуну, һәтта бир дәфә «2» гијмәтә көрә ағладыгыны мүшәһидә едән Мүнәввәр

мүәллим онун аилә шәрәтин даһа јахшы өјрәнмәк үчүн дејиләрлә сәһбәт етди. Ајда ду ки, ана ушагларынын охумасы үчүн әлиндән кәләр едир. О, евлар гадындыр, бүгү күнү биш-дүш едир, сәлигә-сәман јарадыр, ушагларын ет тапшырыгларынын јеринә јетиринә көмәк кәстәрир, амма һәлә гијмәтләр алмајанда билмәдијиндән белә ушагларын ет тапшырыгларынын ичра едир, өвладларынын дәрәдә азча кериләмәләриндән мә'јус олар әсәбиләшир, онларла кобуд едир. Кәмәлә анасынын пәснә синты кечирмәсиндән горхара, јахшы гијмәтләр алмаға чәһд етәр. Тәдричән ушагда јахшы охумак, биликләрә јијәләnmәк тәләбаты гијмәтләр алмаг тәләбаты илә олуноур. Мүәллим ана илә хәлә апармалы олду, ана ва атаны дәрәторун јанына чағырды, мүәллим вә валидејиләрин вәһид тәләбаты Кәмәләјә мүнәсибәт бәсләјә һаггында разылыға кәлдиләр. Бәһ чидди еланлы иш өз нәтичәсини кәтәрди. Кәмәлә гијмәт үстүндә дәрәдалаш етмир, күсмүр вә III синифдә мүвәффағијјәтлә охујур. Сонра онун үчүн борча, вәзифәјә, тәләбатә чеврилмишир.

Көрүндүјү кими, гијмәтләрдән мәдән дүзкүн истифадә еләр вә о әхлаг тәрбијәсинин вәкәләнә чеврилир. Одур ки, ушаглар дашлары илә дејил, онун бу кәлә вәзијјәтнин дүпәнки илә мүәллим етмәк, онун һәрәкәтиндә, сә'јиникишафында ирәлијә доғру етәлан кичик аддымы белә гијмәтләндирмәји бачармаг лазымдыр.

Мән тәчрүбәдә јәгин етмәк ки, мүсбәт гијмәт шакирдә дәрәгүвәтли тә'сир кәстәрир. Бәлә мә'нәви әләминә гита верир, сәфәрбәр едир, ирәлијә доғру, тапшылыға доғру чағырыр.

Мәнфи гијмәти доғру етмәк ләр исә дәриндән өјрәнмәк чәлил едилмәли, ону алмаға чәлзәдлә чидди фәрди иш апарырмадыр. Мәнфи гијмәт јазмаға чәлзәтәләсәк? Бизим сон мәгсәдиди шакирди мүвәффағијјәтлә етмәк.

УШАГ БАҒЧАСЫ ХАЛГ МААРИФИНИН БАШЛАНҒЫЧ МӘРҖӘЛӘСИДИР

А. ШУСТОВ

РСФСР маариф назирынин муавини

Өлкәмиздә ичтиман мәктәбәгәдәр тәрбија Октябр ингилабынын өвләдидыр. Артыг Совет һакимијјетинин илк күнләриндә маариф үзрә Дөвләт комиссијасынын тәшкили һаггында Декрет нәшр едилди ки, онун таркибиндә мәктәбәгәдәр иш үзрә шөбә јарадылды.

1918-чи илин ијун ајында В. И. Ленин тәрафиндан имзаланмыш декретдә мәктәбләр кими бүтүн пуллу, ичтиман вә дөвләт һесабына олан мәктәбәгәдәр тәрбија мүәссисәләри дә Халг Маарифи Комиссарлығынын сәрәнчамына верилди вә халг маарифи системинә илк һәлгә кими дахил оладу.

Һәмин вахтдан һатта дөврүн ағыр һәрби шәраитинә бахмајараг, Бөјүк Вәтән муһарибәси илләриндә белә мәктәбәгәдәр мүәссисәләринин шәбәкәси сүр'әтлә инкишаф етмәјә башлады: мәсәлән, 1944-чү илин сонларында РСФСР ушаг бағчаларында 1185500 нәфәр ушаг тәрбија олунурду. Хүсусән, једди, сәккиз вә доггузунчу бешилликләрдә мәктәбәгәдәр мүәссисәләринин шәбәкәси јүксәк сүр'әтлә инкишаф етмишдир. Бу мүддәт әрзиндә 4022,8 мин јерлик көрпәләр еви вә ушаг бағчалары тикләнмишдир.

Һазырда РСФСР-ин мәктәбәгәдәр мүәссисәләриндә 7 милјона гәдәр ушаг тәрбија олунур. Мәктәбәгәдәр мүәссисәләринин шәбәкәсинин инкишафы илә бир заманда алим-педагоглар вә психологлар коммунист

тәрбијәсинин илк һәлгәси кимә мәктәбәгәдәр тәрбијәнин нәзәри мәсләкләринин ишләјиб һазырламышлар.

Өлкәмиздә кәнч нәслин тәрбијәси муһүм дөвләт әһәмәти кәсб едир. ССРИ Конституциянын 25-чи маддәсиндә јазылмакда: «ССРИ-дә кәнчләрин коммунист тәрбијәсинә, мәнәви вә физик инкишафына, онларын әмәјә бағланман фәалијјәтә һазырламан хидмәт едән ваһид тәһсил системәсине мөвчуддур».

Һәмин мәсәләләрин һәјәтә апарилмәсиндә ичтиман мәктәбәгәдәр тәрбијәнин ролу аз дејилдир. Мәктәбәгәдәр мүәссисәләри әһәмәтсиз сых әмәкдашлыг әсасында ушакларын һәртәрәфли, аһәнкләр инкишафы вә тәрбијәсинин һәјәтә апарилман онлары мәктәб тәлиминә һазырлајыр.

Мәктәбә кетмәк — бу ушакларын һәјәтиндә әп бөјүк дөвүш вәтәндир. Һәјәт тәрзи, режим вә фәалијјәт шәраити дәјишир, тәһсил һәјәтиндә апарычы фәалијјәт системәсине чеврилир.

Тәлим ушагдан хүсусән әһәмәт әли кәркиликлә тәләб едән әмәкдир. Ушағын онун әһәмәт кәлә билмәси исә мәктәб тәлиминә нечә һазырлаимасындан асырда чатдыр. Бу проблем социалист маарифи системинин бүтүн инкишаф илләриндә мәктәбәгәдәр мүәссисәләринин педагожи коллективларынин, мүәллим вә валидејәләр

мушдур. Бу мәсәләләр «Социально-педагогический журнал», «Учительская газета»-нын баһаларында, мәктәбәгәдәр мұғалымның ишчиләринин вә мәктәб мұғалымның жығынчагларында тәһрирә мұзакирә едилимишдир. Мәктәбәдәр тәрбијә програмында бағчасында ушагларын мәктәбәдәр һазырлығы үзрә бүтөв системни нәзәрдә тутулур ки, онлар нәинки мәктәбәдәр группаларынын тәрбијәчиси тәрәфиндән, һәм дә ушаг бағчасынын бүтүн педагожи коллектив тәрәфиндән јеринә јетярилир.

Ушаг бағчасы програмында мәктәбәдәр мұәссисәсини бүтүн группаларында һәр бир ушағын јаш вә һәр хусусијјәтләрини, ојун заманында фәалијјәтинин рәнкарәнкәсини нәзәрә алмагла мұхтәлиф мәдәниләрдә дә, күчүнә мұвафиг мәдәниләрдә, онларын өлкәмизин ичтинә һәјәтина даир анлаг сәвијјәләрдә мұвафиг һадисә вә әһвалатларда, доғма тәбиәтлә таныш едәрәк физики, әгли, әхлаги вә естетик тәрбијәси нәзәрдә тутулур.

Мәктәбдә тәлим әмәји мұвәффәқиятинин рәһни ушагларын сағламдыр. Әмәјин бүтүн нөвләрини о да физики күч тәләб едир ки, әмәк дә ушаглары јорур. Мәктәбәдә ушагларын сағламлығына тәғйисна галмаг мәктәбәгәдәр мұәссисәләринин әсас вәзифәләринин биридир.

Тәрбијә програмына ујғун оларат мәктәбәгәдәр мұәссисәләринин бүтүн группаларында ушагларын сағламлығыны мөһкәмләндирмәк, онларда һәрәки вәрдишләр, бачарыг физики кәјфијјәтләрин вахтын формалашасы һәр бир јаш дәрәҗәсә ујғун һәрәки фәалијјәт нөвләри марағын инкишаф етдирилмәктә бирә мұвафиг ишләр апарылыр.

Бу мәсәләләри бүтүн группаларда кечирмәк үчүн мәктәбәгәдәр мұәссисәләриндә әлвәришли мәдәни шәраит, дәгиг мұәјјәнләндирилмиш күн режими, ушагларда гәјғыллы гуллуғ, ушағын мұсәммәт эмоционал вәзијјәтини тәмин

едән шәраити јарадылмасы, јүксәк калорили јемәкләрин тәшкили, ушаг организминин мөһкәмләnmәсинә хидәт едән тәдбирләр, физики тәрбијә үзрә хусуси мәшғәләләр, күндәлик сәһәр кимнастикасы, һәрәки ојунлар, ушагларын тәмин һавада кәзинтиси вә бир чох башга тәдбирләр јеринә јетирилмәлидир.

Мәктәбәгәдәр мұәссисәләрдә лап кичик јаш дәрәҗәсиндән ушагларда шәхси кикијәна адәт вә вәрдишләринә, өзүнәхидмәтә, шәхси шәјләри лазыми гәјдада сахламаға вә онлара мұнасибәт кәстәрмәјә хусуси фикир верилир.

Мәктәбәгәдәр мұәссисәләрдә бу сәһәдә хәјли мұсбәт тәчрүбә топланмышдыр. Педагожи коллективләр ушаг бағчасы үзрә тәрбијә програмыны јеринә јетирәрәк ушагларда мөһкәм мәдәни-кикијеник вәрдишләрин формалашмасынын, күндәлик сәһәр кимнастикасы илә мәшғул олмаг адәтинин јаранмасынын, гәмәтләрини дүзкүн сахламаг, ритмик вә јүнкүл вәрдиш вә гачыш бачарығынын, кимнастика тәмринләринә, чохлу идман әјләнчәләри нөвүнә мәһәббәтин формалашдырылмасынын өһдәсиндән мұвәффәгијјәтлә кәлирләр.

Ушағын мәктәбдәки тәлим мұвәффәгијјәти онун тәлим фәалијјәтинә әгли һазырлығынын дәрәҗәсиндән әсаслы сурәтдә асылдыр ки, бураја онун мұәјјән олунмуш биләкләрә јијәләnmәси, гаврајыш, тәхәјјүл, јаддаш, мұһакимә вә габилјјәт кими психи процесләрин инкишафы дахилдир.

Совет ушаг психолокијасында психи инкишаф нәзәријјәси үзрә топланмыш тәчрүбә тәсдиғ едир ки, ушағын инкишафы ичтиман тәчрүбәсини мұәјјән формаларынын, чәмијјәт тәрәфиндән јарадылмыш мадди вә мәнави мәдәнијјәтин мәнимсәнилмәси јолу илә чохчәһәтли фәалијјәт процесиндә һәјәта кечирилир вә ушагда мұәјјән психи габилјјәт вә хассәләрин формалашмасыны тәмин едир.

Тәрбијә програмына ујғун оларат ушаг бағчасы вә мәктәбәгәдәр мұәссисәләрдә илк јаш группундан башлајараг ушаглары әшјалар дүнјасы

илә таныш едир, онларда ичтиман һәјатын, тәбиәтин сәдә һадисәләри һаггында дүзкүн тәсәввүр формалашдырыр, онларын һиссләринин, гаврајышларынын инкишафы вә тәкмилләшдирилмәси үзрә иш апарылыр. Артыг илк группаларда ушаглары тәдричән әшјалар дүнјасы илә икинчи кичик группа (дөрдүнчү јашда) әтраф мүнһитин онларын анлағ дәрәчәсинә мувафиг һадисәләри илә таныш едир, әшјаларын ајры-ајры аламәтләринин фәргләндирмәји вә охшар аламәтләринә көрә онлары группалашдырмағы (рәнкинә, бөјүклү-јүнә көрә охшар әшјаларын сечилмәси) өјрәдиләр: мәсәлән, тәрбијәчи ушагларга тәклиф едир ки, гырмызы дијирчәкләри, гырмызы гапыдан, јашыл дијирчәкләри исә јашыл гапыдан кечирин вә с.

Кичик группан башлајарағ ушагларга әшјалары форма вә мәгсәдинә көрә фәргләндирмәк өјрәдиләр, онларга мусиги әсәрләринин динләмәк, сәсләнмәдәки дәјишклији һисс етмәк вә с. өјрәдиләр. Группан-группа ушагларда билик, бачарығ вә вәрдишләр мөһкәмләндирилир вә тәкмилләшдирилир.

Мәктәбә һазырлығ группунда ушагларда тәһлил етмәк бачарығы инкишаф етдирилир, онларга үмумиләшдирмәк, мұһакимә јүрүтмәк, әгли нәтичәјә кәлмәк өјрәдиләр, диггәтләринин мөһкәмлији тәрбијә олунур. Бүтүн бунлар әсас фәалијәт сәһәләри процесиндә — ојун, тәлим вә әмәкдә һәјата кечирилир. Ушағ бағчасында тәлимин әсас формасы мәшғәлә сајылыр ки, бурада бүтүн ушаглар ојун процесиндә, јашлыларга күндәлик төмәсдә вә мүстәгил мүшаһидәләри заманы мәнимсәјә билмәдикләри мүәјјән билик вә бачарығларга јијәләнирләр.

Тәрбијә програмына әсасланарағ ушағ бағчаларында мәктәбәгәдәр мүәссисәләрин педагожи коллективләри һәр бир јаш группунда ушагларда мүәјјән көрүш дәирәси формалашдырыр, онларга мүстәгил фи-

кир јүрүтмәк өјрәдиләр, бир сыра тәлим вәрдишләринин инкишаф етдирилләр. Бу мәсәләләр бүтүн мәшғәләләрдә, ушағ фәалијәтинин бүтүн нөвләриндә һәјата кечириләр.

Мәктәбәгәдәр мүәссисәләрин ушагларда интенсив шәкилдә тәһлиф практик, идраки, бәдиәи билијјәтләр, шәхсијјәтин әхлақ кәјфијјәтләри инкишаф етдириләр, характерләрин үнсүрләри јаратылыр. Мәктәбәгәдәр мүәссисәләрин ушағын газандығы биликләр шәхсијјәтинин, һәрәкәтләринин әтрафдакыларга мұнасибәтинин формалашмасына көмәк едир.

Ушагларын мәктәбә һазырлығынын мүнһүм бир сәһәси дә ушагларын иради инкишафынын мүәссисәвијјә чатмасыдыр ки, бу дәһшәтләрин өз дәврәнышынын иради әмәк габилијјәтиндә, ичтиман фәалијјәтдә иштирак етмәсиндә, әдәллимләр тәрәфиндән верәтирәләр системинин гәбул етмәк бачарығында, мүстәгиллик вә мүнәввирлијјәтләринин инкишафында күчүнү көстәрир.

Тез-тез ушагларын хошһәсал кәлән ишин мүстәгил вә мәсәләләрдә јеринә јетирдикләринин ишә олуруг. Лакин мәктәбәгәдәр бәзән онлар үчүн марағлы шәхсәтләр дә јеринә јетириләр.

Мәктәбәгәдәр мүәссисәләрин һансы бир ишин јеринә јетирәләр сәһәсинә ушагларга тәдричән һаһуамағла онларда ичтиман мәгсәд едән һәр һансы бир ишин ичра етмәк бачарығы вә һазырлығы да тәрбиә едиләр.

Мүтәшәккил фәалијјәтин әхлақлиф нөвләриндә ушагларда мүнәввирлик, тәшәббүскарлығ инкишаф етдирилир, лакин ушағын мүстәгил фәалијјәти ојуну заманы исә бу әмәкнү даһа парлаг шәкилдә бүтүнләнир. Мәктәбә һазырлығ группунда ушаглар артыг өзләри ојуну әмәкзүсүнү вә сүжети мүәјјәнләшдирмәји, вәзифәләри бөлүшдүрмәк бачарығын материал вә ојуну сечмәји бачарырлар. Ушағ бағчасында ушагларга тәкчә өз фәалијјәтләринин мүстәгил шәкилдә ишә етмәји јох, ејни заманда онларга үмүм-

бирликдә ојнамаг ва ишлә-
рәдирләр.

Мәктәбдә тәлимни мүнәффәғи-
јәт үчүн вачиб олан факторлардан
ушағын коллективдә гәйна-
рышмасы, коллективдә јаша-
нысидир. Н. К. Крупскаја де-
ди ки, ушаглары илк јашлардан
тәрбијә етмәк ләзимдыр ки,
биркә јашамагы вә ишләмә-
бачарсынлар».

Мәктәбәгәдәр мүнәссисәләрдә бу
бөјүк диггәт јетирилир.
фаалијјәтинин мұхтәлиф нөв-
ләриндә мұсбәт гаршылыг-
мүнәсибәт, хејрхаһлыг, көмәк
һәзир олмаг формалашды-
рылар. Јашыдларына вә јашлылара
мүнәсибәт вәрдишләр
јәләләнмиш ушаглар мәктәб
фаалијјәтинә асанлыг дахил
олун, онун рәји илә разылашмагы
бачарлар.

Ушаглары мәктәбә һазырланма-
сында онларын әмәксевәрлик тәр-
бия бөјүк әһәмијјәт кәсб едир.
Мәктәбәгәдәр мүнәссисәләрдә ушаг-
лары әмәјинин сәмәрәли тәшкили
мұхтәлиф вахтларында тә-
бия едилер: мұхтәлиф нөв тапшы-
рылар, коллектив әмәк (тәсарру-
әт әмәји), тәбиәтдә әмәк вәситә-
ләс с. Бүтүн булар да мұста-
ғиллә, мәғсадәјөнлүлүјү инкишаф
едир. Онларын билик вә бача-
лары тәкмилләшир, әмәксевәр-
лик борч мәс'улијјәт һисси кими әх-
ләк кејфијјәтләри формалашыр.
Һәрда әмәкдашлыгын садә фор-
малары јараныр.

Мәктәбәгәдәр мүнәссисәләрдән би-
лими синфа кәлән ушаглары әк-
тивдә атраф аләм, Вәтән, В. И.
Ленин, мұхтәлиф милләтләрдән
адамларын һәјәти, онларын
тәбиәт һадисәләри вә тәби-
әт дәјишикликләр һағгында би-
лими малик олурлар. Онларда
аһура вәрдишләр вә мұстәғил-
ләс бачарыгы тәрбијә олунур.
Мүнәссисәләринин сон группа-
да ушаглар тәрбијәчинин иза-
ларына гулаг асма, онун көстә-
ләри асасында өз ишләрини
ишләшдырмаг бачарыларына ји-

јәләнир, ишә тез киришир, алынмыш
нәтичәләрдә гаршыја гојулмуш вә-
зифаләри мұгајисә едир, өзүнүн вә
јолдашларынын ишләрини тәғдиди
шәкилдә гијмәтләндирир, тапшы-
рылмыш ишн тәјин олунмуш вахтда
јеринә јетирмәји бачарырлар.

Ушаглары мәктәбә һазырланма-
сында онларын билијинин һәчми
һәмни биликләрини дүзкүнлүјү,
дәғиглији, тәсаввүрләринин үмуми-
ләшдирилмәси, идрәк марағынын
инкишаф дәрәжәси бөјүк әһәмиј-
јәтә маликдир. Бүтүн бу мәсәләләр
мұхтәлиф нөвлү мәшғәләләрдә ол-
дуғу кими, экскурсија, атраф мұһи-
ти вә тәбиәти мұшаһидә едәркән,
әмәк вә ојун фаалијјәтиндә дә һәја-
та кечирилир.

Мәктәбәгәдәр мүнәссисәләрдә тәр-
бијәчиләр мұшаһидә олунмуш һа-
дисәләрдән мұһүмүнү сечмәји, он-
лар арасындакы садә сәбәб вә нә-
тичә алағәләрини, мәсәлән, битки-
нин инкишафынын рүтубәт, исти-
лик вә ишыгдан асылылыгыны мұ-
әјјәнләшдирмәји, температурун
дәјишмәсинин сујун вәзијјәтинә тә-
сирини вә с. баша дүшмәји өјрә-
тирләр.

Мәктәбдә ушағын мүнәффәғијјәт-
лә охумасында онун нитг инкишафы
бөјүк әһәмијјәт кәсб едир. Мәктә-
бәгәдәр мүнәссисәләрдә лүғәтин ке-
нишләндирилмәси вә фааллашды-
рылмасына, нитгин дүзкүн, рабитә-
ли, образлы вә ифадәлилијинә бә-
јүк диггәт јетирилир. Кичик вә ор-
та группларда нитги мәнимсәмә вә
диггәти инкишаф етдирмәк мәғса-
дилә «Қим чағырды?», «Нәдә ча-
лырлар?» типли дидактик ојун вә
тапшырыглардан истифадә олунур.

Ушагларда ифадәли нитг-дик-
сијаны јарадан хусуси тапшырыг-
лардан истифадә олунур. Тәрбијәчи
ушаглара рабитәли данышмағы,
әшјалары ардычылыгга тәсвир ет-
мәји, кәзинти заманы көрдүкләри-
ни шәхси һәјәтиндән садә һадисә-
ләри данышмағы, шәкил үзрә на-
ғыл тәртиб етмәји, ушаг бәдин әдә-
бијјәти нүмунәләрини бир-бир сөј-
ләмәји өјрәдир: мәсәлән, тәрбијәчи
мәктәбә һазырлыг группуну атраф
мұһитдәки дәјишиклији мұшаһидә
етмәк мәғсадилә јазда кәзинтијә

анары вэ шакирдлэрэ таклиф едир ки, кичик чајлардан сујун ахмасынын сөбөбини изаһ едир. Ушаглар чаваб верирлэр: истилэр башлады, күнөш даһа чох гыздырыр, гар әријир она көрә дә кичик чајлардан су ахыр. Сонра тәрбијәчи дејир ки, кичик чајлары нечә адландырмаг һаггында фикирләшин ва чаваб верин. Ушаглар кичик чајлары белә адландырырлар: «шырылдајан», «сөһбәтчилә», «иғәмә охујан», «әри-үјри», «ојнаг», «ләчәл» вэ с. Рабитәли нитгә јахшы јијәләнән ушаг дәрәдә ријазиијатдан мәсәлә һәлл етмәји, охудуғу һекајанин мәзмунуну, шәкилдә нәјин тәсвир олдугуну вэ с. данышмағы бачарыр.

Ушаг бағчасы програмында ушагын савад тәлими үзрә дә мәктәбә һазырланмасы нәзәрдә тутулмушдур. Мәктәбә һазырлыг групунда өјрәтмәнин әсасыны нитг вэ онун сәсләри тәшкил едир. Фонематик кичик чүмләләрден сөzlәри ајырмағы, онларын ардычыллығыны кестәрмәји, бир нечә сөздән чүмлә гурмағы өјрәтирләр: мәсәлән, тәрбијәчи «Гыз ојнајыр», «Биз кәзирик» вэ с. кими нитг сөздән ибарәт чүмлә гурмағы тәклиф едир. Практик мәшғәләләр заманы ушагын чүмлә, сөз һаггындакы тәсәввүрү мөһкәмләндирилир. Ушаглар сөzlәри һечалара ајырмағы, һечалардан сөз гурмағы өјрәтирләр.

Ријазиијат дәрсләриндә ушаглар 10 дигрәсиндә дүзүнә вэ тәрсинә сәјмағы, сәдә мәсәләләр һәлл етмәји өјрәтир, әшјаларын форма вэ бөјүклүгү илә таныш едирләр.

Ушаг бәдн әдәбијатын охусу заманы тәрбијәчи ушаглар бәдн образы баша дүшмәји өјрәтир, онларын поетик-бәдн сөзә һәссаслығыны, биллик мәнбәји китаба мараг вэ мәнәббатләрини инкишаф едтир.

Тәсвир ичәсәнәт үзрә мәшғәләләрдә ушаглар тәкчә расм үзрә вәрдишләрә јијәләнмир, һәм дә онларын тәхәјжүлү, чанлы, парлаг образлар јаратмаг бачарығы инкишаф едтирилир. Бундан башга бир сыра расм мәшғәләләриндә ушаглар карандашы дүзкүн тутмаг, кағыз вәрәги үстүдә дүзкүн истига

мәт көтүрмәк, мәһдуд дигрәни киләрлә хәтләмәк вэ с. өјрәтир.

Мәктәбәгәдәр мүәссисәләрдә сәнәт ријазии анлајышларыны инкишаф едтирән хүсуси мәшғәләләрдә олдугу кими, физики тәрбиә тәсвири ичәсәнәт вә кәзини тәһсилни дә әтраф аләмә бәләдләшмә инкишафына хүсуси диггәт јеттириләр. Тәсвири ичәсәнәт мәшғәләриндә ушаглар вәрәги һиссәлә бөлмәји (јухары, ашағы, сол, јушары күнч, ашағы сағ күнч), мүхтәлиф һиссәләриндә фәдә етмәји, ојун заманы мүәјәшјајә көрә гачышын истигамәти тәјин етмәји өјрәтирләр.

Ушаг бағчасы програмында ушагларда мәктәбә марағы формаландырмаг нәзәрдә тутулмушдур. Мәктәбә һазырлыг групунда онларын әһәсәт вә октјабрјатларын марағын илә таныш едирләр; мәктәбә шакирдләрә тәкчә охумаг вә расмаг дејил, һәм дә чохлу мараглы фајдалы мәсәләләр: мүхтәлиф кәләр, шәһәрләр һаггында, онларын машын, ракет дүзәлтмәји вэ с. өјрәтирләр, космоса нечә ушаглар вэ с. өјрәтириләр. Беләсики, ушагын мәктәбә һазырланмасы онларын һәртәрәfli инкишафын нәзәрдә тутур вэ тәдричән, мүхтәли һәссаслығыны, мәктәбәгәдәр мүәссисәләрин бүтүн јаш группарында јәтә кечириләр.

Мәктәбә һазырлыг групунда тәрбијәчиләр ушаг фаәлијатын бүтүн нөвләриндә онларын инкишадјатини һәртәрәfli инкишафын диггәти јөнәлдирләр, чүнки бунда мәктәб тәлими үчүн зарур шәраитләрдир.

Ушагларын мәктәбә һазырланмасын тәкмилләшдирилмәсиндә әһәсәт вә вахтларда тәтбиг олунаг мәктәбәгәдәр мүәссисәләрин коллектив иштидаг мәктәб мүәллимләрини биркә фаәлијәти бөјүк рол ойнайы. Бу әләгә формалары мүхтәлиф булардан ушаг бағчасы үзрә тәрбијә програмыны иштидаг инкишаф мүәллимләрини өјрәтирләр. Тәрбијәчиләрин бирнечи сәһә дәрсләриндә иштирак етмәсини ушаг фаәлијатини мүхтәлиф формада тәшкилинин мүшәһидә етмәсини

биркә педагожи җырычлар; педагожи бирләшмәләр; валидеҗи җырычлар; вә с. Бүтүн бунлар бәҗәҗи өзүнүн педагожи әмәҗи дәгигликлә тәһлил етмәҗә көмәк етәҗи, биринчи синфин мүәллим-нәсә, бу просесдә кәлчәк ша-җаҗи илә даһа җахшы таныш-җаҗи, ушагларын мәктәбәгәдәр мүәс-

сисәләрдә газандыглары билик, ба-чарыг вә вәрдишләрә истинад едир-ләр. Белә алагәләрин мөһкәмләнмә-синдә мәктәб вә мәктәбәгәдәр мүәс-сисәләрин ишләриндә варислиҗи алагәләндирән шуралар бәҗүк рол оҗнаҗыр. Онларын иш тәҗрү-бәси кәлчәкдә өҗрәнилмәҗә вә җа-җылмаға лаҗигдир.

УШАГ БАҖЧАСЫНА КЕТМӘҖӘН УШАГЛАРЫН ТӘРБИҖӘСИ НАГГЫНДА

3. ВӘЛИҖЕВА

В. И. Ленин адына АПИ-нин мүәллими

Валидеҗиләрлә көрүш заманы-нда бир ана мәнә җахыләшәҗи-җи бәҗәҗә башлады: Җызым Еллада-җи 4 җашы вар. Ушаг баҗчасына-җи етәҗи. Ону дүзкүн тәрбиҗә етмәк-җи сизин мәсләһәтинизә еһтиҗа-җи вар. Нечә едим ки, инкишаф-җи о, ушаг баҗчасына кедән-җи етәҗи кери галмасын. Мәк-җи кедәнәдәк Еллада нәләрә җи-җи етәҗи?

Әлбәттә, валидеҗини ушагы-җи җашдан мәктәбә һазырла-җи вә бир сыра тәлим вәрдиш-җи она габагчадан ашыламаг-җи тәҗдирәләҗигдир. Лакин һә-җи валидеҗилә әтрафлы сәһбәт-җи мәлүм олду ки, о да баш-җи валидеҗиләр кими ушаг мәктә-җи кедәнә кими саҗмагы, җазмагы-җи ашумагы өҗрәнмәҗә чалышыр. Җаҗыг ишини бунунла мөһдуд-җи етәҗи.

Җаҗи илләрдән бәри апардыгы-җи мүшаһидәләр көстәрир ки, валидеҗиләрин кәржин әмәк-җи етмәләринә бахмаҗараг он-җи бу чәтин әмәлиҗәтин өһдә-җи кәлмир, әсәбиләшиб өзлә-җи чыхыр, бә'зән да ушагы-җи ашландырыр, ону индидән «га-җи җәтсиз», «мәктәб үчүн җарар-җи «корафәһим» адландырыр-

җи бир ана өз мүраҗиәтиндә-җи етәҗи ки, 5 җашлы Намигә-җи кими саҗмагы, ше'р демәҗи, җәтләр чәкмәҗи өҗрәдирәм. Ла-җи кинч бир шеҗ алынмыр, тез җо-җи, сонра гәләми, кагызы бир

җана атыр. Мәкәр белә еркән җаш-җи дан өҗрәтмәк тез деҗилми?

Әлбәттә, ушагы тәлим фәали-җи-җәтинә, мәктәбә һазырламаг вали-җи деҗиләрдән чидди мәс'улиҗәт тә-җи ләб едир. Ушаг мәктәбәгәдәр-җи дөврәдә бир сыра тәлим вәрдишлә-җи ринә җиҗәләмәлидир ки, 1 синфа-җи гәдәм тоҗдугда чәтинлик чәкмәсин, җолдашларындан кери галмасын, еҗни заманда мүәллимни ишини чәтинләшдирмәсин.

Мәктәбәгәдәр җашлы ушагла-җи ры тәлим фәалиҗәтинә һазырла-җи маг сәһәр җемәҗиндән 30 дәгигә-җи сонра башланмалыдыр. Аҗдындыр-җи ки, 3-5 җашлы ушагларын фәали-җи-җәти, әсасән, оҗунла бағлыдыр. Көр-җи кәмли совет педагогы Н. К. Крупс-җи каҗа оҗунун ушаг һаҗатындагы бә-җи-җүк әһәмиҗәтиндән бәһс едәркәи-җи деҗир: «Оҗунун мәктәбәгәдәр җаш-җи-җи лы ушаглар үчүн мүстәсна дәрә-җи-җәдә әһәмиҗәти вардыр. Оҗун он-җи-җи лар үчүн әмәкдир, оҗун онлар үчүн-җи тәрбиҗенин чидди бир шәклидир. Оҗун бәҗүмәкдә олан организмин тәләбидир».

Оҗун ушагы әмәк үчүн зәрури-җи олан физики вә психи чәтинликлә-җи-җи рә алышдырмалыдыр. А. С. Мака-җи-җи ренконун дедиҗи кими, оҗуну елә-җи тәшкил етмәк лазымдыр ки, о, оҗун-җи олараг галсын, лакин һәмни оҗунда-җи кәлчәк ишчинини вә вәтәндашын-җи-җи кеҗфиҗәтләри тәрбиҗә олунсун. Җах-җи-җи шы тәшкил олунмуш оҗун бу кеҗ-җи-җи фиҗәтләри тәрбиҗә етмәк үчүн им-җи-җи кан вермир.

Оҗун ушагын идрак фәалиҗәтә-

ни кенишлөндирер, онда дуугу, гаврајыш, даггет, тэхэјјүл кими психи просеслэрин инкишафына күчлү тә'сир көстөрер. Бүтүн бунлары нэзэрә алараг, мәктәбгәдәр дөвр-дә дә јашлылар ушагларын ојуну-нун рәнкарәнк олмасына чалыш-малыдырлар. Белә рәнкарәнк ојунлар ушагларда фантазијаны күчлөндирер, мәгсәдә чатмаг үчүн сәј көстөрмәк, мүстәгиллик, кол-лективчилик һисси, гајыкешлик вә с. кејфијјәтлэри формалашдыры-ки, бүтүн бунлар мәктәб иллэри үчүн чох вачибдир.

Ушаглар ојун ојнајаркән бя-зә елә кәлир ки, һәр шеј јакшы-дыр. Лакин ојуна мәзмун вә ад вермәкдә валидејн мүәјјән көмәк көстөрмәлидир. Автомашын ојун-чагы илә ојнајан ушаг билмә-лидир ки, автомашын јүкү һара апарыр, шофер кимдир, һәмин јүк-лә нә тикилир, нә үчүн һәмин би-наны тез вә јакшы тикмәјә чалы-шырлар.

Валидејнин белә фикирләрлә ушаг хәјалында јаратдыгы мәнзә-рә ушагда ојунун кедишинә мара-гы артырыр, тәфәккүр вә нитгин инкишафына мүсбәт тә'сир көстө-рер. Јери кәлдикчә валидејн дә ојунда ушагларла биркә иштирак етмәли, ојуна истигамәт вермәли, сүрүчү, јүк, галдырычы кран вә с. мәфһумларын мәзмуну онлара әј-дынлашдырылмалыдыр. Ушагын әт-раф мүһит һаггында тәсәввүрү нә гәдәр кениш оларса, онун ојуну да бир гәдәр мараглы вә мәзмун-лу гурулар. Буна көрә ушагы ја-хындакы иш объектләринә апар-маг, фәһлэләрин әмәјн вә ишин кәләчәк нәтичәсинә даир ушагда индидән тәсәввүр јаратмаг чох фәјдалы вә сәмәрәлидир.

Бағчаја кетмәјән ушаглар үчүн «лото», «тикинти материаллары», «ев тикмәк үчүн кубиклар» вә с. ојунчаг материалларыны алмаг чох заруридир. Һәм дә белә ојунчагла-ры аларкән ушагын јашыны вә фәрди хүсусијјәтләрини нэзэрә ал-маг лазымдыр. Бу мәгсәдлә ојунчаг

гитуларынын үстүндә һансы јаш дөврүнә аил олдуғу көстөрилер.

Ојун просесиндә ушага мүс-тәгиллик вермәк дә чох вачибдир. Әкәр ушаг валидејнини ишти-рыкы илә кубикләрдән ев дүзәлт-сә, сонракы кедишдә валидејн ушага еви мүстәгил дүзәлтмә-тапшырыгы вермәлидир.

Ушагларда фырча вә рәнкли ка-рандашла ишләмәк јолларыны ә-рәтмәк дә чох вачибдир. Ушаг ки-рил чәкәркән һөкмән онун ишини мүшаһидә етмәк, нәдән нечә исти-фадә етдијини јохламаг ла-зымдыр. Ушаг рәнкләрлә ишләмәк чох севир. Буна көрә ушагын чә-кәзәји шәкли адландырмаг ла-зымдыр ки, рәнкләрдән дүзкүн исти-фадә едә билсин. Әкәр мәнзә-кирсә јашыл рәнkdән, јер чәк-сә чәһрајы рәнkdән, булуд чәк-сә түнд көј рәнkdән даһа чох и-тифадә едилмәлидир. Һәм дә ки-рил чәкмә просесиндә валидејн нүмунә көстөрмәли, јери кәлдик-чә ушага мүстәгиллик дә вермә-лидир. Ушаг рәнкли карандашла-фырчадан дүзкүн истифадә ет-сә бунун үчүн данламаг ла-зымдыр. Нүмунә көстөрмәк изаһ ет-мәк башлыча јерләрдән бирини тута-лыдыр. Ушаглары пластилин ә-кил үзәриндә ишләтмәк дә чох фә-далыдыр. Пластилиндән валидеј-нин нүмунәси әсасында нимчә би-зәпбил, мүхтәлиф мејвә фигур-ры дүзәлтмәк ушагда јарадыр. тэхэјјүлү инкишаф етдирер ә-бармагларыны формалаш-дыр.

4—5 јашлы ушагларда мүс-тәгиллик дән баш чыхармаг, рәгс етмәк чә-хармаг, охунан мараглы нағыз ә-кичк һәчмли һекајәләри дүзәлт-мәк, охунанлара анд мүһакимә јә-тмәк, ону башгаларына нағыз ет-мәк вә с. бу кими вәрдишләр дә ин-кишаф етдирилмәлидир.

Ушаг күн режиминә әмәл ет-мәк дә алышдырылмалыдыр. Вақыт-јатмаг, јатагдан галхмаг, хәрәк-әт етмәк вә с. мәсәләләрә чидди ә-дилмәлидир. Пис олмаз ки, ә-

ушагларла валидејиләр һәр кун дэфә һәр бири 10 дәгигә мәшғалә кечирсинләр. Һәр мәшғаләдән сонра 5—10 дәгигә едилмәлидир. Фасилә за-
вурда ојуна кениш јер верилмә-
лидир. Ушагын белә һафталик мәшғаләләрини тәхминән ашағы-
дағы гәјдада кечирмәк олар — би-
рінчи кун: нитг инкишафы вә
иши; иккинчи кун ријазийјат
вә мүсиги; үчүнчү кун нитг инки-
шафы, кил вә пластилин үзәрин-
дә иши; дөрдүнчү кун ријазийјат вә
иши; бешинчи кун нитг инки-
шафы, кил вә пластилин үзәриндә
иши; алтынчы кун рәсм вә дидак-
тика ојуни.

Буруда ушагын сағламлығыны
саклау едән бәдән тәрбијәси ајры-
лмәјд едилмәсә дә бу мүһүм тәд-

бир һәр кун ојуни процессиндә вә ја
ајрыча һәјата кечирилмәлидир.
Чәдвәлдәнкәнар тәдбирләр про-
сесиндә ушаг бир чох кејфијјәтләре
јијәләнир. Мүхтәлиф ојуначагларла
ојнамаг гәбилијјәтинә јијәләнмәк,
ев ишләриндә јашлыларә көмәк
етмәк, тәбиәти мүшаһидә етмәк,
топла ојнамаг вә с. буна нүмунә
ола биләр.

Ушаг бағчасына кетмәјән ушаг-
ларын мәктәбә һазырлығы һәр
бир валидејини дигтәт мәркәзин-
дә дурмалыдыр. Ушагы оху, јазы,
ријазийәт әмәлијјат вә с. фәзәлијјәтә
һазырламаг үчүн валидејиләр
ушаг бағчасы тәрбијәчиләри вә
мәктәбләрин синиф мүәллимләри
илә мүнтәзәм әлағә сахламалы вә
онлардан фәјдалы мәсләһәтләр
алмалыдырлар.

Мәктәбәгәдәр тәрбијә мүәссисәләриндә естетик тәрбијәнин бә'зи мәсәләләри

З. ЧАВАДОВ

Азәрбајҹан ССР Мәдәнијјәт Назирлијини методисти

Һәр инсан шәхсијјәтинин фор-
малашмасында естетик тәрбијә
мәһүм саһәләрдән бири олмаг-
ла ушагларын әгли, физики, мә'нә-
ви инкишафы үчүн сон дәрәчә бә-
лә әһәмијјәт кәсб едир. Елә буна
кәдәр дә, ушагларда естетик зәвгү
тәрбијәләндирмәк үчүн онларла
иш кичик јашларындан иш апар-
маг лазымдыр. Тәсадүфи дејил-
мәк ки, һазырда республикамызда
ләминә јакын зәһмәткеш баласы
әмәләр еви ушаг бағчаларында
тәрбијә алыр вә онларын тәрбијә-
ләлә јүзләрлә тәрбијәчи мәшғул
ола.

Мәктәбәгәдәр јаш дөврүндә
ушаглар о гәдәр дә јакшы олма-
ла, ләкин рәнки хошуна кәлән
ојначаг көрәндә «мүәллим, көр нә
әмәлдир», — дејә онун маһијјәти-
нә зармадан, механики шәкилдә
тәрбијәләндириләр. Она көрә дә
јашлы ушагларда садә есте-

тик һәјәчанларын инкишаф етди-
рилмәси сон дәрәчә вәһибдир. Бу,
ушагларда варлығын естетик об-
јектләрини дәрк едәрәк әввәлчә
емоционал һәјәчан әмәлә кәтирир,
сонра исә шүүрлу мунасибәт јара-
дыр. Мүхтәлиф нөв мәшғәләләрдә
ушагларә естетик һадисәләрә шү-
урлу мунасибәт бәсләмәк, онлары
гәјмәтләндирмәк вәрдини ашыла-
ныр.

Бу бир һәһигәтдир ки, бағча
јашлы ушагларда естетик муша-
һидә зәиф олур. Оларда рәңклә-
рә емоционал мунасибәтин сәһи-
лији буна мисал ола биләр. Кичик
группларә нисбәтән бөјүк групплар-
да һисси гәврама даһа фәал олур.
Бу дөврдә ушаглар бәзәкли лото-
ну тәкчә гәшәвкәлијинә көрә дејил,
һәм дә һәмми ојундан мә'нәви чә-
һәтдән фәјдаландыглары үчүн се-
вирләр.

Мәдәни-естетик адәтләрин инкишаф етдирилмәси, әшјалара гажы илә јанашылмасы ушагларда естетик зөвгүн тәрбијә едилмәсинә көмәк көстәрир. Унутмаг олмаз ки, естетик зөвгү тәрбијә едәркән көрпәләр еви-ушаг бағчасында аваданлыг вә әшјаларын дүзкүн зөвглә јерләшдирилмәсинин дә бөјүк әһәмијәти вардыр.

Муасир интер'ердә яшыллаш-
дырма ишнинн дә бөјүк әһәмијә-
ти вардыр. Тәбии яшыллыгдан
башга көрпәләр сви-ушаг бағчала-
рында отаг биткиләриндән сарма-
шыг, отаг үзүмү, палма, фикус, ли-
лија, әтиршаһ, алој, мәхмәркүлү
вә с.) кениш истифадә едилір.

кан вермир. Јахшы олар ки. тәрбијачиләр ојунчаглары шкафларда рәфләрдә сахламагла онлар ушаглара еһтијача керә пәјлестиләр. Бу, ушагларда тәдриҗи хиссини тәрбијә етмиш олар. Кәкәмли совет педагогу Макаренко демишдир ки, ушаг ојун замани чәдирсә, бөјүдүкдә ишдә дә олачагдыр. Бу бахымдан ојунчаларын мәзмунуна, онун мәғсәдигүңлүгуна, бәдин тәртибатына с. бу кими чәһәтләрә фикир вери мәлидир.

Ушаглар ичтимаи ҳаёатида
чошгун инкишафы шэрантида
шајырлар Оиларын кезу
сында тасэрруфатымыз, сэнэ
инкишаф едир. Елэ буна
тэрбијачилэримизин эн үмдэ
фэлэриндэн бири бу сэф
ушагларын естетик зевгүнэ
мөкдэн ибарэтдир. Тэрбијач
лышмалыдыр ки, чэмнјјэт
инкишафда олан бу көзалла
ушагларын диггэтини јөнэ
онлара садэ диллэ, чэмнјјэт
зин наилјјэтлэриндэн,
элагэлэриндэн сөһбөт ачсын.

Тәчрүбә кестәрир ки, уш
инчәсәнат васитәсилә естетик
бијөнн ашылазәркан рәсм
ринә марат ојатмаг бөјүк
дир. Рәсм нишинә марат ојат

якшы јоллардан бири груп
ларында вә ја залда сәрки
етмәкдир. Бағча јашлы
ларын ичәсәнәтин һејкәлтә
нәвүнә марағы даһа чох
һејкәлтәрәшлыгла ушағлары
едәркән фигурлар елә мү
јердә гојулмалыдыр ки, он
һәр тәрәфдән мүшаһидә ет
мүмкүн олсун.

Ушағларын естетик тәрбијәсин
мүсигинин дә бөјүк ролу вар
һәр һансы бир мүсиги парча
гулаг асдыгдан сонра ча
лазымдыр ки, ушағларын
динләнилсин. Әкәр белә
тәрбијәчи мүәјјән едә би
ки, мүсиги ушағларын тәрби
нәз кими тәсир етмишдир.

С. һачыбәјовун «Қарван» сим
фоник дөһәсини, «Күлшән» балет
памбыгчыларын рәгсини,
Һүсејлинин «Чүчаларим»,
«Алла» вә с. мүсигинин ушагла
р естетик тәрбијәсинә бөјүк тә
вардыр.

Һазырда республикамызын бир
көрпәләр еви-ушағ бағчасы ес
тәтик тәрбијәнин ашыланмасы са
һәсиндә бөјүк тәврүбә алда ет
мишдир. Бақынын Шаумјан рајо
ндакы 59 нөмрәли көрпәләр еви
бағчасынын мүдири Л. Мәм
мәдова, методист Н. Маһмудова,
Сәтманов рајонундакы 83 нөмрә
ли көрпәләр еви-ушағ бағчасынын
мүдири М. И. Трон, методист
А. А. Худавердијева, Нәсими ра
јонундакы 128 нөмрәли көрпәләр
еви-ушағ бағчасынын мүдири
Ә. Әскәрзаде, методист Е. Һүсеј
ли, Кировобад шәһәриндәки 2
нөмрәли көрпәләр еви-ушағ бағча
сынын мүдири Х. Мәммәдова, тәр
бијәчи Т. Сүсс, Сумгајыт шәһәрин
дакы 24 нөмрәли көрпәләр еви-ушағ
бағчасынын мүдири З. Мәммәдли,

методист Ф. Н. Шамахранова, Сте
панакерт шәһәриндәки 4 нөмрәли
көрпәләр еви-ушағ бағчасынын мү
дири Е. Габриелјан, методис Н. Са
акова, Варташен рајонундакы 1 нөм
рәли көрпәләр еви-ушағ бағчасынын
мүдири З. Бабајева, тәрбијәчи М.
Ејјубова вә башгаларынын иши тәг
дирәләјигдир.

Зәрдаб рајонундакы шәһәр,
«Коммунист» вә М. Горки адына
колхозларын көрпәләр еви-ушағ
бағчаларынын ушағларда тәбиәтә
вә онун көзәллијинә ашыладығы
естетик зөвг даһа чох тәгдирәлә
јигдир. Белә ки, тәрбијәчиләрдән
Јетәр Чәбрајылова, Пәри Салаһо
ва, Солмаз Мәммәдова вә башга
лары ушағлары тез-тез јакшылыг
дакы памбыг саһәсинә кәзинтијә
апарыр вә онларла садә шәкилдә
памбығын әһәмијјәти, рајонун иг
тисадијјатында онун ролу барадә
сөһбәтләр едирләр.

Мә'лум олдуғу кими тәбиәт,
онун көзәлликләри һәр аддымда
ушағларда естетик зөвг јарадыр.
Бунунла алағәдар оларағ Зәрдаб
рајонундакы М. Горки адына кол
хозун көрпәләр еви-ушағ бағчасы
нын иши фәрәһләндиричидир. Сон
вахтлар һәмин бағчанын тәрбијә
чиси С. Мәммәдова ушағлары бир
нечә дәфә Күр чајы саһилинә, Кү
рүн саһилиндәки мешәјә, јакшылыг
дакы колхоз бағына кәзинтијә апар
мыш вә бағчаја гајытдыгдан сонра
тәбиәтин көзәлликләриндән алдыг
лары зөвг барадә онларла мүсаһибә
тәшкил етмишдир.

М. Горки јакшы демнишдир ки,
бу күнүн естетикасы сабаһын эти
касыдыр. Тәрбијәчиләримиз ушаг
лара естетик тәрбијәни ашылајар
кән, шүбһәсиз ки, тәрбијә ишинә
бу бахымдан јанашмалыдырлар.

Бөјүмәкдә олан нәслин тәрбијәси кешијиндә

Азәрбајчан ССР Маариф Назир
лигиниң ијул ајында кеширилмиш
методијасы Бақыдакы «Гәрәифил»
көрпәләр еви-ушағ бағчасынын тә
дирәләјиг тәрбијәнин тәшкили саһәсиндә

иш тәврүбәсини мүзакирә етмиш вә
бәјәлмишдир. Коллекија бу тәрбијә
мүәссисәсиниң бир груп ишчисини
«Ғабагчыл маариф халими» дөш
ипшаны, Азәрбајчан ССР Маариф

Назирлигинин və МАМЕИИНИ Республика Комитəсинин фəхри фəрманы илə тəлтиф етмəји гəрарə алмышдыр. Коллективə «Гəрəнфил» кəрпəлəр еви-ушаг бағчасынын иш тəрүбəсини јајмағ, онун фəалијјəт даирəсини кеңишлəндирмəк үчүн дə мұвафиг гəрар гəбул етмишдир.

Азəрбајжан ССР Маариф Назирлигинин «Гəрəнфил» кəрпəлəр еви-ушаг бағчасы 1968-чи илдə јарəдылмышдыр. Бағчанын 180 ушағы əһатə едən 8 групу вардыр. Бунлардан икиси кəрпə јаш групу, алтысы исə балача группур. Бүтүн груп-

дилиндə апарылыр. Һəмин тəрбиə мұəссисəси ихтисаслы кадрлар тəмин едилмишдир. 10 нəфəр педагожи ишчидən 6 нəфəри али, гəлєлєрє исə орта ихтисас тəһсиль маликдир. Оиларын ишкүзар фəалијјəтинин нəтичəсидир ки, бағчада тəлим-тəрбијə ишлєри кўп тəлєблєри сəвијјəсиндєдир. Тəрбиєчилєрин əксəријјəти мəшғалєлє тəлимни техника васитələр (епидиаскоп, кинопроектор, диктəтив, магнитофон, телевизор, радио-гəбулєдичи вə вєллєрдєн) устєдлє истифадə едир.

Гызлар тикмə ишинə бəјүк марағ кəстєриллєр.

лар зəрури азадєнлығ, тəдрис материалы, əјани вəсант, дидактик материал, тəлимни техника васитələри вə ојунчағларла тəмин олунмушдыр. Бағчада ушағларын нєр-тəрəфли икишєфє, онларын мək-тəб тəлиминə һазырланмасы саһəсиндə хєјли иш кєрүлмүшдыр. Белə ки, бағчада ушағларын физики, əғли, əхлағи, əмək вə естетик тəрбијəсинин мұвəфғəијјəтлə һəјатə кечирилмəsi үчүн зəрури шəраит јарəдылмышдыр.

Республиканын рəјон мəkтəб-гəдєр ушағ мұəссисələринə јахындан методик кəмək кəстəрмək, онлардан тəлим-тəрбијə ишлєрини даһа да тəкмиллэшдирмək мəғсəдлə «Гəрəнфил» кəрпəлəр еви-ушаг бағчасында иш сырф Азəрбајжан

«Гəрəнфил»дə тəлим-тəрбијə иш-нин кєјфијјəтини кўпүн тəлєблєри сəвијјəсиндə гурмағ мəғсəдлə ушаг бағчасында тəрбијə программанын бүтүн бөлмələрини əһатə етмək зəнкийи нєдағожи кабинет тəһсиль едилмишдир. Һəмин кабинетдə ушағларын јашларына мұвафиг иш тəлими, ачығ мəшғалələрини ичмаллєш-төвсijлєр вə с. сахланыр. Маариф Назирлији мəkтəбгəдєр ушағ мұəссисələри идарəсинин вə республика мəkтəбгəдєр методкабинетини мұвафиг тəдбирлєри мəһз бурада ичирилир.

Бағчада ушағларын нитг иш-лєри вə əтраф мұһитлə таныш-тєрбијə проблемни педагожи коллектив

төт мәркәзиндәдир. Бу сәһәдә сәмәрәли тәшкилинин нәтичәләри кн, ушаглар нитгин грамматик чәһәтдән дүзкүнлүҗүнү, фикрин фәзалилиҗини, ардычыллыгыны, сәләтилиҗини, мүстәгил сурәтдә сәләли ше'р, нағыл, һекајә, тапма- сәјләмәји, сөзләрдән чүмләләр,

һазырда исә һәмия иш давам етдирилмәкдәдир.

Бағчада ушагларын физики вә амак тәрбијәси үзрә көрүлән ишләр дә гәнаәтләндиричидир. Онуң кениш, јашыллашдырылмыш, лазымч физики аваданлыгга тәһиз едил- миш һәјәтјаны сәһәси вардыр. Бура-

Әмәк кичик јашлылары да марағландырыр.

кичик һекајәләр дүзәтмәји, јери кичикчә аталар сөзү вә мәсәлә- ләри истифадә етмәји бачарырлар. Мәтәбә һазырлыг групунун тәрби- јәси К. Бабајеванын иши хусуси- яда диггәтә лагидир. О, мунтәзәм етдә В. И. Ленин адына музее, М. Киров адына Дағусту парка, Б. Бакы Комиссары мемориалына, М. Мәтәт евинә, Гыз галасына, Да- густунары сәһилә, Совет Иттифагы бәһраманы М. Нүсәјизадәнин аби- дасына, халг шаири С. Вурғун- ев музеејинә, шаир М. Мүшфи- нин абидәсинә вә шәһәрини дикәр мәһәмли јерләринә ушагларын сурәтјәсини тәшкил едир.

Бағчада 1973-чү илдән башлаја- ра бөјүк вә һазырлыг груп ушаг- ларынын мүстәгил фәалијјәти үзрә хусуси јер верилмиш, һәмийн шәһәрн әкс етдиран материаллар ССРИ Педагожи Елмләр Академи- јәси тәрәфиндән бәјәнәлимишдир,

да баскетбол, волејбол, теннис ојун- лары үчүн сәһә ајрылмыш, әсас һәрәкәтләрини тә'лими вә әјләнчәли идман ојунлары үчүн аваданлыг әл- дә едлмишдир.

Јај мөвсүмүндә ушагларын бүтүн фәалијјәти һәјәтјаны сәһәдә кечи- рилир; кичик јаш группларындан башлајараг онларын гәмәтнини дүз- күн инкишафына чидди фикир ве- рилир. Физики тәрбијә сәһәсиндә тәһрүбә мүбадиләси мәгсәдлә груп- лар арасында ачыг мәшғәләләр апа- рылыр вә идман бајрамлары кечи- рилир.

Бағчада ушагларын естетик тәр- бијәси мәсәләсинә дә хусуси фикир верилир, мусиги рәһбәри С. Рзаје- ва бүтүн имканлардан кениш исти- фадә едәрәк, ушагларә ССРИ халг- ларынын маһны вә рәгсләрини өј- рәдир.

Бағчада чанлы тәбиәт кушәси вардыр. Бурада мүшаһидәләр апа-

рылып, һејванлара гуллуғ етмәк үз-рә иш тәшкил олуңур. Бүтүн бу-лар ејин заманда ушағларын һума-низм руһунда тәрбијәсинә өз мүсбәт тәсирини кәстәрир.

Коллективни үзвләри арасында достлуғ, гаршылығлы сәминијәт ишин мүвәффеғијјәтлә јеринә јетирилмәсинә көмәк едир. Тәрбијәчи-ләрлә ајда бир дәфә педагожи мү-шавирә кечирилир. Бу мүшавирә-ләрдә тәлим-тәрбијә мәсәләләри музакира етилир. Сон вахтлар бу-рада «Мәктәбәгәдәр јашлы ушағ-

сурәтдә иш апарылып. Бурада ва-лидејнләр комитәси вә кушәси јар-дылмышдыр. Валидејнләр үчүн пе-дагожи, методик вә тибби мәвзулар-да мәрузәләр охунур. Такчә сон ајда валидејнләрә «Мәктәбәгәдәр јашлы ушағларын һәртәрәfli тәрбијәсиндә валидејиләрин ролю» «Ушағ бағчасында вә аиләдә» «режими» вә с. мәвзуларда мүшавирәләр охунмуш, сәһбатлар апарыл-мышдыр.

Бағча 240 нөмрәли мәктәблә сәм-әләгә сахлајыр. Мәктәбин ибтә-

Ким билмир ки, бәдән тәрбијәси вә идман көзәллик вә сағламлығын раһнаһи.

ларда әхлағи вәрдишләрини ашылан-масы үсуллары», «Мәктәбәгәдәр јашлы ушағларда рабитәли нитгин инкишафы» вә с. мәвзуларда мәрузәләр динләнилмишдир. Бундан башға, тәчрүбә мүбадиләси бағчада ачығ мәшғәләләрини тәшкил иш мүһүм јер тутур. Бағчада тәрбијәчи-ләрин јахшы иш тәчрүбәси өјрә-тилир вә үмумиләшдирилир.

Бағчада В. И. Ленин адына АПН-нин вә мәктәбәгәдәр педагожи мек-тәбин тәләбәләри педагожи тәчрүбә кечирирләр. Н. Нәриманов адына Дәвләт Тибб Институтунун тәләбә-ләри дә кикијенә вә санитария үзрә тәчрүбәни бурада апарырлар. Бү-түн булар тәрбијәчиләрини ишә мәс'улијјәтини гат-гат артырыр.

Бағчада валидејиләрлә мүнтәзәм

синиф мүәллимләри тез-тез бағча-нын гонағы олурлар. Оңлар ким-бә һазырлығ группарынын мәс-ләләриндә иштирак едир, мүәјјиз вә ләһәтләр верирләр. Белә сых ала-нин нәтичәсиндир ки, бағчансыз јетирмәләри һәмни мәктәбдә әләмәт-ләрлә охујурлар.

Бағчада ушағларын јәмәји јатан тәшкил олуңур. Оңлар үчүн му-лиф чешәдди әрзағлардан хөрәк та-зырланыр. Бир гәјдә оларағ сәһаб-ләр ушағларә исти хөрәк верил-ди.

Бөјүмәкдә олан нәслин кәми-нист тәрбијәси кешијиндә дурад, о-лары мүвәффеғијјәтлә Мәктәбә ба-зырлајан «Гәрәңфил» көргәләр сәм-ушағ бағчасынын коллективни ро-һа јени-јени наилијјәтләр әрзула-рыр.

АҢЫ БАЛАСЫ

(Ушаг багчаларында кукла театры үчүн)

(Сөһиэчик)

Иштирак едирләр:

Боз аҗы
Тапдыг (Боз аҗынын мешәдән тапдыгы
аҗы баласы).
Гарга
Җаңагулаг
Пәләш (Гулаглары кәсик ит).

Биринчи шәһил

Менә. Саг төрәфдә Боз аҗынын мага-
на. Тапдыг тахтада җатмышдыр. Боз
аҗыны ириб, Тапдыгын җатдыгы тах-
тада җатлашыр).

Боз аҗы

Тапдыг бала, Тапдыг бала!
Дур, достлардан галма дала!
Без гәшәңкдир бир бах мешә,
Җаңыбдыр күл-бәновшә,
Достларын көзләйәр сәни,
Бала, ничитмә сән нанәни.

(Тапдыг донгулдана-донгулдана
чөриләр)

Тапдыг бала, дур аҗага,
Менәкә кет оҗнамага!
Тапдыг чөриләр гә хорундаҗыр. Боз
аҗы радиону ачыр. Тапдыг оҗаным
тапдыр дә идман едә-едә охуҗыр)

Тапдыг

Мен севирам
дурмагы,
Достларымла
армагы,
Дурумәҗи,
Мен җатмагы,
Бер-ини!
Бер-ини!
Достлар, кәлиң
Сәг дә бизә,
Көрдим мән
Идман сизә,
Ушаг кәлиң
Мәһимә,
Бер-ини!
Бер-ини!
Идман едәң
Дур сәһәр биз,
Мәһкәмләйсин
Мәһимиз,
Талларымыз,
Мәһимиз,
Бер-ини!
Бер-ини!

(Әл чалыр)

Боз аҗы

Гүвәтлисән, чох гәчагсан,
Сән пәһләван олачагсан!
Тапдыг
Мәһи баша сал, аҗ нәнә,
Ким ад гоҗуб «Тапдыг» мәнә?!

Боз аҗы

Бир күп нечирдам мешәдән,
Дөрирдим төр бәновшәдән,
Бир коллугда нөрдүм сәни,
Сән чанавар билдин мәнн.
Җахылашдым чәлд кола мән.
Тутдум сәһин әлләриндән,
Севиндим, кәтирдим евә,
Сән дә олдуң мәнә нәвә!
(Күлүшүрләр)

Тапдыг

Бәлкә, өлүб атам-аям,
Аңчаг буна инанмырам!

Боз аҗы

(Башыны сыгаллаҗарәг)
Бир аз сәбр ет, бала, Тапдыг,
Бәлкә биз оңлары тапдыг!
Әлбәтте, нар атаң-анан,
Сәһин дәр дәрдинә җанан.
Бу күп ад күнүндүр сәһин,
Бу күп шад күнүндүр сәһин,
(Мусиги сөсләһиң, охуҗыр)
Гәшәңкдир бизим мешә,
Белә олсун һәмимә,
Көдим дәрим бәновшә,
Сүфрәһиз әлвәһ олсун!
(Рәгс едир)
Сәһиһсинләр нәләһләр,
Хәтрини истәһләр,
Бу сүфрәһи көрәһләр,
Бахараг һәҗран олсун!

(Рәгс етдикдән соңра)

Мән кедирәм, аҗыг ол,
Көз-гулаг ол, садыг ол,
Һәҗәти сүпүр гуртар,
Ландан кәһәр гонаглар,
Бирдән чашыб галарсан,
Утанар, пәрт оларсан!

(Боз аҗы сәбәти нә күпәни көтүрүб чыхыр. Тапдыг сүпүркәни көтүрүб һәҗәти сүпүркәҗә башлаҗыр. Бир гәдәрдән сонра јорулүб көтүјүн үстүндә отурур).

Тапдыг

Аһ, јаманча јорулмушам,
Јаман да тәһбәл олмушам.
(Бир Гарга ганадларыны
ачараг Тапдыгын јанына кәлир)

Гарга

Гарр! Гарр!
Тапдыг... нә вар, нә олүбдүр.
Көзләрини шишиб, долүбдүр?
Агламысан, сәи дејәсен,
Ахы, нәҗә күлмәјәсен?
Бу күн сәини ад күнүндүр.
Бајрамындыр, шад күнүндүр!
Чохлу гонаг кәләчәкдир,
Сәини тәбрик едәчәкдир.

Тапдыг

Һеч белә дә бајрам олар.
Һаны нәһәм, һаны достлар?

Гарга

Сәиә верим тәзә хәбәр,
Достларын бу саат кәләр.

Тапдыг

Һарда көрдүн онлары сәи,
Ја бириндән ешитмисән?

Гарга

Дәрәдә көрдүн онлары,
Чох гызгынды ојулары,
Рәнкли, ири тошылары вар,
Бир-биринә тон курурлар.
Кедәк тез мәнәҗә, Тапдыг
Бәлкә биз онлары тапдыг,
Сәи ләһғасан, бундан әл чәк,
Довға олмајасан кәрәк!

Тапдыг

(Севинчәк)

Афәринләр, Гарга сәиә
Әсил комәк олдун мәнә!
(Боз аҗы бир әлиндә дәстә күл, сәбәт,
о бири әлиндә күпә һәҗәчанлы һалда кә-
лир. Шејләри столун үстүнә гојур. Тап-
дыгы ахтарыр вә пәрт олур. Сүфрәни
салыр, доңгулдәна-доңгулдәна ахтарыр
вә пәрт олур. Сүфрәни салыр, доңгулда-
на-доңгулдәна ону бәзәјир).

Боз аҗы

Јохдур Тапдыгдан бир хәбәр.
Вај, Башына бир иш кәләр!
Кәлиб мәни тапса ана,
Мән нә чаваб веррәм она!
(Һәҗәчанлы һалда чомагыны көтүрүб
магарадан чыхыр.)

Пәрдә

Икничи шәкил

(Мешәдир. Гарга илә Тапдыг кәлир-
ләр. Тапдыг ахсајыр)

Гарга

Тез-тез нәл, ај Тапдыг бала,
Гочаглар галмазлар дала!

Тапдыг

Јорулмушам, достум, јаман,
Тәләсмә, кәл, бир аз дајан.
Вурда бир гәдәр динчәләк
Сонра исе дуруб кедәк.

Гарга

(«Гарр! Гарр!» едир)
Сәи јорулмусан көрүрәм
Сәи отурмусан, көрүрәм.
(Гарга да отурур)

Тапдыг

(Сәбәтдәкиләри чыхарыр)
Мән ачмышам, бир аз јејәм,
Һәм дә бир аз фикирләшәм.
(Јејирләр. Бир гәдәрдән сонра мән
дән һејван сәсләри ешидиләр: Пәлән-пә-
рүр. Аҗы баласы доңгулдәна, һа-
лағ нәгмә охујур. Тапдыг чәлд сүфрә-
ныҗышыдырыб сәбәтә гојур.)

Гарга

Ганадларыны ачараг кедир
вә бир аздан гајыдыр)
Кәлирләр, тез ол кизләнәк,
Һарышыдырам сәини кәрәк
Достларылла нечә олса,
Күндүз олса, кечә олса!
(Һәрәси бир колун ичине кырып кә-
ләнир). Бир гәдәрдән сонра һа-
лағ баласы, Пәлән кәлирләр. Сәи
әлләриндә чичәк вә бағлама вардыр)

Пәләш

Һам, һам! Һам! Һам!
Мән бу ишә, достлар, матәм!
Ахы, нә үчүн кедәк биз,
Тапдыгы тәбрик едәк биз?!

Аҗы баласы

Достлугун гәдрини билмәз,
Бизи көрәр, үзү күлмәз.

Һачагулаг

Өзүнү чох тәрифләјир,
Һәм дә «Мәнәм! Мәнәм!» — дәр.

Пәләш

Еһ, белә јолдашылыг олмаз,
Бу Тапдыга һеч јаранмаз!

Аҗы баласы

Билир буну бүтүн достлар,
Олу чохлу кунаны вар!

Гарга

Кет, онлардан үз иста сәи,
Ешидирсән, ешидирсән!

Тапдыг

(Аглајыр)
(Һамы сәи иләјир вә сәс кәлир
фә бахыр).

Тапдыг

(Башыны колдан галдырыр)
Мәнәм, мәнәм, азиз достлар!
Јолдашылыгда кунаным вар.

Һамы

Тапдыг?!
(Она јахынлашырлар)

Тапдыг

Эиндин мөним сөзүмү.
Эрифлөмөрөм сөзүмү.
Сөзөрөм жолдошлыгы мөн,
Сөзөрөм гардашлыгы мөн!

Пөлөш

Сиз сени багышпадырыг,
Сиз сени алгышпадырыг.
(Намы эл чалыр)

Начагулаг

Сиз бизимле шөплик едөк.
Бурдан бирбан сизе кедөк?
Сиз нече һәдйәһәмиз вар,
Һәтирибдир сәһә достлар!

Гарга

Бөрүн нә сөйләйир Гарга:
Бирәм белә бир достлуға!
(Намы севинир, эл чалыр)

Пөлөш

Әүсиги чалыныр, охујур)
Она. Тапдыг. ојна!

Начагулаг

Нәһән гурбан бојуна.

Ајы баласы

Достлар жыгышыб кәлсин.

Гарга

Аз күнүнә, тојуна!

Намы

Она. Тапдыг. ојна!

Она. Тапдыг. ојна!

Намы рәһс едир. Мешәдән Боз ајы
сәһс ешидилыр).

Боз ајы

Тапдыг! Ај Тапдыг!

Намы

(Төөччүблә)
Бу сәһс һәдир?

Боз ајы

Тапдыг! Ај Тапдыг!

Тапдыг

Достлар! Мөним нәһәмдир.

Намы

Нәһән?!

Тапдыг

(Бир көтүјүн үстүнә чыхараг)

Бурадајам, бура бах.

Гој ону гаршылајаг.

(Онлар кетмәк истәркән Боз ајы кө-
лир).

Тапдыг

Чан нәһәм!

Боз ајы

Әһиз нәһәм!

(Гучаглашырлар)

Нә үчүн инчидирсән мөни.

Јорулдум кәһмәкдән сәһи.

Иһазәһсиз еһдән чыхмаг.

Нәһән инчитмәк, јормаг.

Олмаз, сәһә гурбан олум.

Ај мән сәһә һејран олум!

Нә јесәһиз сүфрәмдә вар.

Сизин үчүн ај балалар!

Һәр шеј һазырланыб биздә

Шөплик едәк еһмиһадә.

(Намы рәһс едә-едә кедир)

Пәрдә

«Тә'лим-тәрбијә просесинин әһсас формасы олан дәрһсин тәкмилләһшидрилмәһсин тә'лим илә тәрбијәһсин үзһи вәһдәти принципинин ардычыл һәјата кечирилмәһсинин нәһәрдә тутур. Һәр бир дәрһс, һәр бир сәһнифдәһхарич мәһшғәлә шакирдләрдә марксизм-ленинизм дүнјакөрүшү формалашдырмалы, онлар-
ры еһмләрин әһсасларына даир мөһкәм биликләрлә сәһләһлан-
дырмалыдыр».

«Мәктәбәгәдәр тәрбијә мүүһсәһсәләри халг маарифи иһиндә мүнһүм рөл ојнајырлар. Инди орада ушагларын хејли һиссәһи мәктәбә һазырлашдырылыр. Мәктәбәгәдәр тәрбијә мүүһсәһсәләринә гајгыны күчләндирмәк, ушаг бағчаларыһнын вә мәктәбләрин иһиндә әләгәһни вә варислији һәр вәһситә илә кенишләндирмәк лаһзымдыр».

«Кәһч мүүәллимләрин һазырланмасына хусуси диггәт вә гајгы көһтәрилмәһлидир. Педагожи коллективләр кәһч мүүәллимләрин мәктәбләримизин топладығы мисилсиз тәһчрүбә илә сәһләһландырмаг үчүн әләәриндән кәләһни әһсир-кәһмәһмәһлидирләр. Мүүәллимләрин ихтисасыһнын артырылмасы-һнын вә мүүһстәһгил тәһһсилинин бүтүн формаларыһнын даһа да тәкмилләһшидрмәк, онларын әмәјинин, иһтирахәт вә мәһишә-тинин тәһһкилинин јахшылашдырмаг лаһзымдыр».

(Мүүәллимләрин Үмүһмиттифаг гурултајыһнын мүүәллимләрә, халг маарифи иһичиләринә вә иһтиһмаијјәтә мүүраһчиәтһни-дән).

ЖАРАДЫЧЫЛЫГЛА ИШЛЭЖЭНДЭ

И. САЛМАНОВ

Кировабад зона МТИ-нин ибтидаи таҳсил кабинетинини мудир

Онун алы һәләлик педагожи мәтбуат үзү көрмәйиб, һајат юсу
енишли, нә дө јохушлудур. Гасым Исмајылов рајонунун һачы
ли кәндиндә доғулуб, һәмни кәнддә дө орта мәктәби битириб. Ик
истеһсалатда ишләдикән сонра али мәктәба дахил олуб, 1969-чу
Һ. Зәрдаби адына КДПИ-нин йбтидан тәһсил педагожикасы
дикасы факултәсини битириб. Сәккиз илдир ки, Кировабадда
немрәли орта мәктәбдә синиф мұаллими ишләјер. Сәккиз ил мұаллим
үчүн бөјүк педагожи фәалијјет сәјылә билмәз. Лакин мүвәффеҗ
гажанмаг үчүн отуз ил, јахуд гырх ил дејил, едә үч ил дә кифајет
десәк, сәһв етмәрик.

Ону бу гыс эмэк јолунда, неча-неча муаллим усталарыныч
меликлери, та'лимде муваффагыйат газанмасынын себептери
кизли оларга галыр. Раја Гулијева һатгында јазмагы әввалчолар
шыма мөгсәд гојмамышдым. 25 нөмрәли мәктәбдә дәрс динләгән
Р. Гулијеванын синфиндән разылыг һисси илә чыхдырмызы
мәктәб директору З. Һасанов јолдаш Р. Гулијева барәсиндә хош
сөйләди:

— Rəjə müəllim elə ilk gündən məktəb və şakirdlərlə kollektivləşib, bəyuk hürmət gazanmışdır. Məktəbdə ibtidai siniflər üzrə metodbirlişmənin sədridir. Əz üzərində sə'jələ çalır. Sənətimanijətçidir. Jərədychi fəzaliijət köstərir. Məktəbdə ibtidai siniflər üzrə kabinetin jərədyliməsi onun ađy ilə bərlidir. Jərədləri həmişə əjani gürur. Tə'limin texniki vəsətələrindən istifadə edir. Onun işküzərliyi və çiddi sə'ji nəticəsində rəjəziijət Azərbaycan dili fənləri üzrə düzüm tablosu, dəjışən çərəjənlər və ləjən Pifağor çədvəli, dəjilişin ilə jəzylışy ərəsində fəzəli səzlərə dair çədvəllər, eləcə də jüzərlə dikər əjani vəsənt jərədləşmişdir. R. Gulijeva dərəcə prosesinde şakirdlərin fəzəlişy rylməsi üçün xüsusi nüməjışetdiricini dəftər düzəltmişdir. Məllim həmin dəftərdən ev təllışyryğının, jəzy işlərinin nəticələrini jəhləmədə, həm də rəjəziijətdən şifahi hesablamalarda istifadə edə bilər.

Р.Гулијева МТИ-нин кечирдији курс ва семинар мәшғələләр марағлы, елми мәрузələләр чыхыш едир. Институтун штатда методистдир. Кабинетимиздә онун габагчыл тәчрүбәсини әкс етдирген стенд дүзәлдилмиш, онун дүзәлтидији әјани вәсантләрин сәркисә кил олунмушдур. Тәкчә Кировабад шәһәриндән дејил, рајонларда курс ва семинара дә'вәт олунан муәллимләр онун иш тәчрүбәсини рәширләр.

Онун III сифидә «Ү. Һачыбајов» мөвзусунда ана дили дәрсиндә етирак етдик. Кириш мұсаһибәсиндә мұәллим ичәсәнәт хадимләри һаггында шакирдләрини әвәлләр әлдә етдикләрини онларын һафизә-чәйләндирди. Сонра о, јазы тахтасы үзәринә чәкилмиш пәрдәни ашты. Јазы тахтасында Ү. Һачыбајовун ири фотошәкли асылмыш, оны јаратдығы ири һәчмли мусиги әсәрләринини аялары гејд едилмиш. Мұәллим епидиаскопун көмәји илә Ү. Һачыбајовун әсәрләриндән сәһифизодлары экрана бурахды. Бундан сонра магнитофонда бәстәкар һаггында ајры-ајры көркәмли ичәсәнәт хадимләринини үрәк сөзләри, е'чәзкар «Королу» операсынын үн-сәси магнитофонла сәсләндирилди, рәссамлар тәрәфиндән бәстәкар әсәрләринә чәкилмиш илүстрасиялар епидиаскопун көмәји илә астырилди.

Јени дәрсә һазырлыг мәрһаләсиндән сонра шакирдләрдән бири сәһифәдәки «Ү. Һачыбајов» мәтинини охуду. Шакирдләрин мә'луматы-на кәһиләндирмәк мәғсәдилә мұәллим бәстәкар һаггында данышмага ашты. Шакирдлар бөјүк марагла мұәллимә гулаг асдылар. Мәт-нин шакирдлар тәрәфиндән нечә мәһимсәдилдијини өјрәтмәк мәғсәди-на Раја мұәллим мұсаһибә апарды.

Мұәллим кичик јашлы мәктәблиләрин идеја-сијаси тәрбијәсинә аштырды фикир верир. О, бу истигамәтдә апарылан ишләр үчүн һәр рүб-рәкәтирләмәк мөвзуларыны диггәтлә планлашдыр:

I рүб. Пионер бизә нүмунәдир. Коммунистләрдән нүмунә көтү-рәк. Дунјаја сүдһ лазимдыр. Октјабр бајрамы азадлыг бајрамыдыр. В. И. Ленин пролетариатын даһи рәһбәридир.

II рүб. 7 Октјабр ССРИ Конституцијасы күнүдүр. Совет Ордусу күнүдүр. Орденләр кимләрә верилир? Охумаг инсана нә верир? Мәктәб илә јени һәлијјәмиз. Ата вә аяларымыз нечә ишләјирләр?

III рүб. Фајдалы иш көрмәк вәчибдир. Коммунизм гуручулары нечә ишләјирләр? Вәтәнин сәдиғ кешикчиләри. Вәтәнимиздә һамы етәрәк һүтуғлудур. Бүтүн сәнәтләр шәрәфлидир. Республикамыз Халықлар Араштырмалықда.

IV рүб. В. И. Ленинни арзулары чичәк ачыр. Достлуг һәр шејдән қуатлидир. Ким чох охујурса, о, дә чох билир. Билик ән күчлү си-нагдыр. БАМ-ы кимләр тикир? Партијаның XXV гурултајы вә дәрмәз республикамыз.

Бәли, Раја мұәллим педагожи әләмдә һалә чәвандыр. Гәлби ишлә-мәк јаратмағ һәвәси илә дөјүнүр. Әмүр јолдашы һәрлән зарафәтјана аштырды:

— Мәктәб, сәнин биринчи сәиндир.

О, нәсә белә чәваб верир:

— Әлбатта, ендә үч өвладым вар, мәктәбдә 39 өвладым.

Раја мұәллимни мұәффеғијјәтләрини өз шакирдләринә белә дә-дәкәк вә сонсуз мәһәббәти илә изаһ етмәк олар.

Алты яшлы азербайжанлылардан комплектләшдирилмиш һазырлыг синифләри үчүн рәсм, һапма, аппликасија үз програм материалларынын планлашдырылмасы

I рүб — 27 саат

1. И. Левитанын «Гызыл һаһыз» әсәринә һаһмаг вә рәнкли һарандашларла «Һаһыз һарһаглары» мөвзусунда һатурадан рәсмәтмә.
2. «Тәрәвәз» мөвзусунда һапма.
3. Үстүндә «Һаһыз һарһаглары олан будаг» мөвзусунда аппликасија.
4. М. Таһыһевин «Мөһваләр» һатурмортуна һаһмаг.
5. Рәнкли һарандашларла «Һаһызда ағачлар» мөвзусунда рәсмәтмә.
6. «Мөһваләр» мөвзусунда һатурадан һапма.
7. С. Бәһлуладдинин «Наһчыванда һаһыз» әсәринә һаһмаг. Анварел боја илә «Мөһсул һағымы» мөвзусунда рәсмәтмә.
8. «Көһм» мөвзусунда аппликасија.
9. «Куклалары һонаг едилмәси» мөвзусунда һапма.
10. Васһетсовун «Алһонушка» вә «Чар оғлу Иван боз һанаварын үстүндә» әсәринә һаһмаг вә рәнкли һарандашларла «Мөһним севдиһим һағыл» мөвзусунда рәсмәтмә.
11. «Һаб-һаһаг» мөвзусунда һапма.
12. «Өз финһаныны бәзә» мөвзусунда аппликасија.
13. Халһ оһунһаглары илә һанышылыг. Милли халһ оһунһагларындан һумуналәрин боја илә рәсм едилмәси.
14. «Мөһним севимли оһунһагларым» мөвзусунда һапма.
15. Ев моделһинин аппликасија һолу илә һазырланмасы.
16. С. Марһакын «Ил боју» китабына һәкилһини иллүстрасијаһа тамаша етмәк.
17. «Баһрам һәһликли күчә» мөвзусунда рәсмәтмә.
18. «Баһраглы оғлан» мөвзусунда һапма.
19. «Баһрам баһрагчылары» мөвзусунда аппликасија иһи.
20. «Салһут» мөвзусунда һәһилләрә һаһмаг вә һөһмин мөвзуда бојаһарла рәсмәтмә.
21. «Һаһызда мөһнә» (баг, парк) мөвзусунда рәсмәтмә.

22. «Һәрби һарад» мөвзусунда һаһма.
23. «Һәрби һанышылары» мөвзусунда аппликасија.
24. Милли һаһышылы еһһәләрә тамаша етмәк; һаһыш һумуналәринин һанышыһын рәсм едилмәси.
25. «Үч аһы» һағылы үзрә һаһма.
26. «Кукла һаһағы вә һаһышыларла бәзә» мөвзусунда аппликасија.
27. Көрүлмүш иһиләрин һазырланмасы.

II рүб — 21 саат

1. А. Пластовун «Биринчи һар» әсәринә тамаша етмәк вә рәнкли боја һөһмин мөвзуда рәсмәтмә.
2. Һапма һолу илә һуш һазырланмасы.
3. «Һушлар һарын үзәриндә» мөвзусунда аппликасија.
4. Васһетсовун «Үч аһы» һаһмаг һәһилһини иллүстрасијаһа һаһма етмәк вә һөһмин мөвзуда рәнкли боја илә рәсмәтмә.
5. «Чәһ сөрвиһи» мөвзусунда һаһма.
6. Аппликасија һолу илә китаһа һаһмаг һазырлаһаг.
7. Милли халһчаларын һаһышыһа тамаша етмәк. Азербайһан халһчалары һаһышыһа һөһмин мөвзуда рәнкли боја илә һаһыш һәһмәк.
8. «Ат-от» мөвзусунда һаһма.
9. «Шөһ һар адам» мөвзусунда аппликасија.
10. К. Јусун «Рус һышы» һаһмаг тамаша етмәк. «Мөһһәдә һолһа бәзә» мөвзусунда рәсмәтмә.
11. «Довһанлар һолдә» мөвзусунда коллектив һапма.
12. «Рәһһарәһк һолһа оһунһаглары» мөвзусунда аппликасија.
13. Јени ил төбриһнамаләринә тамаша вә «Һолһа шәһлиһинә» мөвзусунда рәсмәтмә.
14. «Һар һыш» мөвзусунда һаһма.
15. «Һолһа оһунһаглары» мөвзусунда аппликасија.
16. Јени ил костјумларына тамаша етмәк. «Јени ил һолһасы» мөвзусунда рәсмәтмә.

17. «Шәһәр петрушка» мөвзусунда аппликасија.
18. Кичик формалы һекајәләре чәшмәш иллүстрасијалара тамаша етмәк.
19. «Ушаглар мәзинтидә» мөвзусунда аппликасија.
20. «Кукла евчији үчүн халча» мөвзусунда аппликасија.
21. «Јени ил шәһији» мөвзусунда аппликасија.

III рүб—29 саат

1. «Бәһиш һејванлар вә гушлар» мөвзусунда иллүстрасијалара тамаша етмәк вә «Зоопаркда» мөвзусунда рәсм етмәк.
2. «Чыртдан» нағылы үзрә јапма.
3. Нағылларда тәсвир олунап өз мөвзусунда аппликасија.
4. Т. Саһабовун «А.данын портрети» нағылына тамаша етмәк.
5. Рәңкли карандашларла «Отаг бит» мөвзусунда натурадан рәсм етмәк.
6. «Маша вә ајы» нағылы үзрә јапма.
7. «Гушлар гуш дәнлијиндә» мөвзусунда аппликасија (коллектив).
8. Идман мөвзусунда иллүстрасија вә рәңкли фотошәкилләрә тамаша етмәк.
9. «Гыш идманы» мөвзусунда рәсм етмәк.
10. «Гыш әјләнчәләри» мөвзусунда рәсм етмәк.
11. «Гыш» мөвзусунда аппликасија.
12. А. Гајдарын «Малчишка» Кибала нағылына чәкилмиш иллүстрасија вә танышлыг вә рәңкли боја илә мөвзусунда рәсм етмәк.
13. «Сөрһәдчи итлә» мөвзусунда рәсм етмәк.
14. «Совет Ордусу» (бизим ордumuz) мөвзусунда аппликасија.
15. Рәңкли фонда декоратив парчала тамаша етмәк. Рәңкли карандашларла «Кәрәмит ваз» мөвзусунда натурадан рәсм етмәк.
16. «Меним ојунчагларым» мөвзусунда натурадан јапма.
17. «Рәңкли шүшәләр» мөвзусунда аппликасија.
18. Бајрам октрыткаларына (8 сәһифә) тамаша етмәк. «Адам үчүн дом» мөвзусунда декоратив рәсм етмәк.
19. «Күлләр үчүн ваз» мөвзусунда рәсм етмәк.
20. «Бајрам октрыткасы» мөвзусунда аппликасија.
21. И. Левитанын «Март» әсәрини репродуксијасына тамаша етмәк вә рәңкли карандашларла «Говәг будагы» мөвзусунда натурадан рәсм етмәк.
22. «Гушчулуг фермасы» мөвзусунда аппликасија (коллектив иш).
23. «Гызыл дарагы хоруз» мөвзусунда аппликасија.
24. Декоратив тәтбиги ичәсанәт ишләринә тамаша етмәк. Рәңкли боја

илә «Нағылвари гуш» мөвзусунда декоратив рәсм етмәк.

25. Килдәи декоратив нахышлы күл јапма.
26. «Кукла петрушка» мөвзусунда аппликасија.
27. Баһар фәслинә дәир рәсм әсәрләрини репродуксијалары илә танышлыг. «Бузгыран» мөвзусунда сүжәтли рәсм етмәк.
28. «Магај баба вә довшанлар» мөвзусунда јапма.
29. «Аквариум» мөвзусунда аппликасија.

IV рүб—24 саат

1. Космос һаггында фотошәкилләри бәдди репродуксијаларына тамаша етмәк.
2. «Космодром» мөвзусунда сүжәтли рәсм етмәк.
3. «Космонавт вә ракет» мөвзусунда јапма.
4. «Уч, бизим ракет» мөвзусунда аппликасија.
5. В. И. Ленин һаггында әсәрләри репродуксијасына тамаша етмәк.
6. Рәңкли бојаларла В. И. Ленин портретини әтрафына күлләр рәсм етмәк.
7. «Мәчүзәли ат» мөвзусунда јапма.
8. Калкә театры үчүн сидуәтләри кәсидмәси.
9. Нағыллар чәкилмиш иллүстрасијаларла танышлыг.
10. «Гар гыз» нағылы үзрә боја илә рәсм етмәк.
11. «Дулусчулуг е'малатханасы» мөвзусунда јапма.
12. «Чичәкләнән чәмәнлик» мөвзусунда аппликасија.
13. Милли һејимли куклалара тамаша етмәк вә булардан бир һечәсини рәсм етмәк.
14. «Ушаглар рәгс әдирләр» мөвзусунда јапма.
15. «Хөр групу» мөвзусунда аппликасија.
16. С. Бәһлуладзәһин «Гыз бәвәшәлијә кедән Јол» әсәринә тамаша етмәк.
17. «Чичәкләнән баг» мөвзусунда рәсм етмәк.
18. «Зоопарк» мөвзусунда јапма.
19. «Ев тикирик» мөвзусунда аппликасија.
20. Бајрам либаслы шәһәр иллүстрасијасына тамаша етмәк вә һәмни мөвзусунда рәсм етмәк.
21. «Чебурашка вә онун достлары» мөвзусунда јапма.
22. «Бага кирдик» мөвзусунда аппликасија.
23. Көрүлмүш ишләри јекунлашдырылмасы.
24. «Бизим јарадычылыгымыз» мөвзусунда сәрки тәшкил етмәк.

Ә. ШҮКҮРОВ,
О. АББАСОВ.

ИБТИДАИ МƏКТƏБЛƏРДƏ Л. Н. ТОЛСТОЈУН

ƏЈРƏНИЛМƏСИ ТАРИХИНДƏН

А. СƏМƏДОВ

И. Зəрдаби адына КДПИ-нин досенти

Дунја əдəбијјаты хəзинəсини зəнкинлəшдирən даһи рус јазычысы Л. Н. Толстојун рəнкарəнк əдəби-педогожи ирси вардыр. Бəдии дунјасынын гудрəтилə надир сənəт абидəлəри јарадан мутəфəккирини шərəфли ады бəшəр мəдəнијјəтинин корифејлəри сырасында ифтихарла чəкилир. Рус хəјатынын бəдии салнамəсини, бəјүк рус халгынын гəһрəманлыг епopeјасыны јарадан əдибин əсəрлəри, педогожи-методик ирси зəнкин тəлим-тəрбијə мəктəби, естетик зəяг мənбəјидир.

В. И. Ленин 1908—1911-чи иллəрдə Толстој һаггында силсилə мəгалəлəрини јазмыш, онун јарадычылыгынын вə əдəби-педогожи əсəрлəрини елми шəрһини вермишдир. Ленин Толстоју «дунја əдəбијјатынын эн кəзəл əсəрлəрини вермиш олан даһи бир сənəткар» (Əсəрлəри, чилд 15, сəһ. 203) адландырмыш вə кəстəрмишдирки, онун əсəрлəрини һəгигəтən һамынын малы етмэк, халгын мənəви сəрвəтинə чевирмэк үчүн милјонлары дилənчи һалына салан ичтиман гурулуша гаршы «сосналист чеврилиши лəзимдыр» (чилд 16, сəһ. 337). Доғрудан да Толстојун əсəрлəрини јалныз Октјабр сосналист ингилабы һəгиги мənəда милјонларын муталиəсинə верди, халгын малына чевирди. Лəкин əдибин зəнкин ирси, о чүмлəдən

дəрсликлəри вə ушаг əсəрлəри ингилабдан əввəl дə əјрəнилди. Мənəви өмрүнү əдəбијјатын мəдəнијјəтин инкишафына кəлгəдən Толстојун əдəби-педогожи ирсиндən дунјанын бир сыра кəлəриндə вə Русијанын учтарында, о чүмлəдən Гафгаз, Кавказ, Орта Асија вə башга јерлəрдə мəктəблəрдə истифадə олунур тəдбир чən мүəллифə үмүмхалг мənəви гəзəндирди. Бу бахымдан Л. Н. Толстој əдəби-педогожи ирсини Азәрбајҹанда əјрəнилмəсинин бир шəрһини марағлы тарихи кəлəк 1851-чи илин баһарында Гафгаз кəлиб топчу алајларында кəлгəдən Толстој јарадычылыгын мəшғул олур. Фүсүнкар Гафгаз тəбии кəзəлликлəри Толстоју вə һам мənбəјинə чеврилир. Азәрмик М. Ариф јазырды: «Гафгаз Толстојда јени-јени дунјулар кəлгəмыш вə һəтта онун бир јазычы елми јетишмəсинə кəмək етти» (Лев Николајевич Толстој, Бакы, 1960, сəһ. 14). Толстојун бир сыра əсəрлəри билəваситə Гафгаз халларынын хəјаты илə бағланыр. Онун ушаг һекəјəлəриндə Гафгазын ады ифтихарла гəјд олунур. һадисəлəрин романтик тəсвири кəриллир. 1861-чи илдən башлап рус ингилабына гəдər олан дəдир бəдии орижинал тəсвирини Толстој бу дəврдə јеткилдир. һам бəдии, һам дə педогожи јарадычылыгын

сечиллыг фәалијјәтини инкишаф етдир. О, көркәмли педагог вә шәһрәт газаныр. Онун «Әлифба» әсәрләрдә гираәт дәрслији кениш јазылдыр. Русијанын учгарларында, әсирәтлә-Гафгазда дәрслијә олан әдәби мұәјјән заман өдәјир. Әдиб дәрсликләриндән вә ушаг әсәрләриндән маарифпәрвәр мұәллимләр истифадә едәрәк дәрслик-ләрини зәнкинләшдирирләр. Бир хәлларда Толстојун ушаг әсәрләри тәрчүмә вә иштибас шәк-ләнә чап олунуб мәктәблиләрә таратылыр. Кечән әсрин сонла-рында етибарән Русијадә азад-лық маариф вә мәдәнијјәт уғрун-да апарылан габагчылы мұбаризә-рини, мұтәрәгги ичтимаи фикрини таратчы тәсирини Азәрбајҗанда јазыла-нага башлајыр. Бунун нәтиҗә-сидә «рус-мұсәлман» мәктәбләри таратылыр, мұәллимләрә вә дәрслик-ләрә тәләб артыр. Дөврүн мұтәрәгги көрүшлү зијалылары дәр-сликләр тәртиб етмәк, ушаг әдәби-јәтинин көзәл нұмунәләрини илә дәрсликләрини зәнкинләшдир-мәк вә мәктәбләрдә гираәтә олан әдәби тәләби мұәјјән мәнада өдә-мәк вәзифәсини гаршыларына етсәд гәјмүшлар. Лев Толстојун әсәрләриндән нұмунәләр илк дәр-сликләр вәситәсилә Азәрбајҗан мәктәблиләринә таратдырылмыш-дыр. Башга сөздә десәк, әдибни тарчүмәчиләри маарифпәрвәр мұәллимләр олмушлар. Гори семи-нариясынын мұәллими А. О. Чер-нышевский Азәрбајҗан дилиндә илк гираәт китабы олан «Вәтән дили» (1882) дәрслијиндә Лев Толстојун әсәрләриндән «Аслан дәр-слик кирән ешшәк», «Шир вә си-чә», «Ики јолдаш», «Бағбан вә шәһәрләри» һекајәләрини вермиш-дыр. Дәрслијин сонракы нәшрлә-риндә әдибни тәмсил-һекајәләрини «Гурд вә дурна», «Гурд вә гу-р», «Ит», «Ит вә гурд», «Гурд вә әдәби» алава олунмушдур. А. О. Чернышевскийнин сабиғ тәләбәси С. Вәлибајовла бирликдә тәртиб етдир «Вәтән дили» дәрслијини таратчы һиссәсиндә (Тифлис, 1888) Толстојун «Гары», «Гурд вә өв-

рәт», «Палыд ағачы вә фындыг ағачы» вә башга марағлы әсәрлә-рин вардыр. Ушағларын сәвијјәси-нә мұнасиб олан бу әсәрләр тәби-јәт вә чәмијјәт һадисәләри, һејва-нат аләми һағгында марағлы мә-лумат верир, тәлим-тәрбијәви ма-һијјәт дашыјыр. Бу һекајәләрин мәзијјәтләриндән бири дә јалпыз ушағларын дејил, бөјүкләрин дә диггәтини чәлб етмәсиндәдир. В. Г. Белинский јазырды ки, «уша-ғлар үчүн јазылан о әсәрләр јахшы-дыр ки, олар бөјүкләри дә јалпыз ушағлар үчүн јазылмыш бир әсәр кими дејил, һамы үчүн јазылмыш әдәби бир әсәр кими марағландыра билсин» (Сечилмыш мәғаләләр, Ба-кы, 1948, сәһ. 117). Һағгәтән Тол-стојун ушаг әдәбијјәти силсиләсин-дән јаздыгы әсәрләрдә бу сәчијјәви хусусијјәтләр вардыр.

Јазычы-мұәллим Р. Әфәндијев «Ушаг бағчасы» (1898) дәрслијин-дә Толстојун «Јаланчы», «Бәјгуш вә довшан», «Дунја көрмүш кәнд-чин», «Сунәк ит» әсәрләрини вер-мишдир. Мұәллиф «Бәсирәтүл-әт-фал» (1901) дәрслијиндә дә әди-бин ушаг әсәрләриндән истифадә етмишдир. Һәр ики дәрслијин сон-ракы нәшрләриндә Толстојун әсәр-ләриндән верилән нұмунәләрини сајы артырылмышдыр.

Азәрбајҗан әдәбијјәти тарихин-дә көркәмли ушаг јазычысы кими шәһрәт газанмыш А. Ш. Талыбза-дәнин «Ушаг чешмәји» (1907) дәрслијиндә әдибни «Ит», «Шир вә сичан», «Ушаг көзлүјү» дәрсли-јиндә исә «Аслан вә Мәрјәм», «Го-ча вә әзрајыл», «Гары вә тојуг», «Јаланчы», «Ики балыгчы» вә башга әсәрләри ушағларын сәвиј-јәсинә мұнасиб шәкилдә садә вә ајдын дилдә верилмишдир. А. Ша-һин бу әсәрләри тамамилә Азәрбај-җан һәјатына ујғунлашдырмыш, орижимал тәсирини бағышлајан формада ушағларә тәғдим етмиш-дир. Дөврүн маарифпәрвәр зијалылары Толстојун ушаг әсәрләри-нә тәлим-тәрбијәнин ән гүдрәтли вәситәләриндән бири кими бахыр, онун нұмунәләриндән ана дилинә чевирирдиләр. Бу бахымдан Ира-ван мұәллимләринин «Ана дили»

(1907), Бақы мүәллимләринин «Икинчи ил» (1908), Ә. М. Нәримановун «Нәсирәтүл-әтфал» (1907), А. С. Мәхдизадә вә М. Маһмудбәјовун «Јени мәктәб» (1909) дәрсликләри характерикдир. Она көрә ки, бу дәрсликләр Толстојун ушаг әсәрләриндән бир сыра марағлы нүмунәләрлә әһкивләшдирилмишдир. Үмумијјәтлә, ингилабдан әввәлки дәрсликләрдә әдипин әсәрләринә хејли јер верилмишдир. Әдәбијјәтшүнас Ә. Бағыров Лев Толстојун Азәрбајҗан әдәбијјаты илә әлағәсиндән бәһс едән дәјәрли тәдқиғатларында бу мәсәләларин елми шәрһини верир вә һағлы оларағ јазыр: «Азәрбајҗанын маарифпәрвәр зијалылары, әдип вә педагоғлары Толстојдан һәм мүәллим, һәм дә јазычы кими мүнәзәм өјрәнмишләр.» (Азәрбајҗан әдәбијјаты мәсәләләри, Бақы, 1964, сәһ. 175). Маарифпәрвәр јазычы вә мүәллимләрин Толстојдан тәрчүмә етдикләри «мәктәбдә вә евдә охунмағ үчүн асан диллә јазылмыш» һекајәләр силсиләсиндән чап олунмыш «Бармағ бојлу ушаг» (мүтәрчими Г. Р. Мирзәзәдә), «Гафгазија әсәрләри» (Әли Фәһми) вә башға китаблар һәм гираәтә олан тәләби өдәмәк, һәм дә ушаг әдәбијјатынын инкишафына тәкан вермәк бахымындан әһмијјәтлидир. Марағлыдыр ки, Лев Толстојун әсәрләринин тәрчүмә олунмасында Ч. Мәммәдгулузадә, А. Исрафилбәјов, Г. Р. Мирзәзәдә, Ә. Мүзһиб кими көркәмли шәхсијәтләрлә јанашы, Бақы шәһәр мәктәбинин тәләбәләри, о чүмләдән халғ артисти Н. А. Аббасов, јазычы Тағы Шәһбәзи, ингилабчы һашым Әлијев, маариф хадимләри Абдулла Шәһбәзов, Ағаһәсән Күләбмадов, Гәзәһфәр Султанзадә сәмәрәли фәзалијјәт көстәрмишләр. Әдипин «Исана чохму јер лазымдыр» (1908), «Үч суал» (1909), «Баһа отуруп» (1910), «Бармағ бојлу ушаг» (1911) вә башға китабларындан әлавә ушаг әсәрләриндән игтибас вә тәрчүмәләр дә чап олунурду. Белә ки, шаир Ә. Мүзһибин игтибас етдији «Гираәт»

(1914) китабындакы әсәринин һәмисы, Ј. Н. Бајрамәлибәјовун тәрчүмәчиси олдуғу «Хырда ушаг» үчүн һағлы вә һекајәләр» (1920) мүнәзәмәтиндакы һекајәләри әксәријјәти Лев Толстојундур.

Дәври мәтбуатын Толстој әсәрини Азәрбајҗанда өјрәнмәсине хүсуси ролу вардыр. Јалныз мүәлиф газетләр дејил, һәм дә «Дәбстан», «Рәһбәр» вә «Мәктәб» уш журналлары Толстојун бәдәи педагоғи-методик ирсинин тәрчүмә олунмасында, игтибас етдирилсиндә вә кениш јайылмасында сәмәрәли фәзалијјәт көстәрмишләр. Хүсусилә «Мәктәб» журналында вә онун маарифпәрвәр редактору Г. Р. Мирзәзәдәнин шәрәғли мәтәти вардыр. Журнал өз сәһифәләриндә Толстојун ушаг әсәрләрини тәрчүмәсинә, игтибас олунмасына вә онун тәсири илә јазылған һекајәләринин чапына кениш јер вериди.

Үмумијјәтлә, ингилабдан әввәк Азәрбајҗанда әсәрләри даһа чә тәрчүмә олунан, јарадычылығ јетәр өјрәнилән рус јазычылары иҗасында Л. Толстој әсас јер тутурду.

Лакин даһи рус јазычысы Л. Толстојун һәјаты, јарадычылығы, бәдәи әсәрләри, педагоғи-методик ирсини сөзүн әсил мә'насында Азәрбајҗанда Совет һакимијјәтинин гүрәһәсиндән сонра өјрәнилмәјә, китабларда тәдқиғ олунмаға баһишләмишдыр. Совет һакимијјәтинин илк илләриндә нбтидан мәктәбләр үчүн чап олунан «Икинчи ил» вә «Үчүнчү ил» кими дәрсликләри Лев Толстојун ингилабдан әввәк тәрчүмә олунан вә дәрсликлә салына һекајәләринә мүнәзәмәти верилмишдир. Бу бахымдан «Асһын итләри», «Аслан вә сәһабә», «Аслан вә ики өкүз», «Асһын ушаг», «Аслан вә балача ит» һәм марағлы ушаг әсәрләри диггәтә хүсусилә чәлб едир. Она көрә ки, ушаг дунјасына мүнәсиб олған тәмсил-һекајәләр тәлим-тәрбия чәһәтдән сәчијјәвидир, кими е'тибарилә марағлы вә чәлбәдилр. «Биринчи дәрәчәли мәктәбләрин програмлары»нда (1923) Л.

си ушагларын эн чох севдији материаллардадыр. Дәрсликдә һекәјини мәзмун вә идеясына аид педагожи-методик чалышмалар вә суаллар да диггәти чөлб едир.

Академик М. Арифин ибтидан мактабин дордунчу синфи учун тартиб етдижи «Гираэт» дәрслижиндә дејилир: «Толстој машһур бир јазычы вә педагогдур. Бәди әсәрләриндә өз синфинин һәјатыны тәсвир етмишдир» (1935, сәһ. 25). Мүәллиф ушагларын сәвијјәсинә мүнасиб шакилдә В. И. Ленинин Толстоју рус ингилабынын күзкүсү адландырмасыны, әдибин көзал әсәрләр јаратмасыны көстәрир, «Овла һадисә», «Булка вә чанавар», «Аслан вә балача ит» һекајәләри илә ушаглары таныш едир. Һекајәләрә анд марағлы методик иншомәләр көстәрилир. Јазычынын шәкли, һекајәләринин мәзмунуна анд иллүстрасијаларын верилмәси әјанилик бахымындан јахшы тәсир бағышлајыр.

Ибтидан мәктәпләрдә Толстой бәдин ирсинин өйрәнилмәсинә профессор А. Абдуллајев, Ч. Чәб-рајылбәли, Ә. М. Мөһдијев вә башгалары тәрәфиндән мухтәлиф илләрдә тәртиб олуңмуш III син-фин «Ана дили» дәрслијинин дә ролу бөјүкдүр. «Јанғын итләри», «Булка», «Булка вә габан», «Булка вә чанавар», «Аслан вә балача ит» вә с. тәмсилвари һекајәләри ушаг-лар бу дәрсликдән охујуб өйрән-мишләр. «Гафгазда бир дәфә габан овуна кетмишидик» («Булка вә га-бан»), «Мән Гафгаза кедәндә ора-да һалә мұһарибә варды. Она көрә дә кечә заманы көмәксиз чөлә чых-маг горхулу иди» («Булка вә чана-вар») чүмләләри илә башлајан һе-кајәләр ушаглары фүсүнкар Гафга-зын тәбии көзәлликләри, инсан гәлбини тәләтүмә кәтирән роман-тик һадисәләри илә таныш етмәк бахымыдан даһа марағлыдыр. Бө-јүк Вәтән Мұһарибәси илләриндә ибтидан синифләрин ана дили вә оху китабларыны гәһрәманлыг, икидлик, мұбаризлик, чәсүрлүг ки-

ми жүксөк эхлагн кејфијјәтләр ашыла-
лајан бәдни әсәрләр, о чүмләдән
Толстојун ушаг һекајәләри зәнкин-
ләшдирилмишдир. Дәрсликләрдә
достлуг, гардашлыг, меһрибанлыг,
вәтән вә халг мәһәббәти ашылајан
әсәрләр ичәрисиндә јазычынын
әсәрләрина кениш јер верилмиш-
дир. Әдибин «Үч ајы» (1942), «Ба-
ба вә нәвә» (1945) кими ушаг ки-
табларынын чап олунмасы бу ба-
хымдан јахшы тәшәббүс иди. Дор-
рудур, мәктәб китабханалары Тол-
стојун «Ушаглыг» (1928), «Казак-
лар» (1929), «Кәчлик» (1931),
«Овда һадисә» (1932), «Һејван-
лар һаггында һекајәләр» (1935),
«Балача Филип», «Үч ајы» (1937),
«Булка», «Көпәк балыгы» (1938),
«Шир вә күчүк» (1939) вә с. ки-
таблары илә зәнкинләшдирилмиш-
дир. Лакин динч гуручулуг иллә-
риндә Лев Толстојун ушаг әсәрлә-
ринин тәрчүмә олунуб ушаглара
чатдырылмасы саһәсиндә даһа шә-
рәfli иш көрүлмүшдүр. Онун
ушаглара аид јаздыгы әсәрлә-
рин әксәријјәти Азәрбајҗан дилинә
тәрчүмә олунмуш, «Ушаг һекајәлә-
ри», «Кичик һекајәләр», «Үч ајы»,
«Һејванлар һаггында һекајәләр»
вә башга адларла чап едилмиш-
дир.

Мүасир ибтидан синиф дәрслик-
ләринин Лев Толстојун ушаг әсәр-
ләри илә зәнкинләшдирилмәсиндә
Н. Казымов, Ј. Кәримов, Ш. Мика-
јыдов, Ч. Әһмәдов, Ј. Ширван, М.
Рзагулузаде вә башга алимләрин,
јазычыларын сәмәрәли вә шәрәfli
әмәји вардыр.

Ибтидан мәктәб програмларын-
да (1977) дејилир ки, ибтидан мак-
тәбдә гираәтин гаршысында дуран
тәһсил-тәрбијә вәзифәләри чох бө-
јүкдүр. Шакирдләрә дүзкүн вә шү-
урлу, ифадәли вә сүр'әтли гираәти
өјрәтмәк, онлара билик, бачарыг
вә вәрдишләр ашыламаг, онлары
коммунист тәрбијәси илә силаһлан-
дырмаг бахымындан бәдни мәтнләр

даһа зәнкин материал верир. Бу
чәһәтдән ибтидан мәктәбин про-
раәт дәрсликләриндә Лев Тол-
стојун ушаг әсәрләриндә верилән
нүмунәләр даһа сәчијјәви вә фә-
далыдыр. Бу да тамамилә тәби-
дир. В. И. Ленин Толстојун зәнкин
әдәби-педагожи ирсини гијмәтлә-
дирәрәк јазырды: «Толстој вәдғ
етмишдир, ингилабдан габаггы Ру-
сијада... кечиб кетмишдир. Ленин
Толстојун ирсиндә елә бир шеј
ки, о кечиб кетмәмишдир, о кәс
чәјин малыдыр. Русија пролетар-
иаты һәмин ирси гәбул едәр ки
бу ирс үзәриндә ишләјир» (Чел.
16, сәһ. 341—342).

Пролетар әдәбијјатынын башлы
М. Горки китабларынын сәвә-сәвә
охудугу бәшәри ифтихар дүрүр.
Толстојун симасында «бөјүк
нәткарә олан дәрин еһтирам» вә-
рүр, «онун нәчиб вә зәриф һар-
тини данышығындакы мәғрур тә-
кинлији», «сөзүн ичә сәррастла-
ны» мүшаһидә етмәкдән бәдән
алыр (Әсәрләри, чилд 10, Баки,
1961, сәһ. 43). Толстоју «сәвә-сәвә
вә әзиз», «һадисә дәрәчәдә
вә һејбәтли бир инсан» (Јенә
орада сәһ. 41) адландырыр вә јазыр:
«Даһи адына ондан даһа артыг
јиг олан... башга бир инсан
дур» (Јенә орада, сәһ. 33). Буну
бу шәхси кејфијјәтләринә кәрә
наслинин сәркәрдәләриндәк
олан Лев Толстојун әсәрләри
арым әсрдән артыгдыр ки, Азәрба-
јҗан совет ибтидан мәктәбләриндә
вилә-сәвилә өјрәнилир, дәрслик-
ләри зәнкинләшдирир, дәрслик-
ләри чап олунуб мүәллифә тү-
мумхалг мәһәббәтинин артыг
Вәтән вә халг гаршысында
шәрәfli хидмәтләринә, әдәби-
мәдәнијјәтин инкишафында
чәһәтли фәалијјәтинә кәрә
ја вә дөвләтимиз даһи сөз
Лев Толстојун әдәби-педагожи
ирсини кениш јайылмасына чох
гајыг бәсләјир.

Ибтидаи синифләрдә ана дили (гирәәт) вә Азәрбајчан дилиндән тә'лим јүкүнүн јүнкүлләшдирилмәси һаггында

Ибтидаи синифләрдә јени програм вә дәрсликләрин тәтбигиндән муруз ил кечир. Бу илләр әрзиндә «Ибтидаи мәктәб вә мәктәбәгәдәр тәрбијә» мәчмуәсиндә, һәмчинин Баһи, Нахчыван, Салјан, Шәки, Сәтлы, Жданов, Шамаһы, Губа вә тәһтә шәһәр вә рајон муәллимләри арасында програм вә дәрсликләрин тәтбиши музакирәси кечирилмишдир. Музакирәләрдә хејли фәјдалы мәсләһәтләр верилмиш, програм вә дәрсликләрин тәкмилләшдирилмәсинин истигамәтләри муәјјәнләшдирилмишдир.

Сов.ИКП МК вә ССРИ Назир-ләр Советинин «Үмумтәһсил мәктәбләри шакирдләринин тә'лиминин тәрбијәсинин вә әмәјә һазыр-ланмасыны даһа да тәкмилләш-дирмәк һаггында» гәрарында програм вә дәрсликләрин јүнкүлләш-дирилмәси чох чидди бир тәләб кими гәршыја гојулур. Лүзүмсуз, шәһичи дәрәчәли, мүрәккәб вә ча-хлы материалларын дәрсликләрдән чыгарылмасы, шакирдләрин мүс-тәгил билик әлдә етмәләри, бош-ватты вә истираһәтинин сәмәрәли кеч-ирмәләри үчүн шәрантин јара-дылмасы һазырда соң дәрәчә ва-жәб мәсәләдир.

Азәрбајчан ССР Маариф На-зирлијинин Қоллекијасында ибти-даи синифләр үчүн ана дили про-граммалары вә дәрсликләринин тәк-милләшдирилмәси мәсәләси муза-кирә олуномуш вә мувафиг гәрар-лашул едилмишдир. Гәрара мува-

фиг олараг јахын илләрдә јени дәрсликләр һазырлананадак мөв-чуд дәрсликләрдән мәгсәдәмува-фиг шәкилдә истифадә олуномасы јолларыны арашдырмаг мәсләһәт көрүлдүр. Бунуила әләгәдар ола-раг ибтидаи синифләр үчүн ана дили вә Азәрбајчан дили дәрслик-ләриндә муәјјән ихтисарларын апарылмасы нәзәрдә тутулмуш-дур. Тәчрүбә көстәрир, ки адәтән муәллимләр дәрсликдәки бүтүн мәтиләри охудуб журналда гејд ет-мәклә програм тәләбләринин јери-нә јетирилдији гәнаәтинә кәлирләр. Әслиндә исә дәрсликдәки матери-алларын чох аз бир һиссәси шүур-лу мәнимсәнилир. Белә синифләрдә шакирдләр мүкәммәл гирәәт тех-никасына јијәләнә билмәдиклә-риндән мәтнин ифадәлилији көз-ләнмиш, әсәрин идеја-мәзмунуну ачмагы, бәдин тәһлил апармагы бачармырлар. Демәли, чох охут-маг дејил, охумагы, конкрет ми-саллар әсасында охунмушлары тәһлил етмәји, мүстәгил араш-дырмагы, мәзмуну шүурлу баша дүшмәји өјрәтмәк ләзымдыр. Их-тисар апарыларкән ушагларын үмумтәһсил мәктәбләринин орта мәрһәләсиндә Азәрбајчан дили вә әдәбијјат курсуну мәнимсәмәјә һазырланмаларына һеч бир зәрә-рин јетирилмәмәси, онларын үму-ми инкишафынын ләнкидилмәмә-си диггәт мәркәзинә гојулмушдур. Бу бахымдан һәр бир синиф үзрә сонралар Азәрбајчан дилиндән ве-

риладжак билик, бачарыг вә вәрдиш-
ләр үчүн бунәврә олачаг мә'лумат
(елми әсас), һәмчинин мувафиг ба-
чарыг вә вәрдишләр сахланмыш-
дыр.

Гираәт материалларынын ихти-
сары заманы ејни мөвзу үзрә мөз-
мун вә идејача чох јахын мәтилә-
дән бири вә ја бир нечәси дәрслик-
дән чыхарылмыш, ләкин бөлмәнин
үмуми аһәнкинин, бөлмәләр ара-
сында инсбәтән позулмасына јол
верилмәмишдир. Бу принципә
әмәл олунамасы һәр бир бөлмә (бө-
јүк мөвзу) үзрә шакирдләрнин
програма тәләбләринә мувафиг мә-
лумата јијәләнмәләринин тәмин
едир. Бу принципни там көзләнмә-
си мүмкүн олмајан һалларда әла-
вә материал үзәриндә ишин апа-
рылмасы мәсләһәт көрүлүр: мәсә-
лән, I синфин дәрслијиндә «Окт-
јабрјат улдузу» әвәзинә шакирд-
ләрин октјабрјат сырларына гә-
бул едилмәләри әрәфәсиндә окт-
јабрјат гәјдаларынын өјрәтмәк лә-
зимдыр. «Космосда илк адам»
мәтнин әвәзинә сонралар (апрелин
12-дә) даһа марағлы вә асан мәтн
тапыб охумаг, космосун фәтһ
едилмәси һаггында мә'лумат вер-
мәк олар. «Тәминзкар вә сәлитәли
олун» мәтнин әвәзинә вахташыры
һәммин мөвзуда ғыса сөһбәтләр ке-
чирмәк мүмкүндүр.

II синфин дәрслијиндә «Октјабр
ушағлары» ше'ри әвәзинә ел бај-
рамына аид, «Восток—6» мәтнин
әвәзинә сонралар (апрелин 12-дә)
даһа мүнәсиб мәтн тапыб охумаг
мүмкүндүр. «Әзиз бабамыз» ше'-
ринин ушағлар һәлә мәктәбагәдәр-
ки дөврдә әзбәр билдикләриндән
ону вә ашыг Әкбәрин «Ленин»
ше'ринин, Ә. Чәмиллин «Ленин» ше'-
ри, «Партизан Полад әминин хати-
рәләри» мәтнинин, Гәләбә бајрамына
аид мүнәсиб тәдбирлә әвәз етмәк
мәсләһәт көрүлүр. Бөјүк Октјабр
сосиалист ингилабынын илдөнүмү,
В. И. Лениннин анадан олдуғу күн
вә 9 Мај—Гәләбә бајрамы мүнәси-
бәтилә сөһәрчикләрин кечирилмә-
си ушағларда даһа тәнтәнәли әһ-
вали-руһијә јарадыр вә онлара
кениш мә'лумат верир. III синфин
дәрслијиндә «Уста Пирмәммәд»,

«Памбыг устасы Гүдрәт Самәд»
мәтиләри әвәзинә сәнајә вә ин-
дустријә тәсәррүфаты саһәсиндә көркәм
наиллијәтләр газанмыш мүнәсиб
Сосиалист Әмәји Гәһрәмзиләр
данр бир-ики очеркин охунмасы, он-
ларла көрүшүн кечирилмәси мәслә-
һәтдир.

Гираәт үзрә апарылан ихтисар
тематик принципни позулмасы тәр-
күнләр вә бајрамларын јеринә дү-
мәмәси илә нәтичәләнә биләр. О-
на көрә дә һәр бир бөлмә үзрә их-
тисар нәтичәсиндә әлдә едилмә
бош вахт һәммин бөлмәјә һәсәс
олунмадыр. Бу заман һәммин
ше'рин әзбәрдән ифадәли охун-
масы үзрә ишә, һансы мәтнин
мәзмунунун ачылмасына даһа
вахтын сәрф едилмәсинә
чын олдуғу әвәлчәдән мүнәсиб
ләшдирилмәлидир. Бә'зи ик-
тинин һесабына екскурсиянын,
зинтинин тәшкили, албомун, ста-
дин тәртиби, охунмуш кита-
бахылмыш кинофилмин тәһ-
үзрә мәшғәлә кечирмәк. дүгәт
рә иш апармаг, мүнәсибәтләр
сында кичик һәчмли ишә јазы-
маг олар.

Гираәт материалларынын ик-
сары бә'зи Азәрбајҗан дилин-
бәдин парчалар үзәриндә мүнәсиб
дә әсасында тәдрисинә имкан
мөјәчәкдир. Она көрә дә мүнәсиб
јери кәлдикдә дил үзрә чалыш-
ларын характериндә бә'зи
шикликләр етмәлидир.

Азәрбајҗан дилиндән ик-
лар ики истигамәтдә апарыл-
дыр. Бә'зи мөвзуларын бүтүн-
дә, бә'зиләринин исә бир һиссә-
нин тәдриси мәсләһәт көрүлүр.

Азәрбајҗан дилиндән ик-
лар һесабына артыг галан сәт-
чәтин материалларын даһа
кәм мәнимсәнилмәсинә, практи-
әһәмијјәти олан бә'зи чалыш-
рын јеринә јетирилмәсинә
лә шифаһи вә јазылы раб-
нитгин инкишафына (ифадә
иншалара) сәрф едилмәлидир.

Гираәт дәрсләриндә апарыл-
ихтисарлар бунлардыр

I синиф

И. Һасанов, «Октябрјат улдузу»;
Достлар»; «Адамсыз сех»;
Т. Журмин, «Исти шитиллик»;
Б. Бороздин, «Космосда илк
ким»; «Гышда»; Ј. Кошеваја,
«Мәним-оглум»; «Көјәрчин вә буг-
»; «Тәмизкар вә сәлигәли олун»;
И. Һасилова, «Тәбрик едирик»;
Т. Гарабағлы, «Ләкләк, Әкләк,
Әкләк»; Ә. Валијев, «Пис адәт»;
Т. Мүтәллібов, «Дилара»; А. Мү-
тәллізов, «Һәмншә һазырам»; М. Дил-
бази, «Бағда»; Т. Елчин, «Көзәл
һаһар»; М. Раһим, «Гузу»; З. Чаб-
барзада, «Баһар кәлир»; А. Коно-
в, «Соколникдә јолка бајра-
»; Т. Мүтәллібов — «Ишыг»;
Н. Зејналова, «Галдырычы кран»;
В. Сутејев, «Мијо» еләјән ким
һаһар?; «Бол мәһсул».

II синиф

«Тәктәбә һәдијјә»; «Көј гурша-
»; А. Шанг, «Гызыл»; «Доғрусу-
» дедијин үчүн сағ ол»; «Коллек-
» нәдир»; К. Һүсејноғлу, «Јухун
» әрнин олсун балачан»; М. Сејид-
» зада, «Гызыл пајыз»; Н. Канчәви,
» «Пајыз јетишәндә»; «Екскурсија»;
М. Садыгов, «Диррикдә сәһбәт»;
Т. Хәлил, «Октябр ушағлары»;
В. Ваһабзада, «Китаб»; Х. Һасило-
» ва, «Јалан»; «Дост-доста тән кә-
»; Б. Һасанов, «Анам сәнә тап-
» ырыб»; Н. Носов, «Јамаг»;
М. Әфәндијев, «Гочаг ушағлар»;
М. Раһим, «Гыш»; Ә. Әлијев, «Тә-
» җәл»; Ш. Ханларов, «Күр нәғмә-
»; Н. Зејналова, «Бабанын әллә-
»; М. Рзагулузада, «Машынар»;
«Түчәләримиздә» «Машынар»;
М. Билкун, «Јазыг шаһзада гыз»;
Д. Кәсәл, «Сәнин мүдафиәчилә-
»; Ә. Мәммәдханлы «Адымыз
» әтәсдир»; М. Рәһимова, «Ән јак-
» ыш көмәкчи»; «Восток — 6»;
М. Маһмудов, «Јашыл һасар»;
А. Шанг, «Јаз күнләри»; М. Дил-
» бази, «Баһар бајрамы»; «Һамыдан
» җаллы»; Н. Һүсејнзада, «Әзиз ба-
» җымыз»; А. Панаһ, «Ленин»;
М. Солтан, «Бакы маһнысы»;
М. Маһмудов, «Дашкәсән»; Т. Мү-

тәллібов, «Көзәлликләр мәскәни»;
«Партизан Полад әминин хатирәлә-
ри»; М. Хошкінаби «Ситарә ағда-
јыр»; М. Ә. Сабир, «Ағачларын
бәһси»; З. Чаббарзада, «Чох сев-
рәм».

III синиф

Г. Илкин, «Почталјон»; С. Гәдир-
зада, «Дәфтар үзү»; «Ирәлиләјә-
рик»; М. Дилбази, «Пајызда»;
В. Гаршин, «Сәјјаһ гурбаға»;
М. Ә. Сабир; Б. Бајрамов, «Үзејир
һачыбәјов»; Н. Сенкевич, «Чалғы-
чы Јанко»; Х. Һасилова, «Данија-
рын көзләри»; Н. Зејналова, «Гапы-
ја кәләни говмазлар»; «Һәр кәс та-
јыны тапмалы»; Н. Зија, «Кичи-
ткән»; Н. Зија, «Гартала даш атан
гарға»; М. Сибирјак, «Бозбојун»;
Б. Һасанов, «Ајы ову»; И. Тапдыг,
«Әглин һүнәри»; Н. Аббасзада,
«Нефт»; Н. Хәзри, «Ана Күр»;
В. Хомченко, «Кенерал Доваторун
әлчәкләри»; К. Д. Ушински, «Ары-
лар ахтарышда»; Р. Рза, «Бағлар»;
А. Сәһһәт, «Гарышта вә милчәк»;
Ј. Әзимзада, «Уста Пирмәммәд»;
С. Рәһман, «Памбыг устасы Гүдрәт
Сәмәдов»; М. Дилбази, «Мәним ан-
дым»; Н. Зија, «Кирпинин чавабы»;
Ј. Ширван, «Бир јәј күнү», «Гузу»;
Х. Әлибәјли, «Јан, ај тонгалымыз,
јан».

Гираәт үзрә ихтисарлар бә'зән
Азәрбајҗан дилинин биләваситә бә-
дди парчалар үзәриндә мүшаһидә
әсасында тәдрисинә имкан вермәјә-
чәкдир. Она көрә дә мүәллим јери
кәлдикчә дил үзрә чалышмаларла
бә'зи дәјишәкликләр әтмәлидир.

Азәрбајҗан дили үзрә ихтисар-
лар:

I синиф

1. Сөзләрдә бә'зи самитләрин јә-
зылышы: Б вә П самитләри (сәһ. 52)
Б вә П самитләринин гарышдырыл-
масы о гәдәр дә кениш јайылмыш
һал олмадығындан үзәриндә дајан-
маға дәјмәз. Онун үчүн нәзәрдә ту-
тулмуш вахт Д вә Т самитләринин
јазылышы үзрә чалышмалара сәрф
едилмәлидир.

2. Ч самити (сәһ. 61). Бу мөвзу да мұһүм практик әһәмијјәт кәсб етмир. Онун үчүн ајрылмыш вахт лүгәт үзрә ишә сәрф едилә биләр: мәсәлән, шакирдләрин лүгәт еһтијатынын ғыша аид сөзләрлә зәнкинләндирилмәси вә с.

3. «Күчә, чај, дағ адларынын бөјүк һәрфлә јазылмасы» (сәһ. 144). Дәрәликдәки «Өлкә, шәһәр, кәнд күчә, чај, дағ адларынын бөјүк һәрфлә јазылмасы» мөвзусунун икинчи һиссәси (күчә, чај, дағ адлары) I синифдә о гәдәр дә практик әһәмијјәт дашымадығындан онун үчүн нәзәрдә тутулмуш I саат өлкә, шәһәр вә кәнд адлары илә әлағәдар вәрдишләрин мөһкәмләндирилмәсинә сәрф едилмәлидир.

4. «Гоһум сөзләр» (сәһ. 154—156). Тәчрүбә кәстәрир ки, шакирдләр «Гоһум сөзләр» аңлајышыны дәрк етмир, ејникәклү сөзләри тапыб групплашдырмада чәтинлик чәкирләр.

Бу мөвзу үчүн нәзәрдә тутулмуш 2 саатдан бири «Совет Ордусу» мөвзусунда лүгәт ишинә, дикәри исә јазылышы чәтин сөзләр үзрә дидактик ојуна сәрф олунмалыдыр.

II синиф

1. Гоһум сөзләр (тәкрар, сәһ. 15). I синифдән «Гоһум сөзләр» чыхарылдығындан II синифдә тәкрарланмасына еһтијач галмыр.

2. Кар вә чинкилтили самитләр (сәһ. 33—39).

Тәчрүбә кәстәрир ки, шакирдләр кар вә чинкилтили самитләри фәргләндирмәкдә чәтинлик чәкирләр. Оңларын јазылышы үзрә парктик вәрдишләр тисмән I синифдә, II синифдә исә бәзи грамматик мөвзуларын тәдриси вә јазылышы чәтин сөзләрин өјрәдилмәси просесиндә ашыланыр. һәмин мөвзу үчүн нәзәрдә тутулмуш саатларын 2-си галын вә ишә саитләрә даир биликләрин мөһкәмләндирилмәсинә, I-и «Аилә» мөвзусунда лүгәт ишинә, I-и исә «Бизим аиләмиз» мөвзусунда ишәја сәрф едилмәлидир.

3. «Додагланан вә додагланмајан саитләр» (сәһ. 40—43). Бу мөвзу да тәлимин һазыркы мәрһәләсиндә мұһүм әһәмијјәтә малик дејилдир.

Онун саатлары «Аһәнк гаһу» мөвзусунун мөһкәмләндирилмәсинә сәрф едилмәлидир.

4. «Чүмләнни икинчи дәрәчәләр» (сәһ. 68—74). Бу мөвзуну шакирдләр мәнимсәја билмир. Онун саатларыны чүмләнни бәс үзвләри үзрә билик, бачарыг вәрдишләрин мөһкәмләндирилмәсинә вермәк ләзимдыр.

5. Чүмләдә сөзләрин әһәмијјәти (сәһ. 75—80). Мөвзунун әввалында ки I саатлыг материал ихтисар едилмәли, вахт «Чүмләнни кенишләндирилмәси» мөвзусуна сәрф едилмәлидир.

III синиф

1. «I—II синифләрдә кечирилмиш сөзләрин тәкрары» (3—20).

2. «Сифәтләрин әвәзиндә әһәмијјәтлә даһа сөзләринин ишләнишләри» (сәһ. 50—51). Шакирдләр бу сәһдә практик вәрдишләрә ушаглыкта јијәләндикләриндән онун үчүн нәзәрдә тутулмуш I саат сифәтләрин рәчәләринә аид чалышмаларын (171—173) мөһкәмләндирилмәсинә сәрф едилмәлидир.

3. «Сај» (сәһ. 54—63) тәләффүз вә орфографија чәһәтлән һәмин мәрһәләдә бөјүк практик әһәмијјәт кәсб етмәдијиндән чыхарылма (Планлашдырмада вахт нәзәрдә тутулмајыб).

4. «Зәрф» (сәһ. 99—106) һәмчинин.

5. «Садә вә мүрәккәб мүһтәсалар» (сәһ. 116—117) чәтиндир.

6. «Садә вә мүрәккәб хәбәрләр» (сәһ. 117—120) чәтиндир. һәм инкиси үчүн нәзәрдә тутулмуш саатлар «Чүмләнни икинчи дәрәчәләр үзвләри» мөвзусуна сәрф едилмәлидир.

7. «Мүрәккәб чүмлә» чәтиндир (Планлашдырмада вахт нәзәрдә тутулмајыб).

8. «Хитаб» (сәһ. 134) һәмчинин.

9. «Васитәли нитг» (сәһ. 135) һәмчинин.

Бүтүн бу ихтисарлар мұһүм ишин асанлашмасы илә аришдырылашдырмамалы, даһа јаратылыш ишләмәјә сәвг етмәлидир.

ШИР ВЭ СИЧАН

Шир јатырды. Сичан гача-гача кәлиб онун үстүнә чыхды. Шир кәлиб сичаны тутду. Сичан јалварды ки, шир ону бурахсын: о, ширә, «Әкәр мәни бурахсан, мән дә сәнә јажшылыг едәрәм». Шир сичан сөзүнә күлдү вә ону бурахды. Овчулар шири тутуб иплә агача асладылар. Сичан ширин нәрилтисини ешидиб гача-гача онун јанына ешди, ипи чејнәди вә деди: «Јадындадырмы, сән күлүрдүн, ағлына етмирмирдин ки, мән сәнә јажшылыг едәрәм. Инди көрүрсән ки, сичан дә јажшылыг едә билир».

БАЛАЧА ФИЛИП

Филип адлы бир оғлан вар иди. Бир дэфә бүтүн ушаглар мәктәбә кетдиләр. Филип дә мәктәбә кетмәк истәди. Лакин анасы она деди:

— Бала, һара белә јыгышмысан?

— Мәктәбә.

— Сән һәлә балачасан, кетмә,— анасы ону евдә сахлады.

Ушаглар мәктәбә кетдиләр. Филипин атасы һәлә сәһәрдән анасы илә дејә күнәмузд ишә кетмишди. Дахмада балача Филип вә печини күндә узанмыш нәнәси галмышды.

Балача Филип тәкликдән дарыхды. Нәнәси јатандан сонра о, папагыны ахтармаға башлады. Папагыны тапмады, атасынын көһнә папагыны башына гојуб мәктәбә кетди.

Мәктәб кәнддән бир аз аралы, килсәнин јажынлыгында иди. Филип өз мөһәлләләри илә кедәркән итләр она дәмәдиләр, ону таныдылар. Анчаг өзкә һәјәтләрин јанындан кечәндә Жучка сычрайыб һүр-кәјә башлады. Жучканын ардынча да бөјүк Волчок чыхды. Балача Филип гачмаға башлады, итләр дә онун ардынча дүшдү. Балача Филип чығырмаға башлады, ајағы илишиб јыхылды. Бир киши күчәјә чыхды. Итләри говуб деди:

— Ај дечал, белә тәк һара гачырсан?

Филип һеч бир сөз демәјиб әтәкләрини јығды, даһа да бәрк гачмаға башлады. Кәлиб мәктәбә чатды. Артырмада һеч кәс јох иди, лакин сәһәрдән ушагларын сәсләри кәлирди. Балача Филипин үрәјинә горху дүшдү: «Бирдән мүәллим мәни говса, нә едәрәм?»— дүшүнмәјә башлады. Керијә гајытса— јенә итләр үстүнә дүшәчәк, мәктәбә кетсә— мүәллимдән горхур. Мәктәбин јанындан әлиндә ведрә олан бир адын кечирди, о деди:

— Намы охујур, бәс сән нијә бурада дурмусан?

Филип үрәкләниб мәктәбә кетди.

Дәһлиздә папагыны чыхарыб гапыны ачды. Ичәри ушагла долу иди. Ушаглар чығырышыр, гырмызы шәрфли мүәллим исә отағын ортасында кәзирди.

— Сән һардан кәлдин?— дејә о, Филипин үстүнә гышгырды.

Балача Филип папагындан бәрк-бәрк јапшыб һеч бир сөз демәди.

— Сән кимсән, ахы?

Филип сусурду.

— Бәлкә дә сән лалсан?

Балача Филип елә горхмушду ки, даныша билмирди.

— Инди ки, данышмаг истәмирсән, чых кет евә.

Филип данышмаг истәјирди, амма горхудап боғазы гурумун.
О, мұәллима бахыб ағлады. Бу вахт мұәллимини она жазығы кәдім.
Мұәллим онун башыны сығаллады вә ушағлардан Филипин ким сәт-
гуну сорушду.

— Бу, Костјанын гардашы Филипдир. О, чохдан мәктәбә кәдім
истәјир, амма анасы бурахмыр, о, мәктәбә хәлвәтчә кәлибдир.

— Јахшы, онда кеч гардашынын јанында скамјада отур. И-
анандан хәһиш едәрәм сәни мәктәбә бурахар.

Мұәллим балача Филипә һәрфләри кәстәрмәјә башлады, аман
Филип онлары таныјырды, бир аз охуја билирди.

— Нә, өз адыны оху көрүм.

Балача Филип охуду:

— Ф-и-л-и-п!

Һамы күлүшдү. Мұәллим деди:

— Афәрин! Сәнә охумағы ким өјрәдиб?

Филип чәсарәтләниб деди:

— Костјушка! Мән гочағам, мән о саат һәр шеји баша дүшүр-
Мән елә зирәјәм ки!

Мұәллим күлүб деди:

— Өзүнү тә'рифләмәји һәлә сахла, охумағы өјрән.

О замандан балача Филип ушағларла мәктәбә кетмәјә башлады.

МЕШӘДӘ ТУФАНА ДУШМУШ ОҒЛАНЫН СӨҢБӘТИ

Анам мәни мешәјә көбәләк јығмаға көндәрмишди. Мешәјә
дым. Көбәләк јығдым, есә гајытмаг истәдим. Бирдән һава гарла-
Јағыш башлады, көј курулдады. Мән горхдум. Бөјүк бир палыд
чынын алтында отурдум. Илдырым елә гүввәтлә чахды ки, көзүм
машды. Көзләримни бәрк јумдум. Башымнын үстүндә нә исә шагты-
ды вә курулдады; сонра башыма бир шеј дәјди. Мән јыхылдым. Тә
ғыш кәсиләнә кими дүшүб галдым. Ајыланда көрдүм ки, бүтүн
лардан су дамыр, гушлар охујур, күнәш парылдајыр. Бөјүк палыд
чы сынмышды. Көтүјүндән түстү галхырды. Әтрафыма палыды
будағлары дәпәләнишди. Әјнимдәки пал-палтар исландығыннан
дамыма јапышырды. Башым шишишди, азча да ағрыјырды. Мән
пағымы тапдым, көбәләкләри көтүрүб есә гачдым. Евдә һеч ким
иди; столун сијирмәсиндән чәрәк көтүрдүм, гечин үстүнә чык-
Ајыланда печин үстүндән көрдүм ки, көбәләкләри гызардыб
үстүнә гојуб, јемәк истәјирләр. «Бәс мәнсиз јејирсиз?—дејә чығар-
«Нијә јатырсан? Тез кәл, је!»—дедиләр.

ШИР ВӘ КҮЧҮК

Лондонда вәһши һејванлары чамаата кәстәрирдиләр. Бурад
ванлара тамаша едәнләрдән пул вә ја вәһши һејванлара јем
үчүн ит, пишик алырдылар.

Бир шәхс дә һејванлара тамаша етмәк истәди; о, күчәдән бир
чүк тутуб һејванханаја кәтирди. Ону ичәри бурахдылар, күчү
јемәк үчүн гәфәсә ширин јанына салдылар.

Күчүк гујруғуну ғысыб гәфәсин бир күнчүнә сыхылды. Шир
хылашды, ону ијләди.

Күчүк архасы үстә узаныб ајағларыны галдырды вә гујруғуну
ламаға башлады.

Шир пәнчәси илә ону чевирди.

Күчүк сычрајыб дал ајағлары үстә ширин габағында дурду.

Шир күчүјә бахды, башыны о тәрәф-бу тәрәфә јелләди вә он
хунмады.

Белә олдугда ширин саһибә она әт атды; шир әтдән бир парча го-
жыб күчүк үчүн сахлады.

Ахшам шир узаныб јатанда күчүк дә онун јанында узанды вә ба-
шы ширин пәнчәси үстә гојду.

О күндән күчүклә шир бир гәфәсдә јашамаға башладылар. Шир
тохунмурду, онула бирликдә јејир, јатыр вә һәрләнбир онула ој-
ырды.

Бир дәфә күчүјүн јијәси һејванханаја кәлиб өз итини таныды; о,
күчүјүн она мәхсус олдуғуну билдириб һејванхана саһибиндән ону ис-
тәди. Һејванхана саһиб күчүјү јијәсинә гајтармаг истәди; анчаг
күчүјү гәфәсдән чыхармаг үчүн ону чагыранда шир түкләрини габар-
ыб нәрилдәди.

Беләликлә, ширлә күчүк там бир ил бир гәфәсдә јашадылар. Бир
күн сонра күчүк хәстәләниб өлдү. Шир јемәкдән галды; о, күчүкдән
һәммә, ону ијләјир, јалајыр вә пәнчәси илә тәрипдирди.

Шир онун өлдүјүнү билдикдә бирдән-бирә јериндән сычрады, түк-
ләрини габартды вә гујруғуну јанларына вурмаға, өзүнү гәфәсини ди-
һәлләринә чырпмаға, бармагы вә дөшәмәни кәмирмәјә башлады.

Бүтүн күнү чырпынды, гәфәсдә атылыб-дүшдү вә нәрилдәди: сонра
күчүјүн јанында узаныб сусду. Һејванхана саһиб өлү күчүјү ора-
дан чыхарыб апармаг истәди, анчаг шир һеч кәси она јахын бурахмады.

Һејванхана саһиб елә фикирләшди ки, ширә башга бир күчүк
кәлсә дәрдини јаддан чыхарар; одур ки, гәфәсә дири бир күчүк бу-
лсун; ләкин шир һәммин саат ону парчалады. Сонра пәнчәләри илә
өт күчүјү гучаглады вә беш күн беләчә галды.

Аатынчы күн шир дә өлдү.

ГУ ГУШЛАРЫ

Гу гушлары гатарла сојуг өлкәләрдән исти јерләрә учурду. Онлар
дәнизи үзәри илә учурду. Гушлар сујун үстү илә јорулмаг билмәдән
күндүз һеј учурдулар. Бәдирләнмиш ај ишыг сачырды. Бу да
һәммәләре хејли ашағыдакы дәнизи көрмәјә имкан верирди.

Гу гушларынын һамысы јорулмушду, онлар ганадларыны күчлә
кәмирдылар, амма јенә дә дајанмадан ирәлијә доғру учурдулар. Га-
һәммә јашлы, күчлү гу гушлары, онларын далынча да чавап вә әәиф-
ләри учурду.

Бир чавап гу гушу исә гатарын ән ахырында учурду. О, лап күч-
лә дүшмүшдү. О, ганадларыны чалды, ләкин уңа билмәди. Буна көрә
бирдән ганадларыны ығыб ашағы енди. О, кетдикчә суја даһа чох
ағлашыр, јолдашлары исә узаглашараг ај ишығында даһа да аға-
шардылар. Гу гушу суја дүшүб ганадларыны јанына салды. Дәнизин
су лапаләниб ону јырғалајырды. Бу заман гу гушларынын гатары
а ишығында ағ бир ләпә кими көрүнүрдү. Гу гушлары тамамилә көз-
лә итәндән сонра чавап гу бојуну бүкүб кәзләрини јумду. О, тәрип-
дирди. Анчаг дәнизин галхыб енән ири ләпәләри ону да галдырыб ең-
дирди.

Һәлә дан јери ағармамыш хәфиф бир күләк, дәнизи далғаландыр-
ды. Ләпәләр гу гушунун ағ дөшүнә тохунмаға башлады. Гуш көзүнү
ағды. Шәргдә үфиг ғызарырды, ај вә улдузларын рәнки солмушду.
Гу гушу дәриндән нәфәс алды, бојуну узатды, ганадларыны суја то-
хундура-тохундура учду. О кет-кедә даһа јухары галхырды. Дәниз чох
ағлағыда галаңда о, ирәли, исти өлкәләрин олдуғу тәрәфә үз тутду. О,
ирәли дәнизин үстү илә дүнән јолдашларынын кетдији сәптә тәкбашы-
ла учурду.

МУСИГИ ЭЛИФБАСЫ

Мусигнел Рәшид ШЭФЭГИН.

сөзләри Заһра ВӘЛИЗАДӘНИНДЕР

1. «ДО» (ушаглар элван вэ рэнкарэнк кејимдэ)

ALlegretto

Handwritten musical score for "The Internationale" in G major, 2/4 time. The score is written on five staves with lyrics in Russian. The lyrics are: "до. го. го. го. го. го. ру. јол. гу. би. зии. бу. јол. Ком. му. низ. ма. ке. ги. рик. биз. Ком. му. низ. ма. ке. ги. рик. биз! до. го. го. го. го. ру. јол. гу. го. го."

Доғру јолдур
Бизим бу јол:—

Коммунизмә
Кедирик биз!

2. «РЕ» (үшаглар адлары чәкилән вә диңгәр күлләрин кејиминдә)

Moderato

[illegible]

РЕјһан, Лалә,
Гызылкүлүк,

Бағчаларда
Әтирик биз!

3. «МИ» (ушаглар ашыг кејиминдә)

Allegro

Му ми ми ми ми ми ми ми
 Мин үрәк дә мин арзу бар Мин ... арзу
 мин арзу бар арзу музу
 је-тирик биз арзу муза
 арзу муза је-тирик биз Ми ми ми ми ми ми
 Ми ми ми ми ми ми ми ми ми ми ми ми

Мин үрәкдә Арзумуза
 Мин арзу вар:— Јетирик биз!

4. «ФА» (дөшләриндә Ленин улдузлу октябрјат ушаглар)

магика, энергика

фа ми, ре до фа фа до ре, ми, фа фа фа фа
 фа теһ-ләрлә чәсурларла
 хәр заман фәхр едирик биз!
 фа теһ-ләрлә чәсурларла хәр заман фәхр едирик биз!
 фәхр едирик фа, фа, фа

ФАтеһләрлә, Хәр заман фәхр
 Чәсурларла, Едирик биз!

5. «СОЛ» (ушаглар Совет Ордусу эскәри кејиминдә)

СОЛмаз, горхмаз Мәтинләрдән
Јаранмышыг, Мәтиник биз!

6. «ЛӘ» (Ушаглар фәһлә, бәнна, рәнксәз вә с. әмәк кејимләриндә)

Ләпир салыб Әмәклә бөј
Даға, даша; Атырыг биз!

7. «СИ» (ушаглар космонавтлар вә тәјјарәчиләр кејиминдә)

Синәмиздә Улдузлар
Улдуз парлар. Чатырыг биз!
Аја, Марса,

Allegro

Музыкальная партитура для хора с вокальными партиями. Темп: Allegro. Ключ: G major. Метр: 2/4. Текст песни:

Си, си, си, си, си, лэ, сол, фа, ми, фа, сол, лэ.
 си, ми, ре, до, ре, ми, си, си, си, си,
 си-а-ми-до, у-гуз пар-лар. А-ја, мар-са,
 у-гузла-ра га-мы-рог биз! биз!
 Си, си, си, си, си, лэ, сол, фа, ми, фа, сол, лэ,
 си, ми, ре, до, ре, ми

«ДО»-дан

«ДО»-дәк

(бүтүн ушаглар бирликдә хорла охујурлар)

Allegro moderato

Музыкальная партитура для хора с вокальными партиями. Темп: Allegro moderato. Ключ: G major. Метр: 2/4. Текст песни:

Бү-түн нот-ла-ры өј-рән дик өз-бәр.
 Та-нишдири-зе ин-ди бу-сәс-ләр
 Си, лэ, сол, биз кәл о-ху-јаг, лэ, сол, фа, кә-зәл ад-а-лаг,
 фа, ми, ре, и-фа-гы о-лаг, сол, фа, ми, ре, до.
 до, ре, ми, фа, сол, лэ, си, до, до, до, си, лэ,
 сол, фа, ми, фа, лэ, сол, сол, фа, ми, ре, до

Бүтүн нотлары
 Өјрәндик әзбәр.
 Танышдыр бизә
 Инди бу сәсләр.

Нәгәрат:

—«Си, лә, сол»,—
 Биз кәл охујаг.
 —«Лә, сол, фа»,—
 Кәзәл ад алаг,

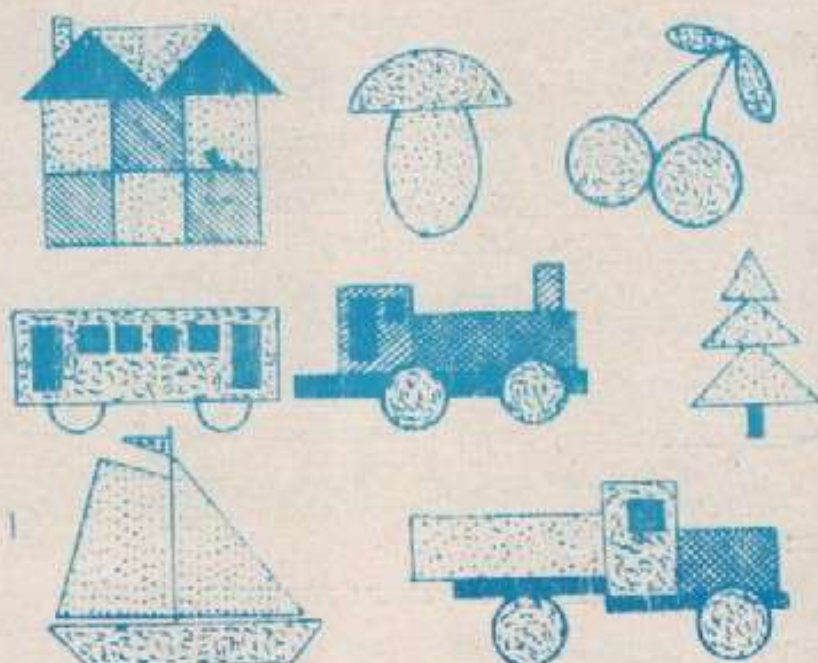
—«Фа, ми, ре»,—
 Ифачы олаг,
 —«Сол, фа, ми, ре, до!».

Вардыр саф, тәмиз
 Кәзәл сәсимиз.
 Чала билирик
 Инди өзүмүз!
 Нәгәрат.

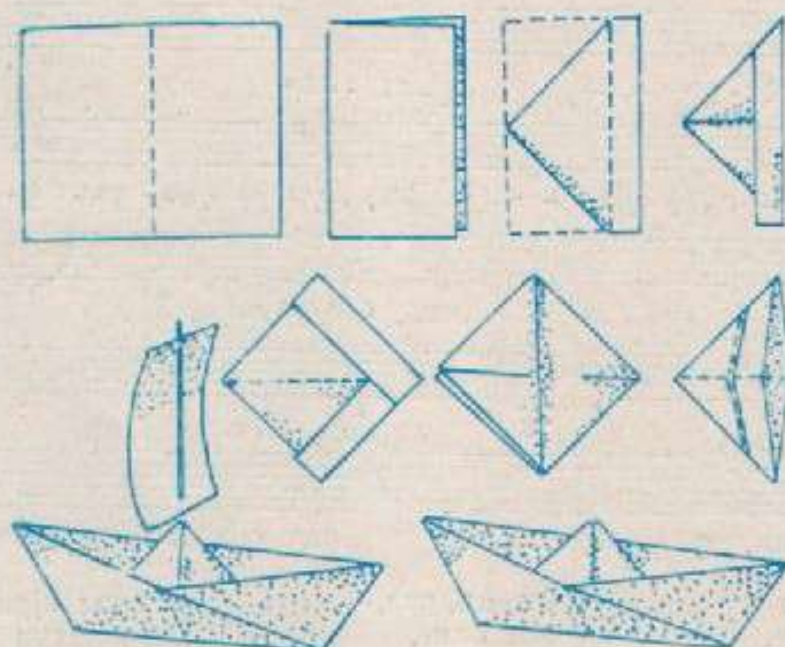
Јахшы өјрәндик
 Һәр нотун јерин.
 Олмушуг досту
 Шән нәгмәләрин!
 Нәгәрат.

Ушаглар, кәлин,
 Ушаглар, кәлин,
 Кәзәл чалмагы
 Сиз дә өјрәнин!
 Нәгәрат.

Аппликасија

Ғаҗыг

НАЧАЛЬНАЯ ШКОЛА И ДОШКОЛЬНОЕ ВОСПИТАНИЕ

(Сборник методических статей)

ВЫПУСК 5

Приложение к журналу

«АЗЕРБАЙДЖАН МЕКТЕБИ»

Баку — 1978